

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Urbanismus ve starověkém Egyptě: charakter a vývoj
městské zástavby ve 4.–2. tisíciletí př. n. l.**

Veronika Burdová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

**Urbanismus ve starověkém Egyptě: charakter a vývoj
městské zástavby ve 4.–2. tisíciletí př. n. l.**

Veronika Burdová

Vedoucí práce:

Mgr. Petra Maříková Vlčková

Musées royaux d'Art et d'Histoire –

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis –

Royal Museums for Art and History, Brusel

ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i.

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013 .....

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bych chtěla poděkovat Mgr. Petře Maříkové Vlčkové za vedení práce, cenné rady při jejím zpracování a poskytnutou literaturu.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 METODIKA PRÁCE	4
3 SÍDELNÍ STRUKTURA.....	6
3.1. Stará říše	6
3.2. První přechodné období	10
3.3. Střední říše	11
3.4. Druhé přechodné období.....	13
3.5. Nová říše	15
4 STRUKTURA MĚST.....	18
4.1. Stará říše	18
4.1.1. Pyramidová města.....	18
4.1.2. Provinční centra.....	23
4.1.3. Královské domény	27
4.1.4. Přístavy.....	29
4.2. První přechodné období	31
4.2.1. Provinční centra.....	31
4.3. Střední říše	32
4.3.1. Pyramidová města, vesnice řemeslníků	32
4.3.2. Plánovaná sídliště	35
4.3.3. Královské residence	37

4.3.4. Provinční centra.....	37
4.4. Druhé přechodné období.....	39
4.4.1. Centra.....	39
4.4.2. Provinční centra.....	40
4.5. Nová říše.....	40
4.5.1. Centra.....	41
4.5.2. Královské residence.....	44
4.5.3. Vesnice řemeslníků.....	46
4.5.4. Tzv. harémové město.....	50
4.5.5. Náboženská centra.....	50
4.5.6. Pevnosti.....	52
5. ARCHITEKTURA.....	55
5.1. Zdroje poznání.....	55
5.2. Stavební materiál.....	57
5.3. Residenční Architektura.....	59
5.3.1. Palácové stavby.....	59
5.3.2. Tzv. Harémy.....	69
5.3.3. Obytné jednotky.....	69
5.3.4. Aplikace přístupových analýz na obytné jednotky.....	77
5.4. Administrativní Architektura.....	83
5.4.1. Stará říše.....	84
5.4.2. První přechodné období.....	86
5.4.3. Střední říše.....	87

5.4.4. Druhé přechodné období.....	88
5.4.5. Nová říše	89
5. 5. Architektura výrobních zařízení	92
5.5.1. Stará říše	92
5.5.2. První přechodné období	96
5.5.3. Střední říše	96
5.5.4. Druhé přechodné období.....	97
5.5.5. Nová říše	97
6 ROZDÍL MEZI GENERICKY SE ROZVÍJEJÍCÍMI A UMĚLE ZALOŽENÝMI SÍDLIŠTI MĚSTSKÉHO CHARAKTERU	102
7 INTERPRETACE CHARAKTERU A VÝVOJE MĚSTSKÉ ZÁSTAVBY	105
8 ZÁVĚR.....	114
9 RESUMÉ.....	116
10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	117
10.1. Internetové zdroje	128
11 PŘÍLOHY	132

1 ÚVOD

Studium sídelní archeologie, respektive urbanismu v prostředí starověkého Egypta, se až na několik málo výjimek, mezi něž patří např. výzkumy W. M. F. Petrieho v Káhúnu na sklonku 19. století (Petrie 1890), plně prosazuje na poli egyptologie zejména v posledních 40–ti letech. Je to především zásluhou výzkumů takových lokalit jako je Tell el-Amarna (Kemp – Garfi 1993), Gíza (Lehner – Kamel – Tavares 2009), Elefantýna (Ziermann 2003) a Tell el-D'aba (Forstner-Müller 2010), někdejší Avaris. Do počátku 90. let navíc byla většina výzkumů staroegyptských měst orientována na centrální lokality, namísto sídlišť, která tvořila základní socio-ekonomickou strukturu státu, respektive tato centra zásobovala svými produkty (Wenke et al. 1988, 6).

Cílem této práce je sledovat vývoj městské zástavby v prostředí starověkého Egypta, a to v rozmezí Staré až Nové říše, a zároveň porovnat podobu jednotlivých zvolených aspektů urbánního prostředí, a to na straně jedné mezi genericky se rozvíjejícími a uměle založenými sídlišti, na straně druhé mezi sídlišti různých funkcí jako např. královskými doménami, centry, provinčními centry, pyramidovými městy, pevnostmi apod. Práce se zaměří na celkovou podobu vybraných sídlišť, na případné dělení měst do funkčních celků – čtvrtí a na charakter uliční sítě. Blíže se bude věnovat otázce residenční, administrativní architektury a architektury výrobních zařízení, kde bude, mimo jiné, sledovat, zda existují určité společné prvky, které lze pozorovat jen u sídlišť konkrétní funkce či způsobu založení nebo zda se naopak vyskytují u sídlišť rozdílných funkcí či způsobu jejich založení. Zároveň se autorka práce bude snažit zachytit případný vývoj v rámci výše popsaných typů architektury. Práce se nebude blíže věnovat podobě chrámové či pohřební architektury a staroegyptským písemným pramenům.

Data získaná pro tuto práci pocházejí převážně z dostupné literatury či jsou získána formou ústního či písemného sdělení od archeologů účastnících se výzkumů jednotlivých lokalit.

Cíle uvedené v úvodu práce jsou sledovány v časovém rozmezí od Staré až do Nové říše, čemuž v absolutních datech odpovídá období cca 2700–1069 př. n. l. Časově tato práce navazuje na autorčinu bakalářskou práci, která se zabývala studiem počátků urbanismu na území starověkého Egypta, respektive prokázáním existence sídel městského charakteru v tamním prostředí (Burdová 2011). Vzhledem k reprezentativnosti dat, úrovni publikování a především stavu poznání jednotlivých lokalit je práce zaměřena na relativně dlouhé časové období.

Jedním z faktorů, které komplikují výzkum staroegyptských sídlišť, je jejich poloha, kdy dnes výzkum celé řady lokalit je, ve větší či menší míře, omezen současnou urbánní zástavbou. Ta kupříkladu znemožňuje archeologický výzkum v dnešním Luxoru či centrální části Qantiru, někdejším Piramesse (Bietak – Forstner-Müller 2011, 50). Zároveň velká část lokalit byla v minulosti poškozena činností tzv. *sebbakhinů*¹ – např. Medínit Habu (Hölscher 1934), el-Káb (Hendrickx – Huyge – Newton 2010, 14, 18) či Tell Edfu (Moeller 2010, 8), což často, v kombinaci s úrovní realizace prvotních výzkumů, mělo zásadní dopad na poznání a stav dochování urbánních struktur. Pevnostní systémy ležící na východní hranici Egypta byly zase v období Izraelsko-palestinského konfliktu částečně poškozeny činností armád (Hoffmeier – Abd el-Maksoud 2003, 174). Všeobecně je možné konstatovat, že se urbánní struktury a starověké památky více dochovávají na jihu Egypta než na severu, což je důsledkem novodobé urbanizace a industrializace v severní části Egypta (Spence 2007, 366). Zároveň v této oblasti jsou probíhající archeologické výzkumy komplikovány vysokou hladinou spodní vody. Dalším faktorem, který do jisté míry poškozuje lokality a ztěžuje jejich výzkum, je erozní činnost, respektive posun říčního koryta Nilu směrem do prostoru někdejšího sídliště – např. el-Káb nebo Memfida (Moeller 2007, 58–59).

---

¹ Činnost zaměřená na vytěžování urbánních struktur z nepálených cihel, které byly dále využívány jako forma hnojiva (Hölscher 1934).

Z hlediska prostorového vymezení jsou do této práce začleněny lokality převážně z území starověkého Egypta, tzn. z prostoru vymezeného na severu pobřežím Středozemního moře, na jihu prvním nilským kataraktem, na východě tzv. Východní pouští a na západě Západní pouští. Mimo toto území se v oblasti druhého nilského kataraktu nachází asi nejlepší příklad staroegyptské pevnostní architektury – Búhén². Bohužel z důvodu stavu prozkoumání a především absence publikace není možné tuto pevnost, jakožto příklad urbánní lokality situované za hranicemi starověkého Egypta, do práce zařadit. Jediný vhodný příklad staroegyptského urbanismu mimo egyptské území tak představuje Sesebi, chrám a město založené faraonem Achnatonem na počátku jeho vlády v prostoru mezi druhým a třetím nilským kataraktem (Uphill 1988, 36). Kromě otázky staroegyptské urbánní zástavby mimo egyptské teritorium je naopak možné sledovat na některých lokalitách v rámci území starověkého Egypta cizí vlivy odrážející se v charakteru městské zástavby. Tento jev je velmi dobře pozorovatelný na lokalitě Tell el-D'aba, kde vlivem příchodu semitského obyvatelstva v období 12. – 13. dynastie dochází ke změnám, a to jak na úrovni uspořádání sídliště, tak na úrovni podoby konkrétních staveb, zejména obytných jednotek (viz blíže kap. Residenční architektura) (Bietak 2010, 16–25).

V této práci je používáno pro egyptologii charakteristické datování na jednotlivá období – Stará říše, První přechodné období, Střední říše, Druhé přechodné období, Nová říše, a dále případně na jednotlivé dynastie. V tab. 1. jsou tato období a jednotlivé dynastie vymezeny absolutními daty. Vzhledem k tomu, že práce čerpá primárně z cizojazyčné literatury, jsou názvy např. částí sídlišť či interpretace jednotlivých sídlištních struktur přeloženy, v závorce je pro případnou kontrolu ponechán původní cizojazyčný název.

---

² Přítomnost Egyptanů v Búhenu je na základě nalezených pečetí panovníků 4. dynastie Rachefa a Menkaurea datována již do období Staré říše. Stavba samotné pevnosti zde byla zahájena až později, a to za Senusreta I., panovníka 12. dynastie, a dokončena v období vlády Senusreta III (<http://www.yare.org/essays/fortresses.htm>, citováno 29.1.2013).

2 METODIKA PRÁCE

Vzhledem ke skutečnosti, že jedním z cílů této diplomové práce bylo charakterizovat odlišnosti v podobě městské zástavby na lokalitách různých funkcí, přistoupila jsem nejprve k popsání podoby sídelní struktury. Té jsem věnovala samostatnou kapitolu, kde jsem specifikovala jednotlivá, v práci zastoupená, sídliště městského charakteru, a to na základě jejich funkce. Kvůli lepší přehlednosti jsem tuto část práce doplnila o tabulky.

Následně jsem přistoupila k popsání struktury městské zástavby a podoby uliční sítě u jednotlivých měst, kde jsem hledala vzájemné podobnosti. Samostatné kapitoly jsem rovněž věnovala otázce zdrojů poznání o staroegyptské architektuře a také zastoupení jednotlivých typů stavebního materiálu v prostředí staroegyptských sídlišť. Dále jsem rozčlenila jednotlivé typy architektury doložené na těchto sídlištních lokalitách, a to na administrativní a residenční architekturu, dále dělenou na obytné jednotky, paláce a tzv. harémy, a architekturu výrobních zařízení. V této části jsem blíže charakterizovala jednotlivé doložené příklady. V rámci architektury obytných jednotek jsem se pokusila o aplikaci přístupových analýz na jednotlivé, dosud popsané, typy obydlí. Vzhledem ke špatné dostupnosti softwaru pro tyto analýzy jsem zvolila nejjednodušší metodu a analýzy na základě půdorysů jednotlivých typů obydlí znázornila ručně a převedla je do digitální podoby v softwaru CorelDRAW X6.

Vzhledem ke skutečnosti, že práce měla rovněž porovnat uměle založená a genericky se rozvíjející sídliště městského charakteru věnovala jsem této problematice samostatnou kapitolu, kde přirozeně z předchozího charakterování jednotlivých lokalit vyplynul rozdíl mezi těmito dvěma druhy sídlišť. Tuto kapitolu jsem rovněž pro lepší přehlednost doplnila o tabulku.

V kapitole Interpretace vývoje a charakteru městské zástavby jsem nastínila její vývoj v rámci časového rozmezí Staré až Nové říše, kde jsem vylíčila podobnosti nebo naopak odlišnosti v rámci uspořádání daných lokalit

a jejich architektury, a to v závislosti na funkci sídlišť či způsobu jejich založení.

Práci jsem doplnila o databázi, kterou jsem sestavila ze čtyř tabulek na dvou úrovních. Základní tabulka lokalita poskytuje základní informace o lokalitě, jako jména jejích výkopců, dataci osídlení, polohu v rámci tradičního dělení na Horní a Dolní Egypt, rozlohu (v řadě případů se jedná pouze o odhad nebo jí nelze vůbec stanovit), dále typ sídliště z hlediska funkce a způsobu založení, případnou přítomnost obvodové zdi a na lokalitě zastoupený stavební materiál. Pod tuto tabulku jsem zařadila další tři tabulky dotýkající se jednotlivých typů architektury a jejich zastoupení na dané lokalitě v určitém období. Tento způsob koncipování databáze umožňuje přehledně sledovat např. jednotlivé druhy obydlí a jejich výskyt v čase na daných sídlištích.

3 SÍDELNÍ STRUKTURA

Tato kapitola představuje základní vymezení v práci zastoupených lokalit podle jejich funkčního dělení. Lokality jsou zde pro lepší přehlednost rozděleny podle jednotlivých období – tzn. Stará říše až Nová říše. Vzhledem ke skutečnosti, že cílem práce je porovnat charakter městské zástavby daných sídlišť, mimo jiné, i na základě jejich funkce, je tedy otázce podoby a vývoje sídelní struktury v práci věnovaná samostatná kapitola.

3.1. Stará říše

Stará říše (2686–2125 př. n. l.) je považována za období prosperity, politické stability a především centrálně organizovaného státu, v jehož čele stál panovník. Hlavním centrem státu byla Memfida, jejíž založení je tradičně připisováno zakladateli 1. dynastie panovníkovi Menimu (Hor Ahovi), přibližně kolem roku 3000 př. n. l. V závěru Staré říše byla Memfida tvořena především dvěma okrsky. K městskému jádru – královské citadele označované Bílé zdi (Inebu-chedž), které se rozvinulo původně v blízkosti Ptahova chrámu, se na sklonku Staré říše připojilo sídliště vzniklé v prostoru pyramidového města Pepiho I. – Men-nefer-Pepi, které se stalo jeho nedílnou součástí a dalo tak vznik jeho jménu (Bietak 2010, 12). V blízkosti těchto dvou center se rovněž nacházela drobnější zemědělská sídliště a menší pyramidová města, ležící zejména na západním břehu Nilu, u údolních chrámů pyramidových komplexů jednotlivých panovníků, jejichž význam v průběhu Staré říše postupně rostl a klesal v návaznosti na stavební aktivity panovníků. Celá aglomerace Memfidy tak tvořila hlavní administrativní, mocenské a náboženské centrum Staré říše.

Geograficky byl stát členěn do tzv. nomů (eg. krajů), sociopolitických provinciálních entit, jejichž počátky jsou kladeny do konce Predynastického a počátku Raně dynastického období. Jednotlivé nomy byly spravovány

z příslušných provinčních center, která v této práci představují: Tell Edfu³, Elefantýna a el-Káb (Wenke 2009, 262). Bohužel vzhledem ke zničení mladších vrstev osídlení v souvislosti se stavbou železnice není možné v el-Kábu zkoumat sídlištní objekty mladšího stáří (Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení).

V období Staré říše, zejména v oblasti delty, vznikla dále řada sídel městského charakteru, kultovních center a zemědělských osad. Postupně zde došlo k utvoření systému menších osad a královských statků, jejichž produkty pak byly zásobovány lokality centrálního charakteru. Tento vztah centra a periferie se vyvíjí na počátku 4. dynastie a v této práci je zastoupen na příkladech lokalit Gíza⁴ – lokalita spravovaná centrální administrativou a Kóm el-Hisn – tzv. královská doména, která se v tomto případě specializovala na produkci hovězího dobytka, který byl určen na export patrně do náboženských a administrativních center⁵. Dalším příkladem, archeologickým výzkumem poznané, královské domény, je lokalita Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda. Tato doména se specializovala na výrobu alabastrových nádob (Willems et al. 2009). Existenci domén bychom měli očekávat na území celého starověkého Egypta. Na rozdíl od následujících období, kdy byly domény spravovány převážně chrámy, v době Staré říše byly zakládány panovníkem a spravovány jemu podřízeným úřednickým aparátem (Moreno García 2008).

Mimo to zde přetrvala některá ze sídel založených již v Raně dynastickém, případně Predynastickém období a nadále se genericky rozvíjela

---

³ Lokalita Tell Edfu představuje jedno z dalších významných provinčních center, jež je datováno na základě keramických nálezů do období 4. – 6. dynastie (Moeller 2010, 8).

⁴ V případě Gízy se jedná o tzv. pyramidové město, které sloužilo jako sídliště pro řemeslníky (Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 50), kteří se podíleli na výstavbě pyramidových komplexů panovníků 4. dynastie. Nejspíše lokalita stejné funkce byla objevena v Dahšúru v blízkosti údolního chrámu tzv. Červené pyramidy panovníka Snofrua, kde pomocí vrtů byly identifikovány v hloubce 6 – 6,5 m neporušené kulturní vrstvy z období Staré říše. Velikost sídliště je předběžně odhadována na 2,6 ha (Lehner 2009, 97–98; Alexanien – Lösch – Nerlich – Seidlmayer v tisku, 2–5).

⁵ <http://www.acagle.net/dissertation/chapter2.html#2.4%20Summary%20of%20architectural%20development>, citováno 16. 12. 2012

(např. Elefantýna) (Wenke 2009, 262). Zároveň v případě některých, v Predynastickém období významných sídlišť, je prokázán naopak pokles jejich významu, jako je tomu např. u Hierakonpole, a to od období 3. dynastie (Cowgill 2004, 531). Za zmínku jistě stojí také v nedávné době objevené přístavy na pobřeží Rudého moře, které již od Staré říše plnily významnou obchodní funkci a zajišťovaly tak přísun mořských produktů celému Egyptu. To dokládají různé druhy středomořských mušlí, které jsou nalézány, jakožto součást pohřebních výbav, již od Predynastického období, prakticky na celém egyptském území. Jako příklad těchto lokalit je možné zmínit následující přístavy: Mersa/Wadi Gawasis (Fattowich 2012), přístav nacházející se na pobřeží Rudého moře, Ayn Sukhna (Tallet 2012, 148–151), přístav ležící na západním břehu Suezského zálivu a Wadi el-Jarf (Tallet 2012, 151–153), ležící ve střední části Suezského zálivu na jeho západním břehu.

V období Staré říše se tedy setkáváme s řadou sídlišť různých funkcí. Na straně jedné jsou zde zastoupena sídliště městského charakteru, která byla spravována centrální administrativou, na straně druhé pak menší zemědělské osady a královské statky, jež tato centra zásobovaly svými produkty. Centrálně spravovaná sídliště můžeme dále dle funkce dělit do následujících kategorií: hlavní centrum státu, správní centra nomů, náboženská centra a pyramidová města (Rowland et al. 2009, 30–31). Celé řadě sídlišť můžeme dnes připsat současně i více funkcí. Např. Memfida představovala v období Staré říše hlavní správní centrum státu a zároveň byla, a to i v následujících obdobích, jedním z nejvýznamnějších náboženských center v zemi. Co se týká otázky výše zmíněných pyramidových měst, je možné je rozdělit podle účelu na sídliště, která sloužila jako sídliště řemeslníků – např. Gíza – Heit el-Ghurab, a na sídliště sloužící jako zázemí pro kněze, kteří zde udržovali posmrtný kult panovníků – Gíza, město královny Chentkaus (Uphill 1988, 39).

V souvislosti s pyramidovými městy je zde vhodné zmínit tzv. parazitní sídliště s funkcemi pyramidových měst, v nichž sídlili kněží sloužící v jednotlivých chrámech (Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení). Jedná se

o sídliště vzniklá v troskách chrámů či v jejich nepoužívaných částech, která tvořila součást královských zádušních komplexů. V této práci jsou zastoupena příklady dvou parazitních sídlišť z Abúsíru, a to v chrámech panovníků Neferirkarea (Borchardt 1909, 11–12, 36–37) a Raneferefa (Verner 2006, 106–110), a jedním příkladem z Gízy v podobě parazitního sídliště vzniklého v prostoru údolního chrámu Menkaureovy pyramidy (Reisner 1931, 49–54).

Tabulka č. 1 představuje přehled v práci zastoupených lokalit, archeologicky doložených, z období Staré říše a jejich funkční dělení.

Lokalita	Funkce
Gíza/ Heit el-Ghurab	pyramidové město
Gíza/tzv. pyramidové město královny Chentkaus	pyramidové město
el-Káb	provinční centrum
Elefantýna	provinční centrum
Kóm el-Hisn	královská doména
Tell Edfu	provinční centrum
Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda	královská doména
Dahšúr	pyramidové město
Abúsír/Niuserreův sluneční chrám	pyramidové město
Tell el-Farcha	provinční centrum
Ayn Sukhna	přístav
Wadi el-Jarf	přístav
Mersa/Wadi Gawasis	přístav
Dachla/Ayn Asil	provinční centrum
Abúsír/Raneferefův chrám	parazitní sídliště
Abúsír/Neferirkareův chrám	parazitní sídliště
Gíza/Menkaureův chrám	parazitní sídliště

3.2. První přechodné období

První přechodná doba představuje v egyptských dějinách období nestability a decentralizace státu. Je datována cca mezi roky 2160–2055 př. n. l., tj. období vlády 7.–11. dynastie⁶.

Archeologické prameny pro První přechodné období pochází zejména z pohřebišť. Je možné konstatovat, že převažují nálezy hornoegyptského původu (Vlčková 2003, 152). V tomto období máme doloženou existenci dvou center na území Egypta. Jednak je to Hérakleopolis Magna ležící v blízkosti Fajjúmské oázy a jednak jsou to Théby. Současný stav bádání zatím neumožňuje Hérakleopolis začlenit do této práce, neboť z První přechodné doby je na lokalitě prozkoumáno pouze tamní pohřebiště⁷ (Pérez Die 2004; Pérez Die 1992, 227–231).

Tato doba je, mimo jiné, spjata s rozvojem provinčních center zejména v oblasti Horního Egypta, což lze doložit stavební aktivitou na lokalitách Tell Edfu, Elefantýna či el-Káb, kde je do tohoto období datována jedna z fází výstavby tzv. Dvojité zdi (Hendrickx – Huyge – Newton 2010, 18–19) a nálezy keramiky ve vrstvách poškozených činností *sebbakhinů* (Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení). Dále pokračuje sídlení v oblasti guvernérova paláce v oáze Dachla. Vrstvy osídlení z této doby byly nalezeny i na lokalitách Kóm Ombo. Bohužel kvůli nepublikování výzkumů není možné o těchto, jistě významných, provinčních centrech říci něco konkrétního. Ze zmíněných lokalit lze nejméně dvěma z nich, a to Elefantýně a Dachle, připsat také významnou obchodní funkci, k čemuž je předurčovala jejich poloha, kdy obě tato centra byla umístěna na křižovatkách obchodních tras. I přes rozvoj, kterým zejména hornoegyptská provinční centra v tomto období prošla, sídlila stále většina obyvatel Egypta ve vesnických osadách (Vlčková 2003, 155–158).

⁶ Z toho 9. –10. dynastie představuje panovníky vládnoucí z Hérakleopole Magny (2160–2025 př. n. l.) a 11. dynastie vládce z Théb (2125–2055 př. n. l.).

⁷ Pohřebiště se skládá z hrobek s nadzemní konstrukcí severojižně orientovaných, které jsou vystavěny z kamenů a nepálených cihel. Hrobky jsou uspořádány podél západovýchodně orientovaných ulic. Některé z hrobek nesou stopy zničení ohněm.

Následující tabulka č. 2 představuje v práci blíže popsané, archeologicky doložené, lokality z Prvního přechodného období a základní identifikace jejich funkce.

Lokalita	Funkce
Elefantýna	provinční centrum
Edfu	provinční centrum
el-Káb	provinční centrum
Dachla/ Ayn Asil	provinční centrum

3.3. Střední říše

Kolem roku 2055 př. n. l. dochází ke znovusjednocení Egypta, a to pod vládou panovníků sídlících v Thébách (11. dynastie). Za 12. dynastie dochází k přenosu hlavního města do Lištu, nově založeného správního centra (Amenemhet-Ictaej) v blízkosti Fajjúmské oázy. Do tohoto období patří dále přinejmenším polovina 13. dynastie. Konec Střední říše je tradičně kladen kolem 1650 př. n. l. (Callender 2003, 164–165).

Sídelní struktury v Thébách z období Střední říše jsou s největší pravděpodobností převrstveny moderní městskou zástavbou dnešního Luxoru. Vrstvy datované do tohoto období byly archeologickým výzkumem zachyceny jen na několika místech, a to např. v severní části karnackého chrámového komplexu, konkrétně v prostoru kolem tzv. Pokladnice Thutmose I. Jedná se o pozůstatky obytných jednotek a výrobních zařízení, které byly využívány až do období 17. dynastie (Jacquet 1994; citováno podle Millet – Masson 2011, 2). Z písemných pramenů dále víme, že již v období 13. dynastie se v Thébách nacházel jeden z královských paláců. Z výsledků dosavadních archeologických výzkumů je možné usoudit, že se plán města mohl podobat pyramidovému městu v Káhúnu, tedy že se městská zástavba nejspíše vyznačovala pravidelnou uliční sítí, podél které byly pravidelně rozmístěny jednotlivé bloky domů (Vlčková 2007, 50–52).

V období Střední říše (zejména za 12. dynastie) dochází ke zvýšení počtu a zahuštění sítě sídlišť městského charakteru v nilské deltě. Dokladem tohoto procesu jsou plánovaná sídliště sestávající se z řad domů většinou stejného typu. Tato sídliště byla zakládána státem (centrální královskou administrativou) a v této práci jsou zastoupena hned několika příklady, dva z nich pocházejí z lokality Tell el-D'aba: Tell el-D'aba – oblast F/I a 'Ezbet Rushdi (Bietak 2010, 25). V tomto období byla i nadále zakládána sídliště řemeslníků, kteří se svou činností podíleli na výstavbě královských stavebních projektů či, jako je tomu v případě lokality Qasr el-Sagha (Šliwa 1992), se uplatňovali jakožto dělníci v kamenolomech. I z této doby máme doloženou existenci pyramidových měst, a to příkladem z Káhúnu (Kemp 2006, 211), což bylo pyramidové město ležící v blízkosti údolního chrámu Senusreta II. ve fajjúmském Il-láhúnu. V jižním Abydu, v blízkosti zádušního chrámu Senusreta III., byly objeveny pozůstatky sídliště (Wegner 1998), které nejspíše souviselo s udržováním panovníkova zádušního kultu, podobně jako tomu bylo u výše zmíněného Káhúnu.

V období Střední říše je nadále doloženo osídlení na pobřeží Rudého moře. Jsou doloženy obchodní aktivity v přístavech Ayn Sukhna (Tallet 2012), Wadi el-Jarf (Tallet 2012) a Mersa/Wadi Gawasis (Fattowich 2012).

Ze Střední říše je dále doložena přítomnost residence panovníka či místního guvernéra v Búbastidě (Kemp 2006, 341).

Jako příklad kultovního okrsku z této doby, jehož součástí je královský palác sloužící k ceremoniálním účelům, respektive k oslavě svátku *sed*, je zde uveden palác Mentuhotepa III. na tzv. Thovtově hoře na západním břehu v Thébách (Vörös 2000, 547–556).

Tabulka č. 3 představuje přehled v práci zastoupených, archeologicky doložených, lokalit z období Střední říše a jejich funkční členění.

Lokalita	Funkce
Káhún	pyramidové město
Qasr el-Sagha	vesnice řemeslníků
Tell Edfu	provinční centrum
Elefantýna	provinční centrum
Tell el-D'aba – oblast F/I	plánované sídliště
Tell el-D'aba – Ezbet Rushdi	plánované sídliště
Búbastis	residence panovníka, náboženské a provinční centrum
Thovtova hora	kultovní okrsek
Abydos	provinční a náboženské centrum
Ayn Sukhna	přístav
Mersa/Wadi Gawasis	přístav
Wadi el-Jarf	přístav

3.4. Druhé přechodné období

Druhé přechodné období začíná v okamžiku, kdy byla přenesena královská residence z Lištu do tzv. Jižního Města v Thébách. Tato doba je vymezena přibližně léty 1650–1550 př. n. l., tj. obdobím vlády 14.–17. dynastie⁸. Představuje období nestability a roztržitosti.

Poznání podoby sídelní struktury na základě archeologických pramenů pro toto období je značně obtížné. Je to způsobeno jednak špatným stavem dochování lokalit a zároveň nesouvislými archeologickými výzkumy. V západní a střední části nilské delty zatím nebyla odkryta žádná sídliště s vrstvami datovatelnými do tohoto období a stejně tak ani v oblasti mezi lokalitami Majjána a Dér Rífa v oblasti středního Egypta. Bližší charakteristika staroegyptské pevnostní architektury v oblasti druhého nilského kataraktu, která byla obdobně jako většina sídlištní architektury zbudována z nepálených

⁸ 15. a 16. dynastie byly současné, přičemž 15. dynastie představuje hyksóské vládce (tzv. Velcí Hyksósové) sídlící v Avaridě (dnešní Tell el-D'aba) a 16. dynastie thébské panovníky.

cihel, je stejně tak obtížná, neboť lokality tohoto typu byly zničeny stavbou Násirova jezera v 60. letech minulého století (Bourriau 2003, 201–202).

V tomto období na území starověkého Egypta existovala vedle sebe dvě hlavní správní centra. Prvním z nich je Avarida, dnešní Tell el-D'aba, počátky jejíhož osídlení je možné datovat již do Prvního přechodného období (Bietak 2010, 25; Forstner-Müller 2010, 1–7). Kromě residenční funkce sloužila Avarida, mimo jiné, od Druhého přechodného období také jako významné obchodní centrum a náboženské centrum (Sutechův kult a další), přístav a zároveň také jako vojenská pevnost. Dokladem této funkce jsou geofyzikálním výzkumem identifikované tři možné přístavy v prostoru Tell el-D'aby (Forstner-Müller 2010, 15–17). Druhé centrum představují Théby, konkrétně Jižní město, jakožto residence vládců 16.–17. dynastie⁹.

Mimo tato hlavní centra si svůj význam udržela i provinční centra jako Abydos (Bourriau 2003, 219), Elefantýna (von Pilgrim 1996) a Tell Edfu, odkud z období 17. až počátku 18. dynastie¹⁰, tedy z konce Druhého přechodného období a počátku Nové říše, pochází nález rozsáhlého dvora se sýpkami, který představuje doklad existence skladišť zpravovaných centrální administrativou (Moeller 2010, 263–264).

Následující tabulka č. 4 je přehledem v práci zastoupených, archeologicky doložených, lokalit a jejich funkcí z Druhé přechodné doby.

Lokalita	Funkce
Avaris/Tell el-D'aba	centrum
Théby/Jižní město	centrum
Elefantýna	provinční centrum
Tell Edfu	provinční centrum

⁹ Nelze s jistotou říci, zda všichni panovníci výše zmíněných dvou dynastií vládli přímo z Théb, někteří z nich mohli mít své residence v dalších, v tomto období významných, egyptských provinčních centrech jako např. el-Káb či Tell Edfu (Bourriau 2003, 219).

¹⁰ Datováno na základě nálezů keramiky.

3.5. Nová říše

V období Nové říše, vymezené léty 1550–1069 př. n. l., dochází k zahuštění sídelní struktury o nově založená hlavní centra státu, kterých v tomto období vzniká hned několik, a to Achetaton, dnešní Amarna, a Piramesse, dnešní Qantir a část lokality Tell el-D'aba. Achetaton představuje unikátní lokalitu, co do míry zachování a poznání podoby města. Zároveň jeho krátkodobé osídlení¹¹ nebylo postihnuto dalšími výraznými přestavbami na rozdíl od genericky se rozvíjejících měst, která mají v prostředí starověkého Egypta charakter sídlištního tellu (Shaw 1992, 148).

V thébské oblasti v tomto období vznikají nové rozsáhlé stavební projekty residenčního charakteru, mezi něž patří palácový komplex Amenhotepa III. v Malkatě (na západním břehu Nilu) s okolním osídlením. Rozsáhlá je i stavební činnost Ramesse II., kterou v této práci zastupuje palác a skladovací zařízení, která jsou součástí zádušního chrámu tohoto panovníka známého pod názvem Ramesseum. Dalším příkladem je osídlení vzniklé v prostoru mezi nově vybudovaným chrámem v Medínit Habu a ohradní zdí, jehož součástí byl jak královský palác a skladovací zařízení, tak běžné obytné jednotky.

Svůj význam si nadále v tomto období udržuje i nejstarší hlavní centrum starověkého Egypta – Memfida, kde i v tomto období pokračuje rozsáhlá stavební činnost, kterou dokládá, v této práci blíže specifikovaný, příklad Merenptahova paláce (Schwartz – Brooks – Herrmann 1984).

Na základě současných výzkumů vedených na lokalitě Gurob (Shaw 2011a; Shaw 2011b) byla blíže definována otázka podoby staroegyptských harémů¹². Výzkumy této problematiky v posledních letech ukazují, že jejich podoba se do značné míry liší od královských residenčních paláců. V případě Gurobu je toto sídliště zatím interpretováno jako tzv. harémové město.

---

¹¹ Je udáván, že lokalita byla osídlena 15–20let (Kemp 1977; citováno podle Stevens 2011, 100).

¹² Blíže specifikováno v samostatné kapitole v části týkající se residenční architektury.

Další součástí novoříšské sídelní struktury jsou tzv. vesnice řemeslníků. Dodnes je známo několik příkladů. Prvním z nich je Dér el-Medína (Uphill 1988, 21–26; Brooker 2009, 3–20), vesnice řemeslníků založená Thutmosem I., která sloužila jako sídliště pro řemeslníky a jejich rodiny, kteří se podíleli na výstavbě hrobek v nedalekém Údolí králů. V souvislosti s Dér el-Medínou je zde vhodné zmínit v současné době probíhající projekt, jehož předmětem je výzkum několika menších skupin chat¹³ (přístřešků), které se nacházejí prakticky na půli cesty mezi Údolím králů a vesnicí řemeslníků. Účel těchto objektů zatím není znám. Další dva příklady vesnic řemeslníků pocházejí z Amarny. Jedná se o tzv. Kamennou vesnici (Stone Village) a Vesnici řemeslníků (Workmen's Village) (Stevens 2011).

V tomto období také nadále dochází k rozvoji hornoegyptských provinčních center, což je např. v Elefantýně doloženo přestavbami a stavbou nových obytných jednotek v rámci, již existujících, obytných čtvrtí¹⁴. Sídelní aktivita je také doložena na lokalitě Tell Edfu (<http://www.telledfu.org/annual-reports>, citováno 6. 4. 2013).

V tomto období vzniká na východní hranici Egypta systém pevností chránících významné obchodní trasy známé pod pojmenováním Horovy cesty. Ty vedly z Egypta přes Sinajský poloostrov do Palestiny. Jejich existence je archeologicky doložena až v posledních třiceti letech, a to výzkumem pevností jako je Tell el-Borg a Tell Hebua (staroegyptské Tjaru). Do té doby byly Horovy cesty známy pouze z písemných a ikonografických pramenů. Jako jeden z jejich příkladů je možné zmínit reliéf Sethiho I. nacházející se na severní stěně karnackého hypostylu (Hoffmeier 2011, 207; Hoffmeier – Abd el-Maksoud 2003).

---

¹³ Blíže popsáno v kapitole residenční architektura (http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_Toivari-Vlitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf, citováno 5. 3. 2013; http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20report_WHTM%20Project_fourth%20field%20season%202011-2012.pdf, citováno 5. 3. 2013

¹⁴ <http://www.dainst.org/en/project/elephantine?ft=all>, citováno 17. 11. 2012; http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele36_rep_en.pdf, citováno 17. 11. 2012

Kromě pevnostní architektury na východní hranici Egypta byly také zakládány pevnosti v oblastech Núbie. Asi jedinou takovou, v současnosti zkoumanou, pevností je lokalita Sesebi (chrám a město), jejíž pozůstatky se nachází asi 100 km severně od třetího nilského kataraktu (Spence et al. 2011, 34–38; Spence – Rose 2009, 21–24).

Následující tabulka č. 5 představuje v této diplomové práci blíže charakterizované, archeologicky doložené, lokality včetně jejich předpokládané funkce.

Lokalita	Funkce
Amarna/Achetaton	centrum
Amarna/Vesnice řemeslníků	vesnice řemeslníků
Amarna/Kamenná vesnice	vesnice řemeslníků
Dér el-Medína	vesnice řemeslníků
Qantir/Piramesse	centrum
Memfida	náboženské centrum
Malkata	královská residence
Medínit Habu/Théby	náboženské centrum
Gurob	harémové město
Tell el-Borg	pevnost
Tell Hebua	pevnost
Dér el-Ballas	královská residence/vesnice řemeslníků
Sesebi	pevnostní město

4 STRUKTURA MĚST

Tato kapitola se zaměřuje na otázku struktury měst, respektive na jejich celkové uspořádání, případné dělení do jednotlivých funkčních částí – čtvrtí a podobu uliční sítě, a to jak v jednotlivých obdobích, tzn. v rámci Staré až Nové Říše, tak v rámci jednotlivých typů sídlišť, která jsou zde dělena na základě jejich funkce.

4.1. Stará říše

V rámci sídelní struktury Staré říše (viz. blíže kapitola 3.1.) jsou v této práci zastoupena pyramidová města, provinční centra, královské domény a přístavy. V Memfidě, hlavním centru Egypta v období Staré říše, se možné pozůstatky osídlení z tohoto období rozkládají na pahorku Kóm al-Fakhry, který v současnosti pokrývá moderní vesnice Mít Rahîna (Love 2003, 74–75). Nálezy zlomků keramiky na jejím jižním okraji mohou tuto domněnku jen potvrdit (Jeffreys 1985, 28). Bohužel současná zástavba zatím znemožňuje archeologický výzkum této části lokality.

4.1.1. Pyramidová města

Pyramidová města sloužila na jedné straně jako sídliště pro řemeslníky, kteří budovali rozsáhlé pohřební komplexy egyptských panovníků, na straně druhé jako sídliště pro kněží, jejichž úkolem bylo udržovat zádušní kult zemřelých vládců, a další obslužný personál. Tato sídliště existovala u řady pohřebišť v memfidské oblasti a lze je doložit písemnými, ale i archeologickými prameny.

Asi nejlépe prozkoumaným příkladem je v současnosti zkoumané sídliště v Gíze (Heit el-Ghurab) (Obr. 1). To se sestává z několika funkčních částí, které jsou vzájemně odděleny systémem vnitřních zdí. Centrální část sídliště tvoří tzv. Komplex galerií (Gallery Complex), které jsou uspořádány celkem do čtyř řad (Gallery Set I–IV). Tyto řady jsou protnuty třemi paralelními západovýchodně orientovanými ulicemi, a to Severní ulicí (North Street), Hlavní ulicí (Main Street) a Jižní ulicí (South Street). Ve středu Hlavní ulice byl

objeven pečlivě konstruovaný kanál. Osu Komplexu galerií tvoří již zmíněná Hlavní ulice dosahující délky 165 m, a to od prostoru Západní brány (West Gate) až po Východní hraniční zeď (Eastern Boundary Wall). Na východním konci se otevírá do prostoru Východně od Galerií (East of the Galleries), který byl interpretován jako část města, ve které jsou koncentrovány výrobní aktivity. Tato část města je oddělena obvodovou zdí (Enclosure Wall) od jihozápadně umístěného Západní města (Western Town) a jižně položené administrativní části, která je tvořena Královskou administrativní budovou (Royal Administrative Building) a systémem pěti ohrazení (Enclosure E1-E5)¹⁵. V prostoru mezi uvedenou obvodovou zdí a komplexem administrativních budov se nachází Ulice u Královské administrativní budovy (RAB Street), jejíž šířka se pohybuje od 2 do 4 m. Ve středu této ulice byl objeven mělký kanál původně snad vyložený malými neopracovanými bloky vápence. Na tuto ulici kolmo navazuje tzv. Západní cesta (Western Roadway) sahající do prostoru Západního města o délce 55–60 m. Šířka této ulice činí jen 1,5 m, což je, jak uvádí von Pilgrim (von Pilgrim 1996, 265), dostačující šířka pro průchod plně naloženého osla v doprovodu člověka. Přítomnost velkých obytných jednotek, nálezy úřednických pečetí a zároveň přístup k východně položené Královské administrativní budově podporují hypotézu, že Západní město obývali vysoce postavení úředníci (Lehner – Tavares 2010, 173). Východní část města – Eastern Town, situována za Východní Hraniční zdí, je tvořena nepravidelně uspořádanými domy malé velikosti. Svým charakterem spíše připomíná vesnické osídlení. Předpokládá se, že v této části města sídlilo níže postavené obyvatelstvo, jež se soustřeďovalo na přípravu jídla určeného pro dělníky obývající Komplex galerií. Ti představovali hlavní pracovní sílu při výstavbě pyramidových komplexů. Severní část města je ohrazena zdí Wall of the Crow. Severněji od ní již nejsou doloženy pozůstatky obytné architektury. Tato zeď zůstala nedokončena.

Většina staveb v Gíze se vyznačuje severojižní orientací (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 45). Celkové uspořádání sídliště a charakter uliční sítě

---

¹⁵ Celá administrativní část města zatím nebyla odkryta, neboť jižní část RAB a přilehlých ohrazení se nachází pod plochou dnešního fotbalového hřiště.

dělají z tohoto pyramidového města jeden z nejstarších dokladů plánovaného sídliště na území starověkého Egypta. Zároveň existence vnitřního dělení pomocí zdí a přítomnost kontrolních bodů v rámci sídliště (tzv. Gate houses v Komplexu Galerií) jsou dokladem vysokého stupně kontroly pohybu v rámci sídliště (Lehner – Tavares 2010, 172–216).

Dalším komplexněji prozkoumaným pyramidovým městem z období Staré říše je tzv. Město královny Chentkaus taktéž v Gíze (Obr. 2), jež leží 30 m jihozápadním směrem od údolního chrámu Menkaureovy pyramidy. Donedávna se předpokládalo, že město má tvar písmene L, přičemž jeho delší, západovýchodně orientovaná část se rozkládá o délce 150 m podél přístupové cesty, která směřuje k pohřebnímu komplexu královny Chentkaus. Tato část má nepravidelný tvar – její západní část je cca o 3 m širší než východní. Je tvořena deseti vedle sebe situovanými identickými obytnými jednotkami (A–J). Na základě posledních výzkumů je ovšem potvrzeno, že tato část pokračuje ještě dále na východ, kde byl na jejím konci nalezen Komplex budov se sily (Silo Building Complex) (Lehner 2013, 58), který je blíže představen v kapitole týkající se architektury výrobních zařízení. Sídliště je obehnáno obvodovou zdí z nepálených cihel, podél níž, v delší části sídliště, je možné pozorovat dvojici ulic. Severní ohradní zeď byla zachycena i v nově objevené východní části města. Přibližně v druhé polovině sídliště se k jeho severní části, která se rozkládá podél přístupové cesty, téměř kolmo připojuje jeho jižní výběžek, v jehož prostoru se nachází dva až tři větší domy velikostně srovnatelné s domy objevenými v roce 2004 v Západním městě Heit el-Ghurab. Středem této kratší části prochází severojižně orientovaná ulice o šířce 2m, na níž v prostoru pod vzestupnou cestou navazuje nedokončený tunel (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 11–13; Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 9). Tato část města se nachází nedaleko Menkaureova údolního chrámu (Lehner 2013, 58). Není vyloučeno, že další výzkumy v budoucnu odhalí i spojení části Města královny Chentkaus s touto stavbou.

Na přelomu 19. a 20. století bylo prozkoumáno L. Borchardtem pyramidové město, které se rozkládá po obou stranách vzestupné cesty tvořící

součást slunečního chrámu panovníka Niuserrea v Abúsíru¹⁶ (Obr. 3) (Borchardt 1905, 7–8). Sídliště je stejně jako oba dva uvedené příklady z Gízy obehnáno silnou obvodovou zdí z vápencových bloků. Délka dochované zdi v jeho jihozápadní části činí bezmála 300 m. Vnitřní zástavba města nebyla L. Borchardtem v minulosti bohužel podrobněji prozkoumána. Pouze v rohu, a to konkrétně v části, kde se stýká přístupová cesta se stavbou brány, byly objeveny pozůstatky zdi z nepálených cihel. Struktura města a podoba městské zástavby, tak jak je znázorněna v jeho publikaci je pouze předpokladem, který vychází z tehdejších znalostí podoby staroegyptských sídlišť a není tudíž nijak podložena archeologickými prameny.

Další z pyramidových měst Staré říše bylo objeveno v Dahšúru jihozápadně od Snofruovy Červené pyramidy (Alexanian – Blaschta – Kahlbacher – Nerlich – Seidlmayer v tisku, 2–3). Současný stav poznání zatím neumožňuje bližší charakteristiku uspořádání sídliště či podoby uliční sítě.

Omezený počet příkladů prozkoumaných pyramidových měst zatím neposkytuje dostatečný vzorek pro konstatování závěrů o jejich struktuře a charakteru uliční sítě. Přesto je možné říci, že pyramidová města v Gíze se vyznačují plánovitě uspořádanou zástavbou a v některých částech kolmou uliční sítí. Ve všech výše zmíněných případech je doložena přítomnost obvodové zdi. Společná je také v některých částech šířka ulic, kdy např. na sídlišti Heit el-Ghurab se šířka ulic pohybuje nejčastěji kolem 2 m, podobně jako u ulic v pyramidovém městě královny Chentkaus.

V souvislosti s pyramidovými městy z období Staré říše je nutné také zmínit tzv. parazitní sídliště s funkcemi pyramidových měst (Maříková Vičková 2013, ústní sdělení). Tato sídliště jsou doložena z údolního chrámu Menkaureovy pyramidy v Gíze (Obr. 4) (Reisner 1931) a také v zádušních chrámech pyramidových komplexů panovníků Raneferefa (Obr. 6) (Verner 2006, 106–110) a Neferirkarea (Obr. 5) (Borchardt 1909, 11–12, 36–37) v Abúsíru. Sídli zde kněží, kteří udržovali posmrtný kult zemřelých vládců.

---

¹⁶ L. Borchardt interpretoval město jakožto residenci panovníka (Borchardt 1905,7).

V případě Menkaureova údolního chrámu byla celá jeho plocha, kromě dvou svatyň a části dvora, pokryta parazitní zástavbou v podobě řady místností a sýpek vystavěných z nepálených cihel. Jednotlivé místnosti jsou v některých případech seskupeny do větších jednotek. Tloušťka jejich zdiva zpravidla odpovídá jedné řadě použitých cihel. Toto sídliště pokrývalo plochu přibližně 51 x 78 m. Původní ohradní zeď chrámu byla využita jako ohradní zeď pozdějšího sídliště. Nejstarší parazitní zástavba se zde soustředila do prostoru otevřeného dvora údolního chrámu, a to v okamžiku, kdy byl chrám už z větší části zničen rabováním, což dokládají vrstvy navršené na původním povrchu dvora, na kterých byla teprve následně vystavěna parazitní zástavba. Intenzivněji byla dále také pokryta parazitní zástavbou původní chrámová skladiště, kde bylo do jisté míry využito původního zdiva skladišť jako obvodového zdiva parazitních obydlí. Zástavba města nepokrývala pouze plochu samotného údolního chrámu, ale pokračovala také v prostoru před chrámem. Ta je současná s místnostmi vystavěnými v prostoru chrámového dvora. Nalezený dekret Pepiho II. v jedné z místností datuje jeho existenci do období 6. dynastie (Reisner 1931, 49–54).

Jedním ze dvou prozkoumaných parazitních sídlišť v Abúsíru je sídliště objevené L. Borchardtem v prostoru Neferirkareova zádušního chrámu (Borchardt 1909, 11–12, 36–37). Parazitní zástavba zde byla doložena podél jižní strany otevřeného sloupového dvora a severní a jižní strany tzv. vstupní místnosti. Prostory ležící podél tzv. vstupní síně jsou dochovány pouze fragmentárně, tudíž z nich nelze usuzovat o podobě jednotlivých staveb. Naproti tomu obytné jednotky nacházející se jižně od sloupové síně jsou dochovány v natolik dobrém stavu, že je možné hovořit o jejich podobě a uspořádání. Zde byly identifikovány čtyři vedle sebe ležící obytné jednotky. Na západním okraji ležící obytná jednotka se sestává pouze ze dvou prostor. Za ní následuje tzv. trojprostorový dům. Vedle ní se nachází nejrozsáhlejší obytná jednotka v tomto prostoru a za ní se nachází poslední z obytných jednotek, opět trojprostorový dům. Prostory nacházející se severně od předsálí chrámů interpretoval L. Borchardt jako jednu rozsáhlou obytnou jednotku.

V jednotlivých částech staveb jsou doložena jak ohniště, tak vyvýšené platformy určené ke spaní, což potvrzuje jejich obytnou funkci.

Nejstarší doklad parazitní zástavby v zádušním chrámu panovníka Raneferefa, konkrétně v prostoru otevřeného sloupového dvora, lze datovat snad již do období vlády panovníka Menkauhora, ale s jistotou až do vlády Džedkarea (5. dynastie). Do doby jeho vlády je také možné datovat rozšíření vstupní části směrem na východ, kdy zde vznikla nová brána z nepálených cihel. Zároveň z písemných pramenů víme, že již v tomto období bylo nutné opravit části chrámového zdiva. Parazitní zástavba nevznikala najednou, nýbrž nové příbytky zde byly postupně vystaveny z nepálených cihel. Nejstarší z nich zabraly severovýchodní a severozápadní roh otevřeného sloupového dvora a posléze i roh jihozápadní. V severní části dvora tak vznikly dvě obytné jednotky, ke kterým byla následně přidána další dvě obydlí. Kněží, kteří tyto příbytky obývali, zde nejspíše udržovali Raneferefův zádušní kult až do doby Tetiho vlády (počátek 6. dynastie). Na konci jeho vlády byly totiž domy kněží v jižní a severozápadní části dvora opuštěny. Z Prvního přechodného období zde nejsou doloženy již žádné sídelní aktivity (Verner 2006, 106–110).

Tzv. parazitní sídliště vznikala v období Staré říše v prostorách či bezprostředním okolí zádušních či údolních chrámů, které byly součástí pyramidových komplexů egyptských panovníků. Ve dvou výše popsaných případech byla parazitní zástavba situována do prostoru chrámového dvora a ve dvou případech je rovněž doloženo její rozšíření po obvodu chrámové stavby. Vzhledem k tomu, že takto vzniklé obytné jednotky často využívaly část původního zdiva chrámu a zároveň musely být vtěsnány do ohraničeného prostoru, nelze je, až na doklad trojprostorového domu z Neferirkareova zádušního chrámu, srovnávat s obytnými jednotkami z ostatních sídlišť. Zároveň nelze v jejich uspořádání hledat jakoukoliv pravidelnost.

4.1.2. Provinční centra

Jak již bylo uvedeno výše, od období Staré říše byl Egypt vnitřně členěn do správních celků, nomů. Tyto celky (provincie) byly spravovány z

příslušných provinčních center. Ty v této práci zastupují Elefantýna, el-Káb a Tell Edfu, což jsou hornoegyptská provinční centra, na kterých byla prokázána existence vrstev z tohoto období.

Na lokalitě Elefantýna (Obr. 7) je prokázáno nejstarší osídlení již v období 1. dynastie. Z tohoto období je zde doložena pevnost o čtvercovém půdorysu s věžemi a bastiony. Krátce po jejím vzniku začíná mimo její plochu vznikat sídliště obklopené obvodovou zdí. Tato pevnost se postupně, v době vlády 2. dynastie, ztrácí v prostoru vznikajícího města, které je tvořeno ze dvou základních částí rozkládajících se na západním a východním ostrově. Východní část představuje sakrální a světské centrum. V jeho jižní části je situována administrativní čtvrť v podobě paláce guvernéra s přidruženou administrativní budovou. V západní části města byla vystavěna obytná čtvrť pro níže postavené obyvatelstvo. Zároveň zde byly nalezeny zásobní jednotky.

Co se týká uliční sítě, můžeme v prostoru Elefantýny hovořit o existenci dvou hlavních průchozích tepen¹⁷. První z nich leží v centrální části města, je orientována severojižně, tudíž od sebe odděluje obytné čtvrti v západní části od administrativní, světské a kultovní části na východě. V jižním úseku této cesty se z ní odděluje druhá z hlavních cest. Tato ulice je orientovaná západovýchodním směrem a vede do administrativní části města a dále skrz jedinou prozkoumanou staroříšskou bránu. Západně od hlavní severojižně orientované ulice se dále odděluje cesta vedoucí skrz západní obytnou část města, která je tak dělena do dvou částí a sestává se z domů uspořádaných v nepravidelných blocích. Obvyklá šířka ulic v Elefantýně z období 6. dynastie činí 2 m (von Pilgrim 2010, 262–265).

Na lokalitě Tell Edfu (Obr. 8) jsou pozůstatky staroříšského města situovány v prostoru západně od Horova chrámu. Výzkum je zde prováděn od roku 2008. Zatím zde byla nalezena obvodová zeď značných rozměrů a několik zdí z nepálených cihel spolu se skladovacím zařízením. Jedná se

---

¹⁷ Obě tyto cesty mají značný význam v celkovém vývoji města. Udržely si svou funkci a význam až do období vlády 30. dynastie (von Pilgrim 2010, 262–265).

nejspíše o část/i obytných jednotek (Moeller – Marouard 2012, 158–159). Na základě těchto nálezů zatím není možné usuzovat o struktuře města, či charakteru uliční sítě v období Staré říše. Podél vnitřní strany obvodové zdi, která svou funkci plnila po značnou část existence sídliště, se nacházela volná cesta o šířce přibližně 2,5–3m, jejíž existence pravděpodobně sahá již do Staré říše a jež byla zachována a pravidelně udržována jako komunikace i v následujících obdobích. Obdobná situace je zdokumentována i v případě el-Kábu (Rowland et al. 2009, 29–30).

V současné době také probíhá výzkum staroříšského osídlení v el-Kábu (Obr. 9). Jedná se o prostor částečně vymezený tzv. Dvojitou zdí (Double Walls) (Hendrickx – Huyge – Newton 2010, 16–20), která byla radiokarbonově datována do období 6. dynastie. Zdi byly postaveny z nepálených cihel a celková šíře ohradní zdi činí 4,88 m. Ve vytyčeném prostoru byl v polovině 20. století objeven dvůr se silou, který svými rozměry i umístěním okolních staveb je srovnatelný s Královskou administrativní budovou v Gíze a představuje tak doklad centrálně spravovaných skladišť (viz. kapitola o administrativní architektuře). Během výzkumu orientovaném na osídlení z doby formující se Staré říše (3. a 4. dynastie) zatím bylo otevřeno pět sond (o celkové ploše 275 m² – Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení), z nichž pochází nálezy zdí a sil z nepálených cihel a keramického materiálu z daného období (Rowland et al. 2009, 24–30). Na této úrovni poznání zatím není možné hovořit o struktuře města jako takové. Nicméně z charakteru nalezených architektonických pozůstatků (zdi z nepálených cihel dochovaných do výše 1m) a s nimi spojených nálezů (počet sil, otisky pečeti) je zřejmé, že se jedná o součást residenčně-administrativní části sídliště. Dalším, byť drobným, poznatkem je skutečnost, že městská zástavba nedosahovala až k tzv. Dvojitě zdi. Podél vnitřní strany ohradní zdi byl ponechán volný prostor, který mohl sloužit jako komunikační tepna – Trench 4 (Rowland et al. 2009, 29–30). Obdobná situace je doložena i na lokalitě Tell Edfu (viz výše).

Ayn Asil je dalším z významných provinčních center, které se nachází v Západní poušti, konkrétně v oáze Dachla (Obr. 10). Rozkládá se na ploše 750 x 500 m. Podobně jako v případě Elefantýny jsou zde v první fázi osídlení dochovány pozůstatky pevnosti ze Staré říše, v podobě zbytků opevnění a velké věže. Nejpozději na přelomu 5. a 6. dynastie byla pevnost rozšířena jižním směrem. Vznikla tak městská část, ve které se nachází komplex budov interpretovaný jako palác tamního guvernéra. Tato část pokrývá plochu kolem 8000 m² a z hlediska funkce zde byla soustředěna místní administrativa, kultovní okrsek (v podobě několika vedle sebe ležících kaplí) a palác guvernéra. Tato část města byla taktéž opevněna, ohradní zeď se zde dochovala na její severní a západní straně. V západní části vymezené obvodovou zdí se severně od kaplí rozprostírá cesta, která vedla skrz západní bránu do další části sídliště, kde byly prozkoumány keramické dílny datované rovněž do období Staré říše. Co se týká charakteru uliční sítě, nelze zatím z dosavadní úrovně poznání této lokality říci k této otázce něco konkrétního (Ziermann – Eder 2001, 311–313; Soukiassian – Wuttmann – Schaad 1990).

Jedním z dalších provinčních center Staré říše je Kóm el-Hisn. Vzhledem k jeho funkci, kdy toto sídliště, přinejmenším ve svých počátcích, fungovalo jako královská doména specializovaná na produkci dobytka pro centrální lokality (Wenke et al. 1988, 6–9), je blíže charakterizováno v části týkající se královských domén.

Jediným, ve větší ploše prozkoumaným, staroříšským provinčním centrem tak zůstává výše popsaná Elefantýna. Není jistě náhodné, že se zde setkáváme se stejnou šířkou ulic jako v případě obou pyramidových měst v Gíze. Město je stejně tak děleno do vzájemně oddělených čtvrtí, což je jev, který lze pozorovat i na sídlišti Ayn Asil v oáze Dachla. Neuspořádaný charakter západní části města v Elefantýně se také podobá tzv. Východnímu městu v Gíze. Obě tyto části jsou interpretovány jako sídliště obyvatel z nižší společenské vrstvy. Jak v Elefantýně tak v oáze Dachla byla původní zástavba tvořena pevností, která byla následně rozšířena o další sídlištní části. V případech těchto dvou provinčních center byly také identifikovány paláce

tamních guvernérů, které jsou kombinací administrativních a residenčních budov a stejně tak zde byly odkryty části výrobních okrsků.

4.1.3. Královské domény

Královské domény představovaly ve Staré říši významnou součást ekonomiky státu. Jejich funkce spočívala v produkci či zpracování konkrétních typů surovin, případně chovu dobytka a další zemědělské produkce. Jejich produkty byly dále posílány do administrativních center, odkud byly dále redistribuovány do dalších sídlišť. Vedle domén založených panovníkem se v období Staré říše setkáváme také s doménami, které byly panovníkem udělovány královským úředníkům jako jakási forma odměn. Ty jsou doloženy již od 4. dynastie. Jejich existence je prokázána jak z archeologických¹⁸ tak z písemných pramenů, kde jsou označovány termínem *ḥwt* (Moreno García 2008). Archeologicky jsou zatím prozkoumány pouze dvě sídliště tohoto typu, a to Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda a Kóm el-Hisn.

První ze zmíněných lokalit je intenzivněji zkoumána až v posledních několika letech, což je také důvod, proč zatím není možné hovořit o podobě struktury tohoto sídliště. Archeologickým výzkumem zde byla nejspíše odkryta výrobní čtvrť s pekárny (Obr. 61) (Willems et al. 2009, 15–33), jejíž interpretace vychází z porovnání nálezového kontextu se situací objevenou v Gíze, kde v prostoru Východně od Galerí (East of the Galleries) byly objeveny dvě pekárny¹⁹ (Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 44–49). Tato výrobní část je západovýchodně orientována a podle předběžných odhadů dosahuje délky až 80 m. Nálezy tzv. institucionálních pečeti dokládají existenci centrálně spravované administrativy a nálezy prestižního keramického materiálu v podobě tzv. médúmských mís²⁰ jsou důkazem přítomnosti elity. V budoucnu je tak možné očekávat nález administrativní budovy či komplexu

¹⁸ Jsou známy již z Predynastického období.

¹⁹ <http://www.aeraweb.org/lost-city-project/feeding-pyramid-workers/>, citováno 23. 2. 2013

²⁰ Jedná se o tzv. médúmské zboží, tj. skupinu keramiky s červeným slipem a leštěným povrchem (Wodzińska 2009, 118).

budov, případně podobnou situaci jaká byla odkryta v Gíze – komplex administrativních budov ve vazbě na elitní část města (Western Town) (Lehner – Tavares 2010, 173).

Hlavní osídlení na lokalitě Kóm el-Hisn (Obr. 11) je koncentrováno v její jižní a malá část v jihozápadní části. Struktura sídliště je tvořena převážně obytnou architekturou, a to na ploše 900 m². Alespoň část sídliště byla obklopena velkou obvodovou zdí. Přítomnost administrativní části je předpokládána pod současnou zástavbou, tj. v jihozápadní části osídlené plochy. Při výzkumech zde byla identifikována část stavby, která sloužila pro přípravu a následnou redistribuci potravin. Nelze zatím říci, zda by se mohlo jednat o podobnou situaci jako na výše uvedené lokalitě Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda, kde byla patrně odhalena výrobní čtvrť s pekárny, nebo zda se jedná jen o součást větší obytné jednotky. Hlavní sídlištní oblast byla rozdělena zdí do dvou částí. Západně od této zdi se nachází prostory související se zpracováním potravin, včetně pekárny. Zatím není potvrzena existence spojení mezi zmíněnou západní a východní částí. Řada skladovacích zařízení byla identifikována v severní části prostoru východně od dělící zdi. O celkové struktuře sídliště ani o charakteru uliční sítě zatím není možné hovořit, výzkumem zde zatím byly odhaleny pouze části staveb. Není zde doklad použití kamene jakožto stavebního materiálu, což je rozdíl oproti Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda (Willems et al. 2009, 11), kde byl na stavbu některých zdí použit vápenec²¹.

Dosavadní úroveň poznání královských domén z období Staré říše je žalostná, archeologický výzkum prozatím probíhá jen na dvou výše zmíněných lokalitách. Předpokládá se, že domény představovaly jeden ze základních pilířů královské ekonomiky v období Staré říše a musely tak patrně existovat v hojné míře na celém egyptském území (Willems et al. 2009, 324). Bohužel, z prozatímní úrovně poznání zatím není možné vyvozovat nějaké závěry, co se týká jejich sídlištní struktury či společných rysů.

---

²¹ Wenke et al. 1988; <http://www.acagle.net/dissertation/disspage.html>, citováno 16. 12. 2012

4.1.4. Přístavy

Přístavy představují další důležitou funkční jednotku v rámci sídelní struktury Staré říše. Jejich prostřednictvím putovaly do Egypta již od Predynastického období mořské produkty (Mumford 2012, 108–109), důležité suroviny a také obchodní komodity ze Sinajského poloostrova, Předního východu a ze země Punt. V této práci jsou zastoupeny lokalitami Ayn Sukhna, Wadi el-Jarf a Mersa/Wadi Gawasis, které jsou, jak dokládají archeologické nálezy, kontinuálně osídleny až do období Střední říše (Tallet 2012; Fattowich 2012).

Ayn Sukhna (Obr. 12), lokalita ležící na západním břehu Sinajského zálivu, představuje důležitý přístav osídlený v rozmezí Staré až Nové říše. O struktuře tohoto sídliště či o podobě uliční sítě nelze, na základě dodnes provedených archeologických výzkumů, říci nic konkrétního. Hlavní prozkoumanou část této přístavní lokality tvoří deset galerií, které byly vytesány do pískovcových skal lemujících mořské pobřeží. Přestože většina galerií je na základě nalezených artefaktů datována do Střední říše, v galeriích G6 a G1 byly nalezeny nápisy, které je datují zpětně až do Staré říše. Jeden z nich dokonce obsahuje jméno panovníka Džedkarea Isesiho (5. dynastie), jehož jméno bylo nalezeno již dříve na pečetích objevených v blízkosti galerií. Nálezy zmíněných pečetí spolu s, v galeriích objevenými, artefakty – pozůstatky obchodních komodit, dokládají významnou funkci zdejšího přístaviště již od Staré říše, kdy sem byly dováženy významné obchodní artikly a zde existujícím administrativním aparátem dále přeposílány do sídlišť v povodí Nilu (Tallet 2012, 148–151).

Druhým, poněkud lépe prozkoumaným, přístavištěm je Wadi el-Jarf (Obr. 13, 14). Hlavní část sídliště, stejně jako v předchozím případě, tvoří 25 objevených galerií, které jsou soustředěny do dvou skupin. Jsou taktéž vytesány do skalního podloží a stejně tak jsou interpretovány jako skladiště. V blízkosti pobřeží byla nalezena část obytné zóny s pozůstatky obytné architektury v podobě pravoúhlých struktur z nepálených cihel, v jejíž východní části byly nalezeny základy patrně věžové stavby. Asi 100 m východně od této

obytné části byly pod vodní hladinou nalezeny kamenné podpěry, které původně podpíraly molo ve tvaru písmene L. V blízkosti mola bylo nalezeno množství střepů pocházejících ze skladovacích nádob stejného typu, jaký byl objeven v galeriích. To prokazuje, že jak molo, tak galerie byly využívány ve stejnou dobu, a to již od období 4. dynastie. Nově tuto dataci lokality potvrzuje 40 nalezených papyrů, z nichž je většina datována do 27. roku vlády panovníka Chufua²² (4. dynastie). Poloha přístaviště, nálezy skladovacích nádob, částí lodí, lodní výbavy a obchodních komodit jsou důkazy, že v tomto přístavišti byly přijímány, skladovány a patrně i dále redistribuovány ceněné obchodní komodity a lokalita jako taková mohla být jedním z hlavních opěrných bodů využívaných při výpravách na Sinajský poloostrov (Tallet 2012, 151–153).

Posledním, v současnosti intenzivně zkoumaným, staroegyptským přístavištěm ze Staré říše je Mersa/Wadi Gawasis (Obr. 15), jehož pozůstatky se rozkládají na ploše 650 x 320 m. Sídliště je možné rozdělit na část východní, centrální a západní. Stavba moderní železniční trati zcela zničila jakékoliv pozůstatky sídelní aktivity v centrální části sídliště. Stejně jako v předchozích případech i zde byly nalezeny galerie vytesané do skalního masivu, konkrétně v západní části, v celkovém počtu sedmi, interpretované jako skladiště. Na svahu pod galeriemi byly nalezeny části dřevěných beden, rohoží, zlomky pečetí, keramické střepy a ohniště, které spolu se skladišti v podobě galerií nechávají tušit, že zde byla původně administrativní část sídliště. V jižní části západní poloviny sídliště byl identifikován areál zaměřený na produkci chleba a zpracování dřeva datovaný na základě keramických zlomků až do období Střední říše, ze kterého pochází také nálezy částí dřevěných lodí, které rovněž potvrzují významnou roli tohoto přístaviště v rámci námořního obchodu v prostoru Rudého moře (Fattowich 2012).

I přes odlišnou úroveň dosavadního poznání zmíněných přístavních lokalit je na první pohled možné vysledovat podobnosti co se týče jak movitých tak i nemovitých artefaktů objevených na lokalitách. Na všech zmíněných

---

²² http://www.egyptologyforum.org/bbs/Wadi_el-Jarf.pdf, citováno 14. 4. 2013

lokalitách byly nalezeny celé shluky galerií vytesaných do skalních masivů ležících vždy několik metrů nad úrovní hladiny moře. Tyto galerie jsou doprovázeny střepy z nádob určených na skladování různých produktů, ale i nálezy zbytků daných produktů (či jejich obalů) v podobě zlomků dřeva (dřevěné skříňky/bedny ?), kousků látek (pytle ?) apod. a také nálezy otisků pečeti, v některých případech dokonce nesoucích jména samotných vládců tehdejšího Egypta. Tyto nálezy svědčí o přítomnosti centrálně spravovaného skladování a případně další redistribuce v galeriích uskladněných produktů. Z období Střední říše pak pocházejí z těchto lokalit nálezy částí lodí, které jsou dalším z dokladů významného postavení těchto přístavišť v rámci staroegyptské sídelní struktury.

4.2. První přechodné období

Znalosti o podobě měst Prvního přechodného období jsou dnes do značné míry omezeny jen na několik málo objevených struktur z hornoegyptských provinčních center. V případě ani jednoho z uvedených hlavních center tehdejšího Egypta, tj. Hérakleopolis Magny a Théb, nebyly zatím žádné pozůstatky urbánních struktur objeveny.

4.2.1. Provinční centra

Otázka struktury měst a uliční sítě v Prvním přechodném období nemůže být ve světle dosavadních archeologických pramenů uspokojivě zodpovězena. Z tohoto období máme informace o existenci urbánních struktur pouze ze dvou lokalit, a to z Elefantýny a Tell Edfu. Sídliště z Prvního přechodného období na lokalitě el-Káb je doloženo přítomností keramiky z daného období ve vrstvách souvisejících s činností tzv. *sebbakhinů* (Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení) a jednou z fází stavby či opravy tzv. Dvojitě zdi (Double Wall) vymežující prostor starověkého městského osídlení el-Kábu²³. O sídelní struktuře sídliště však nelze říci nic bližšího.

²³ Získaná data C14 umožňují datování jedné z fází výstavby/opravy tzv. Dvojitě zdi do samotného závěru 6. dynastie či do Prvního přechodného období (Hendrickx – Huyge – Newton 2010, Tab. 1, 18–19).

Z lokality Tell Edfu (Moeller – Marouard 2013, 159–161) pochází nález městské ohradní zdi z nepálených cihel, jež dosahuje šířky 3 m. Přímou u vnitřní strany zdi byly objeveny části struktur z nepálených cihel, které ovšem v době vzniku práce nebyly prozkoumány. O podobě struktury města či charakteru uliční sítě v Tell Edfu v tomto období zatím nelze hovořit.

V Prvním přechodném období na ostrově Elefantýna (von Pilgrim 2010, 262–265) přetrvává osídlení v podobě popsané výše v období Staré říše a zároveň nejpozději v tomto období dochází k rozšíření předměstí dále na západ. Hlavní komunikační tepny ve městě probíhající severojižní a západovýchodní osou města si stále udržují svůj význam. U některých ze staveb ze Staré říše, např. níže popsaná pekárna, je doloženo, že jsou po část tohoto období nadále využívány.

4.3. Střední říše

Z období Střední říše jsou v egyptském prostředí dodnes prozkoumána jednak pyramidová města a vesnice řemeslníků, v této práci zastoupená lokalitami Qasr el-Sagha, Káhún (Il-Láhún) a Abydos, a jednak také plánovaná sídliště v nilské deltě známá z Tell el D'aby, která vznikla v souvislosti se zahuštěním osídlení v této oblasti. Dále je z tohoto období prozkoumáno sídliště s nejstarším dokladem královské residence v Egyptě – Búbastis a zároveň se také rozvíjí hornoegyptská provinční centra, což je doloženo stavební aktivitou na lokalitách Elefantýna a Tell Edfu.

4.3.1. Pyramidová města, vesnice řemeslníků

Samostatnou funkční jednotku v období Střední říše představují pyramidová města a vesnice řemeslníků. Vzhledem k jejich de facto stejné funkci, kdy oba tyto typy sídlišť sloužily k ubytování úředníků, obslužného personálu a řemeslníků, kteří se účastnili na budování rozsáhlých stavebních projektů či na jiných, královským dvorem, organizovaných pracích, jako např. důlní činnost, jsou tyto dva druhy sídlišť blíže popsány ve stejné kapitole. Doposud prozkoumanými zástupci tohoto typu sídlišť jsou lokality Qasr el-

Sagha, Káhún (Il-Láhún) a Abydos, sídliště které sloužilo obdobně jako pyramidové město, ne ovšem pro ubytování řemeslníků, ale pro kněze, kteří zde udržovali zádušní kult zemřelých panovníků.

Na lokalitě Qasr el-Sagha (Obr. 16) byla objevena dvě sídliště datovaná do období Střední říše, a to tzv. Západní sídliště a Východní sídliště (Śliwa 1992; Herbich 2011). Vzhledem k fragmentárnímu stavu dochování Východního sídliště je v této práci podrobně popsána struktura pouze Západního sídliště. Celé sídliště je obeháno zdí ze sušených cihel o šířce 2,1m²⁴. Zaujímá plochu o rozměrech 113,9 x 80, 3 m. Sídlíště je orientováno podle severojižní a západovýchodní osy. Vyznačuje se pravidelnou uliční sítí. Podél vnitřní strany opevnění probíhá ulice²⁵ o šířce 3,15 m. Sídlíštěm dále probíhají tři severojižně orientované ulice. Prostřední z nich ústí na obou stranách do vstupních bran. Ulice byly pokryty dlažbou z nepálených cihel. V prostoru sídliště se nachází 30 obytných jednotek²⁶ stejného typu, které jsou uspořádány v řadách podél tří zmíněných ulic.

Pyramidové město v Káhúnu (Obr. 17) o ploše 140000 m² se rozkládá v blízkosti údolního chrámu pyramidy Senusreta II. Sídlíště je zdí rozděleno na západní a východní část, přičemž jeho západní část byla přistavěna dodatečně (Moeller 2007, 61). Obě části města se vyznačují pravoúhlou uliční sítí. Jeho výkopce, W. M. F. Petrie (Petrie 1891, 22) uvádí, že uprostřed všech jím prozkoumaných ulic byly nalezeny nepřilíš hluboké kanály o šířce 56 cm²⁷. V západní části jsou situovány menší obytné jednotky než ve východní a jsou uspořádány v celkem jedenácti, západovýchodně orientovaných blocích, které leží kolmo na hlavní severojižně orientovanou komunikaci. Východní část

²⁴ Odpovídá hodnotě 4 egyptských loktů.

²⁵ Podobná situace je doložena i v provinčních centrech el-Káb a Tell Edfu, či v pyramidovém městě královny Chentkaus v Gíze. Osídlení zde nesahalo až k hradbám, vždy zde byl ponechán volný prostor. V případě Edfu šlo o dlouhodobě udržovanou komunikaci, v el-Kábu není účel tohoto prostoru zatím znám (Maříková Vičková 2013, ústní sdělení).

²⁶ Každou z jednotek obývalo patrně 40 lidí, tzn. celkový počet obyvatel je odhadován na 1200 lidí.

²⁷ Analogicky jsou kanály uprostřed ulic popsány v Hlavní ulici (Main Street) a také v ulici U Královské Administrativní Budovy (RAB Street) v Gíze (Heit el-Ghurab).

sídliště pokrývá přibližně třikrát větší plochu než východní (Uphill 1988, 27). Domy jsou zde uspořádány podél hlavní západovýchodně orientované ulice. Plocha jednotlivých obytných jednotek se pohybuje od 40 m² u domů v západní části sídliště až po 2 400 m², které pokrývají nejrozsáhlejší residence ve východní polovině sídliště (Doyen 2010, 81). Nejvyšším bodem sídliště je, W. M. F. Petriem nazvaná, akropolis (Petrie 1891, 5–6) situovaná v jeho východní části. Byla zpřístupněna trojicí schodišť vedoucích z jihovýchodu, u nichž byla objevena menší stavba čtvercového půdorysu. Kromě této stavby zde ležela ještě rozsáhlá stavba z nepálených cihel, u které W. M. F. Petrie předpokládal, že mohla sloužit samotnému egyptskému vládci. Jižní část akropole byla ponechána nezastavěná.

Přestože Abydos byl v tomto období významným náboženským a provinčním centrem, sídliště (Obr. 18), které je zde v posledních dvaceti letech zkoumáno, mělo snad původně souvislost s udržováním zádušního kultu panovníka Senusreta III., a proto je zařazeno v této podkapitole. Pro tuto funkci sídliště může svědčit i fakt, že se nachází 300 m východním směrem od jeho zádušního chrámu. Vzhledem ke skutečnosti, že část sídliště leží pod plochou zástavby dnešní vesnice, není možné přesně stanovit jeho původní rozsah, který je odhadován na 45 000–60 000 m². V rámci sídliště bylo zatím odhaleno šest residenčních jednotek vystavěných ze sušených cihel, z toho pět z nich, na základě velikosti interpretovaných jako residence úředníků, bylo situováno v jedné řadě. Přítomnost úřednictva a tudíž i jisté formy místní správy dokládají také nálezy institucionálních pečeti²⁸. Zbylá jedna obytná jednotka, velikostí odpovídající nižšímu sociálnímu postavení jejích obyvatel, byla nalezena v prostoru mezi touto řadou residencí a hranicí obdělávané půdy. V tomto prostoru je tak možné očekávat další nálezy obydlí připisovaných lidem nižšího sociálního statutu. V prostoru mezi residencemi s označením A a B byly objeveny pozůstatky cihlami dlážděné ulice o šířce pěti egyptských loktů – tzn. 2,62 m. Na základě zjištění z probíhajících archeologických výzkumů zatím není zcela jisté možné hovořit o vnitřním

---

²⁸ Celkový počet nalezených pečeti v sezóně 1994 a 1997 činí 1800 ks.

uspořádání plochy sídliště stejně tak nelze blíže specifikovat charakter uliční sítě (Wegner 1998, 1–8).

Z výše popsaných zástupců pyramidových měst a vesnic řemeslníků jsou více než zřejmé jejich vzájemné podobnosti. Jedná se o sídliště s pravidelně uspořádanou zástavbou, kdy jsou obytné jednotky stejné velikosti uspořádány do bloků orientovaných podél paralelně ležících ulic. Ve dvou případech – Qasr el-Sagha a Káhún jsou tato sídliště obehnána ohradní zdí. V obou případech pyramidových měst, tedy Abydu a Káhúnu, je prokázána existence obydlí různých velikostí, která nechává tušit, že zde sídlilo obyvatelstvo různého sociálního statutu. V případě Káhúnu je dokonce část sídliště, kterou patrně obývalo obyvatelstvo nižšího postavení, oddělena zdí od části obývané elitní skupinou obyvatel. Obdobný jev je doložen již ze Staré říše v Gíze, kde jsou rovněž zdí separovány jednotlivé čtvrti sídliště.

4.3.2. Plánovaná sídliště

Do kategorie plánovaných sídlišť jsem zařadila sídliště vyznačující se pravidelnou zástavbou, která vznikla v období Střední říše v souvislosti s výstavbou nových měst v nilské deltě, a u kterých není přesně známa jiná než residenční funkce. V případě této práce se jedná o lokality Tell el-D'aba – oblast F/I a Tell el-D'aba – 'Ezbet Rushdi.

Tell el-D'aba – oblast F/I (Obr. 19) je nejstarším plánovaným sídlištěm na území pozdější Avaridy, které je datováno do období pozdní 11. dynastie. Sídlíště pokrývá plochu 1 000 m² a vyznačuje se pravidelnou uliční sítí. Jednotlivé domy jsou uspořádány do dvou řad podél ulic, z toho řady umístěné ve východní části sídliště se sestávají z dvanácti obytných jednotek v jedné řadě. Každá z jednotek se rozkládá na ploše 5 x 5 m. Západní řada zatím nebyla detailněji prozkoumána. Odhad celkového počtu obytných struktur je nejméně 342. Šířka jednotlivých ulic probíhajících mezi řadami domů odpovídá

hodnotě 2,62 m²⁹. V severní části sídliště byla zachycena část obvodové zdi (Forstner-Müller 2010, 103–108).

Druhé ze sídlišť – 'Ezbet Rushdi (Obr. 19) je datováno do poloviny 12. dynastie a nachází se v prostoru pozdějšího chrámu Senusreta III³⁰. Sídlíště pokrývá plochu nejméně 300 000 m². Západní část sídliště se rozkládá pod dnešní vesnicí. Sídlíště se vyznačuje pravidelnou uliční sítí. Stejně tak jako v případě sídliště v oblasti F/I zde byla zachycena část ohradní zdi. Základem struktury sídliště jsou severojižně orientované ulice o šířce 2,65 m³¹, po jejichž stranách jsou situovány jednotlivé ohrazené bloky, přičemž každý blok je tvořen dvěma obytnými jednotkami a pokrývá plochu 26 x 26 m. Mezi jednotlivými bloky byl ponechán prostor o šířce 5 m. Byl využíván ke skladovacím účelům, jak dokládají nálezy sýpek a dalších skladovacích zařízení, případně je také možné, že byl v tomto prostoru chován dobytek. V severozápadní části sídliště byla rozpoznána plocha interpretovaná jakožto veřejný hospodářský prostor (Forstner-Müller 2010, 108; Forstner-Müller 2009, 10; Czerny 2010, 73–78).

Plánovaná sídliště se, stejně jako v předcházející podkapitole popsaná pyramidová města, vyznačují striktně pravidelnou strukturou a pravouhlou uliční sítí, bez ohledu na tvar reliéfu³². Jednotlivé struktury stejného typu jsou uspořádány do řad podél rovnoběžných ulic. Ty v případě obou sídlišť z Tell el-D'aby a zároveň také v případě sídliště na lokalitě Qasr el-Sagha mají šířku přibližně 2,6 m, tedy pěti egyptských loktů. S touto šířkou ulic se v Egyptě setkáváme již v období Staré říše, kdy např. spojnice mezi západním koncem Hlavní ulice (Main Street) a vstupní bránou ve Wall of the Crow označovaná termínem The Chute je rovněž široká pět egyptských loktů (Lehner – Tavares 2010, 181–182). Jednotlivá plánovaná sídliště, stejně jako Káhún či Qasr el-

²⁹ 2,62 m odpovídá hodnotě pěti egyptských loktů.

³⁰ V pořadí pátý panovník 12. dynastie.

³¹ Hodnota odpovídající pěti egyptským loktům (1 egyptský loket = 0,52 cm)

³² Což je značný rozdíl oproti situaci v období Nové říše, kdy např. vesnice řemeslníků Dér el-Medína respektuje tvar terénu, ve kterém byla vybudována.

Sagha jsou ubehnána obvodovými zdmi. Tato sídliště jsou tak dokladem striktně plánované městské zástavby, což je jev, který vrcholí právě v období Střední říše (Moeller 2007, 61) a je možné jej považovat za důkaz státního zásahu do prvotní podoby sídlišť. V některých případech, jako např. 'Ezbet Rushdi se setkáváme v následujících fázích osídlení s úpravami jednotlivých obytných jednotek či s jejich spojováním do větších celků, což dokládá následné úpravy sídliště vycházející nejspíše z individuálních potřeb (Czerny 2010, 77–78).

4.3.3. Královské residence

Za patrně nejstarší a zároveň zatím jediný doklad prozkoumané královské residence s archeologicky doloženou existencí palácové stavby, určené pro osobu panovníka, lze označit Búbastis, dnešní Tell Bastu, která představovala již od Staré říše významné náboženské a provinční centrum (Obr. 20), kde byla uctívána bohyně Bastet. Celková plocha, na níž se nacházejí pozůstatky města³³, činí bezmála 75 ha. V západní části města byly postupně budovány chrámové komplexy již od období Staré říše. Palác Amenemheta III. se nacházel v severozápadní části města. V centrální části Búbastidy mezi palácem Amenemheta III. a chrámy v západní části pak v období Nové říše vznikl pohřební areál. O případné existenci a podobě uliční sítě zatím, ve světle archeologických pramenů, nelze hovořit. Stejně tak na své objevení jistě čekají i obytné, případně výrobní čtvrti (Uphill 1988, 15–19).

4.3.4. Provinční centra

Stavební aktivita je v období Střední říše prokázána v provinčních centrech Elefantýna a Tell Edfu. Osídlení na lokalitě Tell Edfu³⁴ je na straně jedné prokázáno přítomností pohřebiště datovaného do doby Staré a Střední říše, které se nachází v jihozápadním rohu zkoumané plochy; na straně druhé

---

³³ Rozsah osídlené plochy od Staré říše až Řecko-římské doby.

³⁴ <http://www.telledfu.org/annual-reports>, citováno 13. 4. 2013

ohradní zdi, jejíž průběh byl zachycen taktéž v jihozápadní části, ve stejném prostoru jako byla zachycena obvodová zeď datovaná do Prvního přechodného období. Do Střední říše je také datována dvojice sloupových sání³⁵ objevených v jihovýchodní části sídliště.

Sídliště na ostrově Elefantýna se v období Střední říše rozkládalo téměř na stejné ploše jako na konci Staré říše. Ve východní části ostrova nejsou kromě samostatně ohrazené části, nacházející se jižně od Chnumova chrámu, jehož stavba byla započata v období 12. dynastie, doloženy žádné sídelní aktivity³⁶, které by bylo možné datovat do 2. tisíciletí př. n. l. Na západním ostrově začínají obytné čtvrti zasahovat stále více do prostoru dřívějšího hřbitova. Co se týká obytných čtvrtí, vyznačují se, jak v období Střední, tak později Nové říše, pravidelným uspořádáním. Pravoúhlé domy jsou uspořádány do bloků. V Elefantýně si i v tomto období udržují svůj význam dvě, již výše popsané, hlavní komunikační tepny. Všeobecně je možné charakterizovat povrch všech středoříšských ulic jako nezpevněný. V některých částech Elefantýny byla také prokázána existence sušenými cihlami vyložených žlabů, které jsou známy i z dalších lokalit jako je Káhún nebo Gíza v období Staré říše (von Pilgrim 2010; von Pilgrim 1996, 218–230).

Ani v období Střední říše, jak vyplývá z výše popsaných stavů poznání provinčních center, není možné hledat podobnosti v charakteru jejich zástavby. Jisté podobnosti je ovšem možné vysledovat v porovnání se sídlišti odlišné funkce, a to např. s Káhúnem, kde jsou stejně jako v Elefantýně doloženy v tomto období žlaby uprostřed ulic, jejichž nejstarší doklad v Egyptě pochází již ze Staré říše z Gízy. Stejně tak je možné si povšimnout, že nově vzniklé obytné čtvrti se v tomto období vyznačují uspořádáním obytných jednotek pravoúhlého půdorysu do stejných bloků, jako je tomu např. u nově založených sídlišť v oblasti Tell el-D'aby či u vesnic řemeslníků vzniklých v tomto období.

---

³⁵ <http://www.telledfu.org/annual-reports>, citováno 7. 11. 2012

³⁶ Způsobeno s největší pravděpodobností intenzivní aktivitou sebbakhinů v této části lokality.

4.4. Druhé přechodné období

Z Druhého přechodného období jsou archeologicky prozkoumána pouze provinční centra, a to Elefantýna a Tell Edfu, a také jedno ze dvou tehdejších egyptských center, Tell el-D'aba.

4.4.1. Centra

V průběhu Druhého přechodného období na území Egypta vedle sebe fungovala dvě hlavní centra státu – Théby, konkrétně část označovaná jako Jižní město, a Avaris, dnešní Tell el-D'aba. Zatímco v Thébách nebyly z tohoto období zatím nalezeny žádné urbánní struktury, neboť jsou překryty moderní městskou zástavbou, v Avaridě probíhají archeologické výzkumy již více jak 40 let, během nichž byla odkryta část tehdejšího dolnoegyptského centra. Zároveň značná část plochy byla v minulých letech podrobena geofyzikálnímu průzkumu (Forstner-Müller – Herbich – Schweitzer – Weißl 2010).

Plocha Avaridy (Obr. 19) v Druhém přechodném období je odhadována na 2 600 000 m². Archeologickým výzkumem zde bylo odkryto několik městských čtvrtí odlišných funkcí. Město bylo obeháno obvodovou zdí, jejíž pozůstatky byly odkryty v jeho severní části. Oblast A/II byla využívána jako chrámová čtvrť, jejíž součástí byla i pohřebiště. Část lokality označována jako F sloužila v tomto období jako hlavní administrativní a residenční část. V této čtvrti byla odkryta palácová stavba. Severně od paláce byla prokázána přítomnost chrámové stavby. Západně od této čtvrti v oblasti H/I–IV byla odkryta obytná čtvrť, která v průběhu tohoto období změnila svou funkci na oficiální/administrativní. V tomto období, kdy plnila Avaris funkci jak dolnoegyptského centra, tak královské residence, byl využíván i prostor mimo vyhrazené město, jak bylo odhaleno v části A/V, která se vyznačuje nepravidelně uspořádanou obytnou zástavbou, kde mezi jednotlivými domy byly situovány hroby. Zároveň městské čtvrti, které sloužily původně jako pohřebiště, byly využívány také jako obytné – např. výše zmíněná A/II, a to z důvodu nedostatku prostoru v rámci města. Stavby v takovýchto částech

města nevykazují žádné známky plánované zástavby, jsou velmi nahodile uspořádány často v těsné blízkosti. Stejně tak je nepravidelná uliční síť. Po dobytí Avaridy thébským vládcem Ahmosem bylo město, až na chrámový okrsek boha Sutecha, opuštěno (Forstner-Müller 2010; Bietak – Forstner-Müller 2011, 28).

4.4.2. Provinční centra

Do Druhého přechodného období je na lokalitě Tell Edfu datováno rozsáhlé skladovací zařízení nacházející se ve východní části lokality v podobě dvora se sily, které je dokladem přítomnosti centrální administrativy (Moeller 2010, 263–264).

Na ostrově Elefantýna je zachováno osídlení ve stejném rozsahu jako v období Střední říše. Z východní části ostrova nejsou nejspíše díky činnosti *sebbakhinů* doloženy žádné pozůstatky sídelní aktivity, a to i následně v období Nové říše (von Pilgrim 1996, 218–230).

4.5. Nová říše

Pro období Nové říše, kdy dochází ke znovusjedocení staroegyptského státu pod vládou jednoho panovníka, je doložena z egyptského území celá řada sídlišť městského charakteru různých funkcí. V této době vznikají dvě nová státní centra, dále královské residence v Malkatě a Dér el-Ballasu a nadále se rozvíjejí jednotlivá provinční centra a výše popsané přístavní lokality. V souvislosti s královskými stavebními projekty jsou budovány vesnice řemeslníků. Svůj rozvoj také zaznamenává pevnostní architektura, kdy v tomto období se na straně jedné utváří pevnostní systém na východní hranici Egypta, na straně druhé jsou doloženy nově založené pevnosti v oblasti Núbie, zde zastoupené lokalitou Sesebi. V období Nové říše lze prokázat také významnou stavební činnost v thébské oblasti.

4.5.1. Centra

V období Nové říše byla na území Egypta postupně založená dvě nová hlavní města. Prvním z nich byl Achetaton, dnešní Amarna, centrum založené faraonem Achnatonem (18. dynastie) na dosud neosídleném území. Druhým centrem bylo Piramesse, které vzniklo v oblasti nilské delty, částečně na rozvalinách dolnoegyptského centra z Druhého přechodného období – Avaridy.

Achetaton, dnešní Amarna (Obr. 21), představuje nově založené centrum Egypta v období Nové říše. Jeho pozůstatky se nacházejí ve středním Egyptě mezi městy Minya a Asyut. Město bylo osídleno jen po velmi krátkou dobu, odhaduje se 20–30 let. Tato skutečnost dělá z Amarny v prostředí starověkého Egypta unikátní lokalitu, neboť na rozdíl od Amarny je většina staroegyptských lokalit městského charakteru dochována v podobě sídlištního tellu. Město bylo vystavěno na východním břehu Nilu. Nebylo obeháno obvodovou zdí, ale jeho plocha byla vymezena doposud objevenými čtrnácti hraničními stélami. Tyto stély vymezují nejen osídlenou plochu města samotného, ale také jeho zemědělské zázemí nacházející se na opačném břehu (Kemp 1977b, 123). Město je děleno do několika vnitřních zón. Centrální část (Central City) Achetatonu byla vystavěna jakožto náboženská, administrativní či oficiální městská čtvrť, jejíž součástí byl Velký a Malý Atonův chrám, Královský palác (Great Palace) a královská residence. Tyto stavby byly vystavěny kolmo na severojižně probíhající hlavní komunikační tepnu – Královskou cestu (Royal Road), která pokračuje dále severním směrem až k Severnímu paláci (North Palace). V prostoru za residencí panovníka byly objeveny administrativní budovy, které se na rozdíl od ostatních staveb v centrální části nevyznačují striktně pravoúhlým uspořádáním. Jižně od centrální části Achetatonu se nachází Hlavní město (Main City) a Jižní předměstí (South Suburb). Obě tyto čtvrti spolu se Severním předměstím (North Suburb) tvořily hlavní obytné čtvrti města. Hlavní město bylo tvořeno zástavbou obytných jednotek umístěných podél tří severojižně orientovaných ulic, které nejsou rovnoběžné. Jižní předměstí je taktéž tvořeno obytnou

zástavbou, bohužel jeho jižní část se nachází pod současným muslimským pohřebištěm. Tato čtvrť byla patrně k městu přidána dodatečně. Severní předměstí je situováno severně od prostoru centrální části Achetatonu. Podobně jako v Hlavním městě, jsou i zde domy uspořádány podél severojižně orientovaných ulic. Všeobecně je možné říci, že obytné čtvrti se nevyznačují jednotným charakterem uspořádání staveb³⁷. Kupříkladu v západní polovině Severního předměstí jsou obytné jednotky situovány, na rozdíl od zbývající části, velmi blízko u sebe. Severně od Severního předměstí se nachází Severní město (North City). Až do této části města pokračuje Královská cesta. Podél její západní části byla objevena dvojitá zeď, za níž se nachází řada obdélných struktur, nejspíše skladovacích zařízení, a další z palácových staveb v Achetatonu (North Riverside Palace). Do širšího zázemí města je možné zařadit ještě dvě vesnice řemeslníků, jejichž struktura je blíže charakterizována v kapitole 4.5.3. Všeobecně je možné říci, že struktura Amarny nese jak znaky plánované zástavby, a to zejména v centrální části města, tak doklady přizpůsobení struktury tvaru reliéfu. Jednotlivé obytné čtvrti se nevyznačují pravidelností zástavby. (Spence 2010, 289; Shaw 1992, 147–148)³⁸.

Dalším významným staroegyptským centrem, jehož pozůstatky se nacházejí v nilské deltě u moderních vesnic Tell el-D'aba a Qantir, je Piramesse (Obr. 22). Osídlení se zde vyvíjelo již od zániku Avaridy, kdy po jejím dobytí a následném opuštění je doložena, až do Amarnského období,

---

³⁷ Setkáváme se zde se situací, kdy město bylo sice na straně jedné založeno plánovaně, na straně druhé zde byl, na rozdíl od uměle založených sídlišť např. v období Střední říše, ponechán prostor pro samovolný rozvoj obytných částí města (Kemp 1977b, 126).

³⁸ Jednotlivé části Amarny jsou blíže přiblíženy také na internetových stránkách samotného projektu (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/central_city/index.shtsh, citováno 24. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/main_city/index.shtms, citováno 24. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_city/index.shtms, citováno 23. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_palace/index.sshhtml, citováno 23. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_suburb/index.sshhtml, citováno 23. 3. 2013)

sídelní aktivita pouze v chrámovém okrsku zasvěceném bohu Sutechovi. Následně v blízkosti moderní vesnice Ezbet Helmy na počátku 18. dynastie vzniklo rozsáhlé skladovací zařízení v podobě řady sil a skladišť³⁹. V této době je zde také doložena přítomnost vojenské posádky doložená nálezy hrobů a samotného kempu. Patrně v období společné vlády královny Hatšepsut a Thutmose III. vzniká, v prostoru palácového okrsku z pozdního Druhého přechodného období, nový palácový komplex, na jehož ploše byly vybudovány tři palácové stavby⁴⁰. Na základě jejich velikosti je možné usuzovat, že sloužily jako královské residence. Následně, za vlády Amenhotepa II., byla tato lokalita znovu opuštěna a osídlena opětovně za vlády Amenhotepa III. Za vlády Haremheba vznikla v prostoru jižně od bývalého palácového okrsku Thutmose III. rozsáhlá pevnost⁴¹. Její zástavba a stejně tak plocha bývalého palácového okrsku byla následně narušena přidáním hrobů v období 19. dynastie. Období vlády Haremheba je zároveň spjato s nejstarším dokladem sídelní aktivity v oblasti moderní vesnice Qantir. Do doby vlády Sethiho I. lze datovat počátky vzniku nové královské residence a centra – Piramesse. V centrální části Piramesse byl vybudován chrám zasvěcený trojici božstev Amonovi, Re-Harachtejovi a Atumovi. Z jihozápadní strany k němu přiléhal královský palác. Před chrámovým okrskem se patrně rozkládal přístav spojený kanálem s jednou z větví Nilu. V blízkosti palácového komplexu, po jeho jižní straně, byla geofyzikálně zjištěna stavba s rozsáhlým dvorem a sloupovou síní předběžně interpretovaná jako administrativní budova (Pusch – Becker – Fassbinder 1999; citováno podle Bietak – Forstner-Müller 2011, 44). Západně a jihozápadně od paláce je předpokládána existence obytných čtvrtí, neboť zde bylo nalezeno přes 25 kamenných bloků, které původně sloužily jako dveřní ostění. Další obytné čtvrti byly identifikovány ve východní části města a vyznačují se neuspořádaným charakterem zástavby. Podél východní

---

³⁹ Blíže specifikováno v kapitole Administrativní architektura.

⁴⁰ Blíže popsány v kapitole Residenční architektura.

⁴¹ Průběh ohradní zdi této pevnosti byl doložen v délce 400 m, bohužel novodobé planýrky značně poškodily vnitřní zástavbu pevnosti, ze které se tak, až na zlomky fajánsových dlaždic, nic nedochovalo. Z jejich nálezů je však možné vytušit, že i zde se nacházely residenční objekty (http://www.auaris.at/html/ez_helmi_en.html, citováno 16. 4. 2013)

strany paláce a chrámového okrsku vedl další kanál, který ústil do jezera rozkládajícího se v severní části Qantiru. Jižně od paláce byla identifikována výrobní zařízení blíže specifikovaná v kapitole Architektura výrobních zařízení. Přibližně 400 m jižně od paláce byly dále nalezeny pozůstatky stavby, která sloužila pro uskladnění vojenských vozů, a asi 100 m východním směrem od ní byly identifikovány stáje⁴². Výrobní okrsky byly situovány jižně od paláce a obytných čtvrtí. Město zatím nebylo doposud v úplnosti prozkoumáno. Předpokládá se, že se zde nacházelo více vojenských zařízení. Celá centrální plocha někdejšího Piramesse je dnes pokryta moderní zástavbou a je zde tak znemožněn jakýkoliv archeologický výzkum (Bietak – Forstner-Müller 2011).

Porovnání výše popsaných staroegyptských center prakticky není možné. Achetaton představuje velmi unikátní lokalitu, která se svým způsobem vymyká všem dosud prozkoumaným urbánním lokalitám na území starověkého Egypta. Piramesse na straně druhé nebylo nikdy zcela prozkoumáno a jeho značná část se rozkládá pod moderní vesnicí Qantir. Zároveň Piramesse nepředstavovalo pouze hlavní centrum státu, ale bylo také významnou pevností a vojenskou základnou, jak dokládají na jeho ploše objevené stáje a další objekty sloužící vojenským účelům. Jisté podobnosti lze snad vysledovat jen, co se týká oddělení obytných čtvrtí, od centrální části měst, ve kterých jsou v obou případech situovány, chrámy, palácové stavby a administrativní budovy. Stejně tak jsou vyčleněna výrobní zařízení do okrajových částí měst, v případě Amarny je dokonce doloženo, že některá výrobní zařízení, např. pece na výrobu fajánsových předmětů, jsou součástí i obytných jednotek v obytných čtvrtích (Kemp – Stevens 2010).

4.5.2. Královské residence

Královská residence Amenhotepa III. v Malkatě (Obr. 23) a v jejím bezprostředním okolí vzniklé sídliště představuje sídliště, které podobně jako Amarna bylo založeno na, do té doby neosídleném, území a zároveň, stejně

---

⁴² Jejich vznik je datován do konce 19. a počátku 20. dynastie. Odhaduje se, že zde mohlo být ustájeno na 500 koní (Herold 1999; citováno podle Bietak – Forstner-Müller 2011, 44).

jako Amarna, bylo osídleno jen po relativně krátké časové období⁴³. Díky tomu je zachováno uspořádání města v původní podobě bez následných přestaveb. Sídliště je možné rozdělit na základě funkce jednotlivých částí na severní a jižní polovinu. V severní polovině sídliště byl odkryt Královský residenční palác (Great Palace) a k němu přiléhající administrativní budovy. Severně od něj se nachází tzv. Severní palác (North Palace), podél jehož jižní strany byly vystavěny obytné jednotky – trojdílné domy (Evelyn-White 1915, 254–255), a to pravidelně vždy vždy dva vedle sebe. Severně od tohoto paláce se nachází tzv. Audienční pavilon (Audience Pavilion) a přibližně 50 m severně od něj se rozkládají pozůstatky Amonova chrámu⁴⁴. Západně od Královského residenčního paláce se rozkládá dále tzv. Střední palác (Middle Palace), k jehož jižní straně se částečně připojuje Západní vesnice (West Village). Ta spolu s tzv. Jižní vesnicí (South Village), která se rozkládá jižně od Královského residenčního paláce, sloužila k ubytování řemeslníků (Hodgkinson 2010, 71). Jižní vesnice se vyznačuje neuspořádaným charakterem zástavby a zároveň se nesestává z jednoho typu domů (Lacovara 1997, 152). Jihovýchodně od města se na ploše 1,5 km² rozkládají pozůstatky přístavu v podobě dodnes, na povrchu terénu viditelných, navršených hromad písčité půdy. Přístav byl vystavěn a používán ve stejnou dobu jako zbylá část města a musel být tudíž součástí celkového urbánního konceptu (O'Connor 1979, 53; Kemp – O'Connor 1974). Asi 3,5 km jihozápadně od centrální části Malkaty byl objeven komplex budov obehnaný obvodovou zdí, který lze datovat rovněž do období vlády Amenhotepa III.⁴⁵ (18. dynastie) (Kemp 1977a). Sestává se zde dvou základních částí, a to vyvýšené platformy, která je pokryta dlažbou z nepálených cihel, a ze sedmi obytných jednotek, z nichž dvě jsou do jisté míry podobné trojdílným domům, které se nachází podél Severního paláce. Účel této stavby zatím není zcela jistě určen.

---

⁴³ Osídlena byla po dobu přibližně 100 let (O'Connor 1979, 52).

⁴⁴ Ten byl zkonstruován převážně z nepálených cihel.

⁴⁵ Datováno na základě nálezů keramiky a značek na cihlách nesoucích jméno Amenhotepa III. (Kemp 1977, 75).

Mezi královské residence je také možné zařadit Dér el-Ballas (Obr. 24), sídliště ležící 30 km severně od Théb, dnešního Luxoru, které bylo stejně jako sídliště v Malkatě či v Amarně vystavěno na, do té doby, neosídleném území. Celkově pokrývá plochu bezmála 500 000 m². V centrální části lokality se rozkládá stavba paláce tzv. Severní palác (North Palace), podél jehož západní strany byly odkryty tři rozlehlé obytné jednotky. Další skupina pěti malých obytných jednotek byla identifikována na severním konci sídliště. Skupina sedmi velkých obytných jednotek byla dále odkryta v prostoru severně od Severního wádí. V samotném Severním wádí pak byly odkryty další dvě obytné jednotky obdélného půdorysu. Stejně jako v případě Amarny i v případě tohoto sídliště byla odkryta část vesnice řemeslníků na jižním svahu (South Hill), bohužel značně poničená dodatečně zapuštěnými hroby. Patrně elitní obytná část byla nalezena v Jižním wádí (South Wadi). V jižní části sídliště byla identifikována další palácová stavba – Jižní palác (South Palace). Z dosavadních výzkumů podniknutých na této lokalitě zatím nelze říci nic bližšího o členění sídliště samotného či o podobě jeho uliční sítě (Lacovara 1997, 81–87).

4.5.3. Vesnice řemeslníků

Z období Nové říše je doloženo hned několik vesnic řemeslníků, kteří se svou činností podíleli na výstavbě královských stavebních projektů. Nejznámějším příkladem je jistě Dér el-Medína nacházející se na západním břehu V Thébách. Dále jsou tyto typy sídlišť doloženy z lokalit Amarna, Dér el-Ballas a Malkata.

Dér el-Medína byla vystavěna na dně údolí, tudíž její celková podoba a rozmístění jednotlivých staveb respektuje tvar okolního terénu (Brooker 2009, 56). Vesnice má nepravidelný tvar a byla obehnána ohradní zdí z nepálených cihel⁴⁶ o šířce 1,15 m. Jsou zde doloženy dvě stavební fáze⁴⁷. Centrální částí

⁴⁶ Ze značek nalezených na cihlách je nám známo jméno zakladatele sídliště. Jedná se o panovníka 18. dynastie Thutmose I. (Uphill 1988, 21)

⁴⁷ První fáze osídlení je datována do doby vlády Thutmose I. – Thutmose IV., druhá fáze do doby vlády Haremheba .

sídliště v nejnižší položeném bodě údolí probíhá severovýchodně-jihozápadně orientovaná hlavní komunikace, jež na obou koncích ústí do vstupních bran. Domy zde byly situovány jeden vedle druhého podél této ulice v celkovém počtu dvaceti v první fázi osídlení (Obr. 25). Tento počet obytných jednotek zcela nevyplnil vnitřní prostor sídliště, uvažuje se tedy, že volná prostranství byla využita pro dobytek. Z této fáze osídlení dále pochází celkem 40 dílen. V druhé fázi osídlení byla vesnice rozšířena směrem na západ a na jih, uvnitř vzniklo celkem devět oddělených částí. Nově vzniklé sídliště bylo celé ohrazeno zdí, tentokrát z kamenných bloků. Domy z první fáze, které zanikly patrně požárem, byly obnoveny, zároveň zde byla vystavěna nová obydlí, jejichž konečný počet činil 70 v ohrazeném prostoru sídliště (Obr. 26). Na rozdíl od první fáze osídlení nebylo v obnovené vesnici ponecháno místo pro dobytek. Zůstala zachována centrální komunikace v rámci vesnice, ke které byly téměř kolmo připojeny postraní uličky. Celková rozloha ohrazené plochy tak byla 131,65 x 50 m (Uphill 1988, 21–26).

V souvislosti s Dér el-Medínou je zde zajisté vhodné zmínit skupiny chat (Obr. 27), které jsou v současnosti zkoumány v Thébských horách cca na půli cesty mezi Dér el-Medínou a Údolím králů. Chaty jsou nepravidelně uspořádány do třech skupin – severní, východní a západní. Jako hlavní stavební materiál zde byl použit kámen, z kterého byly postaveny zmíněné dvouprostorové chaty. Jejich účel zatím nelze s jistotou určit⁴⁸.

Oproti zmíněné Dér el-Medíně se Vesnice řemeslníků (Workmen's Village) v Amarně (Obr. 28) vyznačuje velmi pravidelnou sídlištní strukturou. Vesnice je ohrazena zdí z nepálených cihel o mocnosti 80 cm. Probíhá jí celkem pět severojižně orientovaných rovnoběžných ulic – Západní ulice (West Street), Dlouhá ulice (Long Wall Street), Hlavní ulice (Main Street), Ulice

---

⁴⁸ Uvažuje se, že mohly sloužit jako přechodná obydlí nebo jako dílny (http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_ToivariVlitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf, citováno 5. 3. 2013; http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20report_WHTM%20Project_fourth%20field%20season%202011-2012.pdf, citováno 5. 3. 2013)

u Brány (Gate Street) a Východní ulice (East Street). Podél těchto ulic jsou situovány obytné jednotky stejného typu – trojdílné domy v celkovém počtu 73. Výjimku představuje obytná struktura nalezená v jihovýchodním rohu sídliště, která svou rozlohou cca dvakrát převyšuje plochu ostatních staveb. Předpokládá se, že se jedná o dům dohlázele. Vstup do sídliště vedl skrze bránu v jižní části obvodové zdi, která se otevírala do volného prostranství, do kterého, mimo jiné, ústilo i pět výše zmíněných ulic. V prostoru jižně a východně od samotné vesnice vzniklo množství ohrad pro zvířata. Ty jsou tvořeny dvorem, v jehož rohu byla postavena zídka okrouhlého tvaru. Dvůr byl ohrazen nízkou zídka ze sušených cihel a z kamene. Dále jižním a východním směrem za zvířecími ohradami bylo vystavěno celkem 23 kaplí z nepálených cihel⁴⁹ (Stevens 2011, 101–103).

1,2 km od Vesnice řemeslníků v Amarně se rozkládá Kamenná vesnice (Stone Village) (Obr. 29) (Stevens 2011; Kemp 2009, 1–11). Na rozdíl od Vesnice řemeslníků nebylo toto sídliště celé prozkoumáno archeologickým odkryvem. V posledních letech bylo v Hlavní části (Main Site) otevřeno několik sond. Objevené struktury se nacházejí na ploše o rozměrech 65 x 80 m. Jako hlavní stavební materiál zde byl použit vápenec, konkrétně v podobě neopracovaných balvanů. Některé z objevených zdí byly snad dokonce vystavěny ze sutí. Na sídlišti zatím nebyla objevena obvodová zeď, která je významnou součástí vesnice řemeslníků, jak v Amarně, tak v Dér el-Medíně. Doposud odkryté prostory (sonda 4), u kterých je předpokládána obytná funkce, se do značné míry liší od struktury trojdílných domů z Vesnice řemeslníků. Stejně tak i celková struktura se zdá být méně pravidelná a vyznačuje se odlišným vnitřním uspořádáním. Namísto domů jednotného typu uspořádaných podél paralelních ulic zde byly objeveny shluky malých více či méně pravidelných prostor, tu a tam s obloukovitě zakřivenými stěnami.

Další z vesnic řemeslníků byla objevena na lokalitě Dér el-Ballas. I přes značné narušení způsobené přidáním hrobů do prostoru zástavby

---

⁴⁹ http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/workmans_village/inind.shtml, citováno 11. 3. 2013

vesnice, zde bylo identifikováno 35 obytných jednotek z nepálených cihel. Na rozdíl od Vesnice řemeslníků v Dér el-Medíně či Amarně se v tomto případě nejedná o obytné jednotky stejného typu pravidelně uspořádané v rámci pravoúhlé uliční sítě, nýbrž o seskupení obytných jednotek s různým uspořádáním vnitřních prostor podél nepravidelných ulic (Lacovara 1997, 86). Stejně tak se neuspořádaným charakterem zástavby vyznačuje i Jižní vesnice v Malkatě (Lacovara 1997, 152).

Z výše popsaných příkladů vesnic řemeslníků vyplývá, že je možné je, na základě jejich vnitřní struktury, rozdělit do dvou skupin, a to na vesnice řemeslníků vyznačující se pravidelně uspořádanou zástavbou a vesnice, v jejichž struktuře nejsou patrné žádné pravidelnosti. Do první skupiny je možné s jistotou zařadit Vesnici řemeslníků v Amarně a Dér el-Medínu. Vesnice řemeslníků v Amarně se vyznačuje až striktně plánovanou zástavbou, která je charakteristická spíše pro období Střední říše. Sestává se z obytných jednotek stejného typu seskupených podél paralelních ulic. Na základě pravidelnosti jejího vnitřního uspořádání je tak možné doložit jistou míru státního dohledu a kontroly nad počáteční podobou sídliště (Stevens 2011, 103). Dér el-Medína se rovněž v počáteční fázi vyznačovala jistou mírou plánovitosti zástavby, kdy se sestávala z obytných jednotek stejného typu seskupených podél hlavní komunikační tepny, ale zároveň po 400 letech jejího osídlení je zde doložen individuální vývoj, ať co se týká rozšíření jednotlivých staveb a jejich úprav, či rozšíření osídlené plochy sídliště.

Druhou skupinu tvoří vesnice, v jejichž struktuře naopak nepozorujeme žádné pravidelnosti. Jedná se o Kamennou vesnici v Amarně a dále vesnice řemeslníků na lokalitách Dér el-Ballas a Malkata. Jejich zástavba není tvořena obytnými jednotkami stejného typu a zároveň nelze pozorovat žádné pravidelnosti v charakteru uliční sítě. Zástavba na těchto lokalitách má "lidový" charakter (Stevens 2011, 115) a byla tak nejspíše přizpůsobena individuálním potřebám obyvatel.

4.5.4. Tzv. harémové město

Jako jediný příklad tzv. harémového města je v této práci představena lokalita Gurob (Obr. 30). O struktuře či charakteru tamní uliční sítě zatím nelze říci nic bližšího než, že sídliště je situováno podél vodního kanálu z doby Nové říše. V jeho jihozápadní části se rozkládá harémový palác tvořený dvěma stavbami, které jsou společně obehnané obvodovou zdí. Asi 40 m severovýchodně od této zdi se podařilo archeologům odkrýt výrobní areál patrně zaměřený na produkci keramiky, který na východní straně hraničí s ohrazením, tradičně označovaným jako pevnost. Severovýchodně od této části byly dále nalezeny pozůstatky sídelní aktivity, tato část sídliště je označována termínem Severní Město (North Town). Bohužel otázka podoby uliční sítě zatím na základě, do této doby podniknutých, archeologických výzkumů není spolehlivě zodpovězena (<http://gurob.org.uk/reports/SCA-3MonthRep-April2012.pdf>, citováno 24. 3. 2013).

4.5.5. Náboženská centra

Za náboženská centra jsou v této práci považována osídlení, která jsou součástí chrámových okrsků. Mezi ně v období Nové říše je možné zařadit thébské Ramesseum, Medínit Habu či Karnacký chrámový okrsek. Přestože součástí chrámových komplexů v Medínit Habu a Ramesseu jsou královské paláce, nejedná se o paláce, které sloužily jako panovníkovy residence, ale lze jim připsat pouze ceremoniální účel. Tudíž nelze tyto lokality považovat, narozdíl např. od Malkaty, za královské residence.

Chrámový komplex Ramesse II. – Ramesseum (Obr. 32) se svým rozvržením nápadně podobá níže popsanému okrsku v Medínit Habu, respektive jeho vnitřní části. Celý chrámový okrsek je obehnan obvodovou zdí z nepálených cihel, v jehož centrální části se rozkládá chrám Ramesse II. vybudovaný z pískovcových bloků. K jeho severní straně přiléhá chrám Sethiho I. U jižní strany hlavního chrámu, na úrovni prvního nádvoří, se

k stavbě chrámu připojuje palác⁵⁰. Po obvodu chrámu se rozkládají jednotlivá skladiště vystavěná z nepálených cihel. Jejich rozmístění není v porovnání s chrámovým okrskem v Medínit Habu striktně pravoúhlé. Je to způsobeno jednak uspořádáním centrální části okrsku a jednak tím, že jednotlivá skladiště nebyla vybudována současně. Po obvodu chrámu Ramesse II. byly identifikovány pozůstatky 8 m široké dlážděné ulice⁵¹ (Hölscher 1932, 54–65).

Náboženské centrum v Medínit Habu (Obr. 31) se rozkládá na ploše 200 x 320 m. Celý tento komplex je obehán zdí z nepálených cihel a je možné jej rozdělit na vnější a vnitřní část. Všechny stavby v rámci komplexu jsou pravoúhle uspořádány. Vnitřní a vnější část chrámového okrsku jsou vzájemně odděleny 6 m širokou zdí z nepálených cihel, jejíž součástí je na východní straně vstupní chrámový pylon. Skrz něj je možné vstoupit do velkého Amonova chrámu, který je jako jediná stavba v celém komplexu postaven celý z kamene, konkrétně z pískovce. Všechny ostatní stavby jsou zkonstruovány převážně z nepálených cihel. Po obvodu chrámu jsou situovány jednotlivá skladiště, dvory a královský palác, který byl vystavěn u jihovýchodního rohu chrámu⁵². Podél zdi oddělující vnější a vnitřní část chrámového okrsku se ve vnějším okrsku táhne 4 m široká ulice. Mezi touto ulicí a vnější ohradní zdí se rozkládají 2 řady obytných jednotek, přičemž každá z řad se vyznačuje odlišným typem obydlí. Mezi jednotlivými residenčními jednotkami vedou úzké uličky. Ve východní části vnější ohradní zdi se nachází vstupní brána vedoucí k vodnímu kanálu (Hölscher 1958).

Výše zmíněná dvě náboženská centra – Ramesseum a Medínit Habu, jejichž součástí jsou královské ceremoniální paláce, se v řadě okolností vzájemně velmi podobají. Jednak je to celkovým uspořádáním, kdy v centrální části okrsků se v obou případech nachází chrámová stavba, ke které se v případě Ramessea ještě připojuje na severní straně chrám Sethiho I., která

---

⁵⁰ Podoba paláce je blíže charakterizována v kapitole Residenční architektura.

⁵¹ Obdobně je taková situace doložena v Qasr el-Sagha, Tell Edfu či el-Kábu (zmíněno již výše v textu).

⁵² Stavba paláce je blíže specifikována v kapitole Residenční architektura.

je ze dvou až tří stran obklopena rozsáhlými skladovacími zařízeními v podobě úzkých obdélných skladovacích prostor seskupených do bloků a k jejímuž prvnímu nádvoří v obou případech přiléhá ceremoniální palác; a jednak se vzájemně podobají, co do struktury jednotlivých staveb, kdy starší z paláců v Medínit Habu je prakticky kopií ceremoniálního paláce v Ramesseu a stejně tak i skladiště se vyznačují stejnou konstrukcí.

4.5.6. Pevnosti

V této kapitole je blíže charakterizována podoba staroegyptských pevností vztyčených podél Horových cest, tzn. podél spojnice mezi starověkým Egyptem a Palestinou. Vzhledem k poměrně pozdnímu zájmu o tuto problematiku, existence pevností je archeologicky prokázána až v posledních třiceti letech, jsou zatím komplexněji poznány pouze dvě lokality, a to Tell el-Borg a Tell Hebua. Kromě pevností chránících systém Horových cest byly v období Nové říše budovány pevnosti také na území Núbie, které je možné přiblížit na základě příkladu v současnosti zkoumané pevnostní architektury na lokalitě Sesebi.

Sesebi, pevnostní město založené za vlády panovníka Amenhotepa IV./Achnatona⁵³ (18. dynastie), se nachází na západním břehu Nilu v oblasti někdejší Núbie asi 100 km severně od třetího nilského kataraktu (Obr. 33). Lokalita zatím nebyla nikdy v úplnosti prozkoumána. Informace o podobě její zástavby byly zatím publikovány pouze ve formě předběžných zpráv (van Pelt 2013). Pevnost byla obehnaná obvodovou zdí z nepálených cihel. V ní prolomené vstupní části v podobě bran byly postaveny z kamene. Kromě architektury nacházející se v uvnitř samotné pevnosti, byly objeveny pozůstatky kamenné architektury u severovýchodního a jihovýchodního rohu ohrazení. V severozápadním rohu pevnosti byly nalezeny pozůstatky chrámové stavby. Jižně od ní se rozkládala skladiště dlouhého obdélného půdorysu, která byla uspořádána do tří řad. V jižní části pevnosti pak byly

⁵³ Datováno na základě nálezu zakládacího depozitu, který nás informuje o tom, že chrám a ohradní zeď byly založeny panovníkem Achnatonem. Nejmladší doklady osídlení jsou datovány do období vlády Ramesse II. (19. dynastie), pak byla pevnost nejspíše opuštěna.

identifikovány pozůstatky obytné architektury. Z dostupných plánů pevnosti je patrné, že se v tomto případě jedná o obytné jednotky různé velikosti, které byly pravidelně uspořádány podél západovýchodně orientovaných ulic. Předpokládá se, že Sesebi hrálo významnou roli při získávání tamních ložisek zlata (Spence et al. 2011, 34–38; Spence – Rose 2009, 21–24).

V pořadí první z pevností ležících podél tzv. Horových cest je Tell Hebua (Obr. 34), která byla, na základě nápisu na soše objevené v tamním chrámu, ztotožněná se staroegyptským Tjaru/Sile. V podstatě jde celkem o tři lokality Tell Hebua I–III. V případě lokality Tell Hebua I se jedná o pevnost značných rozměrů, jejíž ohrazená plocha pokrývá 320 000 m² (Hoffmeier 2005, 90–94). Tell Hebua II se rozkládá asi 750 m jihovýchodním směrem od pevnosti Tell Hebua I a představuje ohrazené sídliště s nálezem rozsáhlého skladovacího (administrativního) areálu⁵⁴ po obvodu sídliště a chrámového komplexu z Nové říše, který je situován v jeho centrální části. Asi 1 km jihovýchodním směrem od tohoto sídliště se rozkládá Tell Hebua III s doklady přítomnosti obytné architektury. Bohužel vzhledem k absenci publikací věnujících se této pevnosti, není možné dále hovořit o její struktuře.

Pevnost Tell el-Borg (Obr. 35) bohužel v 60. a 70. letech minulého století byla z části zničena činností egyptské a izraelské armády, které zde úpravou terénu vytvořily v centrální části kráter o průměru 200 m. Poté, co armády tuto oblast opustily, začalo rabování a systematické vykrádání lokality z řad místních obyvatel, které přetrvalo až do počátku 21. století. Výsledkem tohoto ničení je fakt, že doposud na lokalitě nebyly identifikovány žádné pozůstatky stojící architektury, pouze v její jižní části byly objeveny části zdiva z nepálených cihel obklopující masivní žulový blok. Na základě doprovodných keramických střepů byl tento kontext datován do poloviny 18. dynastie. Z této části lokality dále pocházejí kusy kamenných ostění dveří, bohužel nenalezených in-situ. Ve východní části lokality byly objeveny dva příkopy vyložené nepálenými cihlami a z části pálenými cihlami. Paralelně s tímto příkopem byla identifikována dvojice zdí o šířce 3,8–4 m, které jsou ohradními

---

⁵⁴ Blíže je charakterizován v kapitole Administrativní architektura.

zdi pevnosti. V jejich průběhu byla nalezena vstupní brána do pevnosti zkonstruovaná z vápencových bloků o délce 14 m a hloubce 5 m. Její vstupní prostor byl široký 2,5 m. Předpokládaný rozsah plochy se odhaduje na 500 x 300 m. Dnes je pevnost identifikována jako „Obydlí lva“ (The Dwelling of the Lion), což je v pořadí druhá z pevností Horových cest vyskytujících se na karnackém reliéfu (Hoffmeier – Abd el-Maksoud 2003; Hoffmeier 2011).

Srovnání výše zmíněných pevností není ve světle dosavadních archeologických pramenů zatím možné, neboť pevnost Tell el-Borg byla v minulém století značně poškozena činností armád a informace k pevnostem a sídlištím v Tell el-Hebue a v Sesebi, zatím nebyly v úplnosti publikovány. Jednotícím prvkem těchto pevností tak zatím zůstává mohutná ohradní zeď a také přítomnost sakrální stavby, která je s jistotou doložena na lokalitě Tell Hebua II a Sesebi a nejspíše také v pevnosti Tell el-Borg, kde se uvažuje, že jejím pozůstatkem je nálezem masivního žulového bloku a s ním související architektury z nepálených cihel. Na lokalitách Tell Hebua a Sesebi jsou zároveň doložena rozsáhlá skladovací zařízení. Stejně tak brány objevené na lokalitě Sesebi a Tell el-Borg byly narozdíl od zbytku ohradní zdi v obou případech zkonstruovány z kamenných bloků.

5. ARCHITEKTURA

5.1. Zdroje poznání

Základním a nejspolehlivějším způsobem získávání informací o podobě a uspořádání jednotlivých staveb zůstávají v prostředí egyptské archeologie na prvním místě stále archeologické odkryvy, a to i přes, zejména v posledních letech značné, zapojení nedestruktivních či omezeně destruktivních metod archeologického výzkumu – např. výzkum Severního a Jižního paláce na lokalitě Gurob (z období NK) (Shaw 2011a, 356–357). Nedestruktivními postupy (např. geofyzikálními metodami) je sice možné odhalit pozůstatky architektury ukryté pod zemí, bohužel ale na sídlišťích genericky se rozvíjejících po delší dobu není těmito metodami možné od sebe odlišit jednotlivé fáze výstavby či pozůstatky staveb z různých časových období. Zároveň tak také není možné odhalit případnou existenci vodních kanálů, které byly překryty pozdějším osídlením (Bietak 2010, 11).

Významný zdroj poznání o podobě staroegyptských staveb představují ikonografické prameny – tedy modely staveb či jejich zobrazení v podobě reliéfů a maleb dochovaných na stěnách hrobek nebo v některých případech na svitcích papyru. Od Prvního přechodného období nacházíme v hrobkách modely znázorňující např. celé dílny, obytné jednotky, sýpky atd. (Seidlmayer 2003, 140–141). Tyto modely je pak možné využít při rekonstrukci staveb, které se v nejlepších možných případech dochovaly do výšky několika řad cihel nebo byly ve větší či menší míře poškozeny např. erozí nebo činností *sebbakhinů*. Poskytují nám informace např. o umístění oken a jejich podobě, či o existenci nadzemních podlaží, podobě střechy apod. Nejstarší modely datované do období 9.–12. dynastie, byly vyráběny z hlíny, v dalších obdobích pak bylo využíváno k jejich stavbě dřevo (Petrie 1907, 16; Brooker 2009, 21–22). Jako příklad je možno uvést dřevěný model nalezený v hrobce na lokalitě Dér el-Berša, který je datován do období Střední říše. Jedná se o znázornění věžovitého domu o čtvercovém půdorysu, který je situován na okraji dřevěné desky. Na všech stranách domu jsou umístěna patrně zamřížovaná okna, někdy až tři na jedné stěně. V popředí stavby se nachází figurka člověka s pěti

dobyččaty. Obdobná stavba (označ. H 85) byla objevena při archeologickém výzkumu v Elefantýně jako součást architektonického komplexu H84/85 (von Pilgrim 1996, 231–234). Blíže je představena v části této práce týkající se administrativních budov. Další významné modely pocházejí z Meketreovy hrobky datované do období Střední říše, konkrétně do vlády 12. dynastie. V tomto případě se jedná o modely sýpky (Obr. 37), pekárny kombinované s pivovarem⁵⁵ (Obr. 36), stáje (Obr. 38) a o dva téměř identické modely domů s ohrazeným dvorem, na kterém se nachází jezírko lemované sykomorovými stromy. Tento model znázorňuje reálnou podobou trojdílného domu (tripartite core house) z doby Střední říše, jehož analogie byly nalezeny v Káhúnu⁵⁶.

Druhou skupinu ikonografických pramenů tvoří již zmíněné nástěnné malby a reliéfy. Ty pocházejí především z hrobek. Jednou z výjimek je W. M. F. Petriem popsané vyobrazení domu, jež bylo nalezeno jako součást výzdoby stěn domu na sídlišti v Káhúnu (Petrie 1891, 7). Dům byl zde vyobrazen v podobě klenutých místností krytých širokou klenbou z cihel, jež jsou umístěny v řadě za sebou. Zobrazení domů jako součást nástěnných maleb v hrobkách je doloženo devatenácti známými příklady z Thébské nekropole a dvěma příklady ze soukromých hrobek v Tell el-Amarně⁵⁷. Z prostředí Théb stojí jistě za zmínku hrobka s označením TT104 (Obr. 39). Malba pocházející z této hrobky byla v minulosti nesprávně interpretována jako příklad domu s vícero podlažími. Ve skutečnosti se však jedná o jednopodlažní stavbu sestávající se ze dvora, přijímací místnosti, centrální haly a soukromých prostor. Dále je vhodné ještě přiblížit vyobrazení z hrobky TT334, kde jsou znázorněny dva domy, z toho horní z nich odpovídá trojdílnému domu, jaký byl archeologickým výzkumem prokázán např. v prostředí Dér el-Medíny nebo

---

⁵⁵ Dnes jsou tyto modely uloženy v Metropolitním muzeu umění v New Yorku.

⁵⁶ Jsou také známy z jiných lokalit jako např. Dér el-Medína či Amarna (<http://what-when-how.com/archaeology-of-ancient-egypt/dendera-to-domestic-architecture-evidence-from-tomb-scenes-archaeology-of-ancient-egypt/>, citováno 10. 2. 2013)

⁵⁷ Jedná se o dvojici hrobek patřících Meri-Reovi II. a Mahuovi (<http://what-when-how.com/archaeology-of-ancient-egypt/dendera-to-domestic-architecture-evidence-from-tomb-scenes-archaeology-of-ancient-egypt/>, citováno 10. 2. 2013)

Amarny (Brooker 2009, 19). Další zobrazení pocházejí např. z hrobek TT80, TT254, TT23 a TT96.

Jako příklad zobrazení, v tomto případě obytné architektury na svitku papyru, je možné zmínit papyrus datovaný do období 18. dynastie, který je součástí Knihy mrtvých písaře Nachta (Obr. 40). Na tomto papyru je zobrazen zemřelý stojící před svým domem, na kterém je možné například vysledovat polohu oken umístěných v horní části stavby. Důležité je zobrazení zahrady patřící k domu, jež je lemována datlovými palmami a ovocnými stromy (Shaw 1992, 151). Tento typ pramene poskytuje na straně jedné důležité informace o vnější podobě obytných staveb, na straně druhé ovšem postrádá informace o rozvržení a podobě jednotlivých vnitřních prostor (Brooker 2009, 19).

V neposlední řadě získáváme nepřímé informace o podobě staveb z textů. Vzhledem k tomu, že účelem této práce není studium historických nýbrž archeologických pramenů, zmíním zde jen jeden příklad, a to tzv. Papyrus Lansing datovaný do období vlády 20. dynastie. Součástí tohoto textu, ve kterém jsou líčeny výhody povolání písaře, je i popis jeho domu (Shaw 1992, 151).

Závěrem je možné konstatovat, že informace o podobě jednotlivých sídlištních staveb, které získáváme, ať už z různých výše specifikovaných ikonografických či písemných pramenů, odpovídají archeologickým odkrytým prozkoumaným sídlištním strukturám.

5.2. Stavební materiál

Stavební materiál využívaný ve staroegyptském urbánním prostředí je možné rozdělit do tří základních skupin, a to na dřevo a rákos, tzn. organické materiály, nepálené cihly a kámen.

V období, na které se tato práce zaměřuje, je dřevo v kombinaci s rákosem používáno na střešní konstrukce, případně bylo dřevo samotné používáno na konstrukce dveří či dřívky sloupů, jak dokládá nalezený příklad z ostrova Elefantýna, kde díky kumulaci vrstev popela byly dochovány celé

dřevěné sloupy⁵⁸. Na zmíněné střešní konstrukce byly využívány svázané rákosové rohože, omazané bahnem položené na dřevěných trámech. Dokladem využívání tohoto typu zastřešení jsou nálezy otisků rákosu a provazů v hroudách vysušeného bahna, které nacházíme převážně ve vnitřních prostorách sídlištních jednotek, např. na lokalitách Gíza (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 70) či Dér el-Ballas (Lacovara 1997, 83).

Nejčastěji používaný materiál pro sídlištní stavby v prostředí starověkého Egypta představují nepálené cihly (Spencer 1979). S nejstarším využitím sušených cihel pro stavbu volně stojících struktur se setkáváme v mastabách z 1. dynastie z lokalit Nakkáda, Sakkára a z hrobek v Abydu⁵⁹. Jedinou sídlištní lokalitou, na které je doloženo využití nepálených cihel v predynastickém období je Nakkáda – Jižní město (Petrie – Quibell 1896, 54). Ve velké míře začínají být nepálené cihly používány jako stavební materiál na sídlištních od Staré říše. V egyptském prostředí neexistovala jednotná velikost cihly. V některých případech je dokonce doloženo využití hned několika rozměrů cihel v rámci jedné stavby. Cihly se vyráběly z nilského bahna, do kterého se jako pojivo přidávala sláma. Směs se napěchovala do formy, vyklopila a následně nechala usušit na slunci – od toho název sušené či nepálené cihly (Clarke – Engelbach 1990, 208–209).

V neposlední řadě byl na stavbu sídlištních struktur používán kámen. Ve většině případů však jen na určité, velmi namáhané stavební části jako například prahy, ostění a zárubně dveří, či báze sloupů (Uphill 1988, 7). Jsou doloženy i ojedinělé případy, kdy byla celá sídlištní jednotka vybudována z kamene. Jako příklad je možné uvést kamennou budovu odkrytou v pyramidovém městě v blízkosti Snofruovy pyramidy v Dahšúru (Alexanian et al. v tisku, 2–3) či chaty v horách v blízkosti Dér el-Medíny⁶⁰. Z Gízy (Heit el-

⁵⁸ Popel zde byl nahromaděn až po strop místnosti (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 37; http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=ala, citováno 9. 3. 2012)

⁵⁹ Sušené cihly byly využívány již v predynastickém období pro obkládání zahlobených prostor hrobek.

⁶⁰ Jedná se o dvouprostorvé stavby z kamene, které sloužily buď jako obydlí nebo byly využívány jako dílny (http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_Toivari-Vlitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf, citováno 5. 3. 2013)

Ghurab) je známo využití lomového kamene na stavbu ohrazení některých komplexů například u Královské administrativní budovy (RAB) (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 44). Další uplatnění kamene v konstrukci stěn je doloženo na Západním sídlišti na lokalitě Qasr el-Sagha, kde byly vápencové bloky využity jako stavební materiál v rozích jednotlivých struktur (Śliwa 1992, 21). Ve zmíněných případech byl využit výhradně místní zdroj kamene. Kromě těchto uvedených využití byl kámen uplatňován pro konstrukci především pohřebních a chrámových komplexů.

5.3. Residenční Architektura

V této kapitole jsou blíže popsány a porovnány nálezy residenční architektury. Ty jsou zde rozděleny do tří skupin, a to na palácové stavby, zastoupené příklady paláců guvernérů a královských residenčních a ceremoniálních paláců, tzv. harémy a obytné jednotky, které bývají v egyptologické literatuře dále děleny na běžné obytné jednotky a vily.

5.3.1. Palácové stavby

V této kapitole jsou konkrétně popsány jednotlivé dochované palácové stavby na území starověkého Egypta z období Staré až Nové říše. Mezi nejstarší objekty interpretované jako paláce patří paláce guvernérů datované do období Staré říše, které se nacházejí na lokalitách Elefantýna a Dachla (Moeller 2007, 66–67; Soukiassian – Wuttmann – Schaad 1990, 353–354). Paláce související s osobou panovníka, lze pak podle P. Lacovary (Lacovara 1997, 24–41) rozdělit na paláce residenční a paláce, jež byly součástí chrámových komplexů, které sloužily pouze ceremoniálním účelům. V některých případech jako např. v případě královského paláce v Piramesse se ze samotné stavby dodnes nedochovaly žádné pozůstatky architektury, které by umožnily rekonstruovat jeho strukturu (Bietak – Forstner-Müller 2011, 40–42). Poslední skupinu, kterou bychom mohli začlenit do palácové architektury, představují tzv. harémy. Vzhledem k tomu, že účel těchto staveb nesouvisí primárně s osobou panovníka, rozhodla jsem se je proto vyčlenit a blíže popsat v samostatné kapitole.

Asi nejstarší doklad palácové stavby pochází z lokality Tell el-Farcha (Obr. 41), kde byl v roce 2001 objeven komplex budov, který byl interpretován jako administrativně-kulturní komplex, případně jako sídlo místního guvernéra (Cialowicz 2007b, 16–19, Cialowicz 2007a). Jeho nejstarší vrstvy jsou datovány již do období 0.–1. dynastie. Komplex byl vybudován z nepálených cihel a zaujímá celkovou plochu 25 x 25 m. Skládá se ze tří budov – obytného domu, residenční stavby patrně tamního guvernéra a administrativně-kulturní části, která patrně souvisí s uctíváním osoby samotného guvernéra. V některých z vnitřních prostor komplexu bylo nalezeno dláždění ze sušených cihel. Komplex budov byl členěn do několika prostor situovaných kolem vnitřního dvora. Nalezené importy palestinské keramiky, skladovací nádoby a zlomky pečetí indikují administrativní a zároveň residenční funkci komplexu, zatímco depot nalezený pod základy budov může odkazovat na jeho kulturní funkci.

Půdorys paláce guvernéra v Dachle (Obr. 42) má tvar lichoběžníku a rozkládá se na ploše 45 x 33 m⁶¹. Palác se sestává ze tří částí, a to z kaplí umístěných v severní části propojených severojižně orientovanou chodbou se skladovacími částmi v jižní části a dále z residenční části nacházející se východně od prostoru kaplí. K severní straně řady kaplí přiléhá uzavřený dvůr obdélného tvaru. Zdi kaplí jsou z nepálených cihel, prahy a báze sloupů z vápence. Každá z kaplí se sestává ze vstupního portálu, jemuž předchází portik tvořený dvěma původně dřevěnými sloupy. V jedné ose se vstupem do kaple leží svatyně s podstavcem určeným pro umístění sochy a náos. Dlažba z vápence byla objevena ve dvou ze zmíněných kaplí, v prostoru dvora a jedné ze svatyní. Další, v pořadí již čtvrtá, kaple stejných rozměrů se nachází v jihozápadním rohu původního jižního rozšíření stavby. V tomto případě se patrně jedná o svatyně související se zádušním kultem tamního guvernéra. Jižně od kaplí se rozkládá plocha o výměře 1 500 m² trapézovitého tvaru. Jednotlivé stavby v této části byly taktéž vystavěny z nepálených cihel. V severní části této plochy se nachází řada malých skladišť o rozměrech 2 x

---

⁶¹ 45 m je délka severojižně orientované strany, zatímco hodnota 33 m je max. délkou západovýchodní strany.

1,4 m. Jižní část měla patrně obytnou funkci a byla určena nejspíše pro obslužný personál. Západně od tohoto prostoru byly nalezeny nejméně tři navzájem současné pekárny⁶². Východně od kaplí se rozkládá na ploše 6 500 m² guvernérův palác lichoběžníkovitého půdorysu. V jižní části paláce je situován otevřený dvůr, nad nímž se ve dvou blocích nacházejí skladiště obdélného půdorysu, původně zaklenuté klenbou z nepálených cihel. V centrální části paláce se nachází sloupová síň a severně od ní jsou situovány soukromé obytné prostory. Výška stavby je odhadována na 4 m (Ziermann – Eder 2001, 311–313; Soukiassian – Wuttmann – Schaad 1990).

Obdobnou kombinací administrativní a residenční architektury s připojenými výrobními zařízeními v podobě pekáren je i palác guvernéra objevený na ostrově Elefantýna (Raue 2005; citováno podle Moeller 2007, 66–67). O administrativní funkci tohoto palácového komplexu svědčí nálezy pečetních válečků, otisků pečetí, pečetidel a tří kamenných závaží⁶³.

Důvod, proč je v této práci zmíněn také komplex budov v Tell el-Farše, který je starší než je časové vymezení práce, je ten, že, dle mého názoru, existují zcela jasné podobnosti mezi administrativně-kultovním komplexem v Tell el-Farše a paláci guvernérů v Dachle a v Elefantýně. Z hlediska funkcí, které byly v těchto stavbách soustředěny, kdy tyto komplexy budov představují kombinaci administrativní a residenční funkce a zároveň jsou také interpretovány jako místa kultu tamních správců – guvernérů, je možné označit palác z lokality Tell el-Farcha jako nejstarší doklad nejen paláce guvernéra, ale palácové stavby vůbec. Naopak za jeho nejmladší doklad lze, na základě dosavadních archeologických výzkumů, považovat dvojici sloupových síní objevených na lokalitě Tell Edfu (Moeller – Marouard 2012, 155–157; Moeller 2013, 115–118).

---

⁶² Blíže jsou popsány v kapitole 5.4. Architektura výrobních zařízení.

⁶³ http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=ala, citováno 9. 3. 2013

Z období Střední říše pochází nejstarší dochovaný příklad královského residenčního paláce v Búbastidě, dnešní Tell Bastě, a stejně tak lze do Střední říše datovat nejstarší doklad ceremoniálního paláce, který byl odkryt na tzv. Thovtově hoře, 124 m západním směrem od tamní chrámové stavby (Vörös – Pudleiner 1998, 338; citováno podle Vlčková 2007, 54).

Palácový komplex v Búbastidě (obr. 43) byl postaven Amenemhetem III. a původně pokrýval plochu o rozměrech 115 x 93 m (Kemp 2006, 341). Celý komplex včetně obvodové zdi byl vystavěn z nepálených cihel. Vstup do něj se nacházel na severním okraji komplexu a ústil do otevřeného dvora se šesti, původně dřevěnými, sloupy. Za ním následovalo další nádvoří s dvacetišesti sloupy (Grajetzki 2006, 131). Tyto dva hlavní dvory byly umístěny za sebou v severojižní ose paláce. Z druhého nádvoří vedl přístup do západní části paláce, kde se nejspíše nacházely soukromé prostory, a do jižní části, která mohla, na základě obdélných prostor v ní situovaných, sloužit jako administrativní část paláce. Předpokládá se, že palác sloužil jednak jako residence místního guvernéra, jejíž součástí byla administrativní budova, a jednak jako sídlo egyptského panovníka v případě, že Búbastidu navštívil (Uphill 1988, 17–19).

Palác na Thovtově hoře (Obr. 44) byl datován na základě zlomků keramických nádob do Střední říše, konkrétně do období vlády Sanchkarea Mentuhotepa III. (11. dynastie). Byl vystavěn z nepálených cihel a mazanice. Palác se skládá de facto, ze tří za sebou následujících sloupových síní, přičemž ve vstupní síni se původně nacházelo osm dřevěných sloupů, následovala menší prostora se dvěma sloupy a na ní navazovala síň situovaná v zadní části stavby, rovněž s osmi sloupy. Tento palác byl vztyčen na uměle navržené terase z kamenů. Byl interpretován jako ceremoniální palác, který byl určen pro oslavy svátku *sed* (královské jubileum) (Vörös – Pudleiner 1998, 338; citováno podle Vlčková 2007, 54).

Z období Nové říše je pak doloženo množství palácových staveb z celého území starověkého Egypta. Jedná se jak o královské residenční paláce, tak o ceremoniální paláce vázané svým výskytem na chrámové

stavby, jejichž nejstarší doklad byl v nedávné době prozkoumán v rámci chrámového okrsku na Thovtově Hoře datovaného do období Střední říše (Vörös 2000).

Z doby vlády Thutmose III. (18. dynastie) pochází rozsáhlý palácový komplex z Tell el-D'aby (Obr. 45) (Bietak 2010, 22–23) pokrývající plochu 5,5 ha. Skládá se celkem ze tří paláců⁶⁴ – palác G, palác F a palác J. Paláce byly vztyčeny na plošinách z nepálených cihel ve výšce 7 m. Mezi paláci G a J bylo vybudováno umělé jezero. Palác G byl přístupný rampou vedoucí do širokého dvora čtvercového půdorysu s kolonádou, za nímž následoval přístřešek se třemi řadami sloupů. Za ním byl umístěn široký vestibul se dvěma řadami sloupů. Poslední část byla rozdělena na dvě poloviny, z toho východní polovina mohla sloužit jako trůnní sál. Palác F byl přístupný rampou v severní části vedoucí do obdélného dvora. V centrální části paláce se nacházel čtvercový dvůr s kolonádou (peristylem). Následoval trůnní sál se čtyřmi sloupy, který byl obklopen postranními místnostmi. V tomto paláci nebyly zřízeny soukromé místnosti pro vládcu, sloužil tedy patrně pouze ceremoniálním účelům. Palác J je zmenšenou kopií paláce G s jediným rozdílem, a to neexistují v něm prostory, které by bylo možné interpretovat jako svatyni.

Pozůstatky palácového komplexu Amenhotepa III. v Malkatě (Obr. 46) se rozkládají na ohrazené ploše 20 000 m², přičemž samotná palácová stavba se nachází v jihozápadním rohu tohoto ohrazení a pokrývá plochu 6 250 m². Vstup do paláce vedl po přístupové cestě skrz sérii chodeb a dvorů, které ústily do předsálí dlouhé úzké síně rozkládající se v centrální ose paláce. V rámci těchto prostor, tzn. předsálí a síně, se dochovaly pozůstatky zdobené podlahy. Podél této síně jsou po obou stranách situovány prostory jednotné podoby, jejichž funkce zatím není zcela objasněna. Na jejím konci je umístěn trůnní sál, v jehož zadní části se dochoval zdobený podstavec pro trůn. Za ním následují soukromé prostory panovníka, tj. panovníkova ložnice, předpokoj a

⁶⁴ Největším z paláců je palác G, který pokrývá plochu 12 792 m², následuje palác F o ploše 3 300 m² a palác J mající plochu 1 207,5 m².

koupelna. Ze všech místností paláce pocházejí nálezy zlomků malované omítky⁶⁵. Kromě paláce byly v rámci ohrazení nalezeny další struktury, a to především skladovací prostory a dvory (Lacovara 1997, 25–28).

Z Amarny je doloženo hned několik stavebních komplexů, které jsou interpretovány jako paláce. Jedním z nich je tzv. Severní palác (North Palace) (Obr. 47), jehož pozůstatky se nacházejí v prostoru mezi Severním předměstím a Severním městem. Celý palácový komplex je obehnan obvodovou zdí z nepálených cihel a je de facto dělen do dvou základních částí, které jsou vzájemně odděleny zdí a vstupním pylonem. Vstup do celého komplexu vedl skrze vstupní pylon v západní části obvodové zdi, který dále ústil do prostoru otevřeného dvora. Severně od něj se otevíral vstup do dvora se třemi vyvýšenými platformami zkonstruovanými z kamene, které sloužily jako oltáře. Po jižní straně centrálního dvora byla samostatně ohrazena další část, ve které byly nalezeny dlouhé obdélné prostory, odpovídající skladovacím zařízením doložených i z jiných lokalit, které byly obklopeny kolonádou. Z otevřeného dvora, umístěného hned za vstupním pylonem, ústil vstup v podobě masivního pylonu z nepálených cihel, do dalšího, v centrální části položeného, dvora. Jeho severní část je dělena do tří téměř identických částí, které se sestávají ze vstupní zastřešené části, otevřeného dvora a zadního opět zastřešeného prostoru. Tyto části sloužily k ustájení různých druhů zvířat. Ve východní polovině paláce, na konci jeho západovýchodní osy byl situován trůnní sál, přístupný z centrálního dvora skrze dvě za sebou umístěné sloupové síně. Podél nich se potom dále nacházela jednotlivá skladiště obdélného tvaru. V severovýchodní části paláce se nacházela zahrada s centrální zahlobenou částí lemovanou kolonádou. V jihovýchodním rohu byly původně umístěny skladovací prostory, které byly následně

---

⁶⁵ Hlavním, zde se vyskytujícím, motivem jsou rozety a spirály, mezi dalšími se např. objevuje vyobrazení bohyně Nechbet v podobě supice (<http://www.waseda.jp/prj-egypt/sites/MP-E.html>, citováno 16. 4. 2013)

přestavěny na obytné jednotky. Z prostor paláce pochází řada zlomků malované omítky⁶⁶.

Další z palácových staveb nacházejících se v Amarně je tzv. Velký palác (Great Palace) (Obr. 48) situovaný v Centrálním městě. Celá plocha paláce zatím nebyla odkryta, neboť jeho část leží pod dnešními poli, kde se také nachází jeho vstupní prostory. Palácový komplex se rozkládá podél Královské cesty, a to v délce 580 m. Stejně jako většina staveb v Amarně byl i tento palác z větší části vystavěn z nepálených cihel. Jediná jeho část, která byla zkonstruována z kamene, jsou tzv. Státní obytné části (State Apartments). Ty byly přístupné skrze rozsáhlý otevřený dvůr, na jehož konci se nacházelo sloupová síň, které se otevíralo do síně se čtyřmi sloupy. Za ní následovala řada síní a dvorů patrně zakončená trůnním sálem, tak jak je to obvyklé i v případě palácových staveb z jiných lokalit. Další část tvořily tzv. Východní obytné části (Eastern Apartments). Jedná se v podstatě o řadu za sebou situovaných obytných jednotek, které se nacházejí mezi Královskou cestou a Státními obytnými částmi paláce. Je možné je rozdělit do dvou základních částí, a to na tzv. harémovou část a skladovací prostory. V severní části harému se původně nacházela zahrada, podobně jako v případě Severního paláce, jižní část pak tvořila řada malých místností. Skladiště úzkého obdélného tvaru byla seskupena do čtyř bloků. Z paláce se dále dochovala ještě část sloužící k ubytování služebnictva (Servants' quarter), která navazuje na severní konec harémové části. I zde jsou dochovány jak obytné jednotky, tak skladovací prostory. Tento palác byl zároveň propojen s Královskou residencí (King's House) skrze 9 m široký most, v jehož centrální části se nejspíše nacházelo Okno zjevování se. Samotná královská residence se rozkládala na ohrazené ploše o rozměrech 138 x 120 m a byla tvořena třemi základními částmi, a to otevřeným dvorem, do kterého ústil most z Velkého paláce, residenční částí, která se skládala z řady místností. V její centrální části byla postavena sloupová síň, po jejíž severní straně se nacházel trůnní sál. Poslední částí byly

---

⁶⁶ Palác byl objeven v roce 1923 a znovu zkoumán byl v 90. letech minulého století (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_palace/index.shtml, citováno 18. 4. 2013)

rozsáhlé skladovací prostory v podobě obdélných úzkých skladišť seskupených do dvou bloků. V tomto případě je to vůbec poprvé, kdy byly tímto způsobem propojeny residenční části se zbytkem palácové stavby⁶⁷.

Jedinečným příkladem zachování královského paláce je Merenptahův palác v Memfidě (Obr. 49), který zanikl požárem, a vzniklé vrstvy popela stavbu zakonzervovaly, díky čemuž se velmi dobře zachovaly reliéfy původně zdobící zdi paláce (Schwartz – Brooks – Herrmann 1984). Svým uspořádáním se do značné míry podobá paláci Amenhotepa III. v Malkatě. Vstup do paláce vede skrz sérii chodeb, situovaných mimo jeho vlastní osu, které ústí do předsíně a na ní navazující centrálně položené sloupové síně s dochovanou kamennou dlažbou. Na jejím konci se rozkládá trůnní sál. Soukromé prostory, které by měly v tomto případě být umístěny po obvodu tohoto sálu, v tomto případě chybí, což nás opravňuje k úvaze, že palác nesloužil jako královská residence, ale nejspíše je možné jej zařadit do skupiny ceremoniálních paláců (Lacovara 1997, 28).

Palác Ramesse II. (Obr. 50), který je součástí chrámového komplexu známého jako Ramesseum, byl vystavěn z nepálených cihel. Je přístupný dvěma, mimo osu situovanými, vstupy, které dále ústí do centrálně umístěné síně se šestnácti sloupy. Její součástí je Okno zjevování se. Za touto sloupovou síní následuje trůnní sál se čtyřmi sloupy, z něž jsou po obou stranách přístupny soukromé prostory určené pro panovníka. Mimo osu paláce dále leží vstup vedoucí k zadním prostorám, které jsou situovány za trůnním sálem. Jedná se o čtyři obytné jednotky, mezi kterými se rozkládají přístupové chodby. Každé obydlí se sestává z široké vstupní místnosti, která ústí jednak do malé prostory přímo u vchodu a jednak do centrálně položené čtvercové místnosti, na níž dále navazují tři prostory. Svým rozložením místností se tato stavba nápadně podobá níže popsanému paláci v Medínet Habu a mohla tak být, do jisté míry, jeho předlohou (Hölscher 1932, 56–58).

---

⁶⁷ Otázka, proč byl zvolen tento způsob propojení residenčních částí se zbytkem palácové stavby, je dodnes zatím předmětem diskuze (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/central_city/, citováno 18. 4. 2013)

Královské paláce v Medínit Habu byly vybudovány ze sušených cihel u jižní strany chrámu v období 20. dynastie. Jedná se o dva vzájemně se překrývající palácové komplexy, oba vystavěné Ramessem III. Z paláců se dochovaly zárubně, překlady a prahy dveří, báze a části sloupů, zbytky obložení stěn pocházející pouze z mladší fáze, pilastry a in-situ byla nalezena vyvýšená platforma pro umístění trůnu panovníka. Ta pochází ze starší palácové stavby (Hölscher 1934, 1–2; Hölscher 1958, 24–26). Starší z paláců (Obr. 51) se konstrukcí nápadně podobá paláci Ramesse II. v Ramesseu (Hölscher 1932, 56). Je zpřístupněn skrz dva vestibuly ležící mimo osu paláce, které vedou do centrálně položené sloupové síně. Jižně za sloupovou síní přístupný se v ose paláce rozkládá trůnní sál s dochovanou platformou pro umístění trůnu. Po jeho pravé straně se nachází soukromé prostory panovníka. V jižní části paláce bylo objeveno šest dvouprostorových obytných jednotek. Jejich účel není znám. Všechny místnosti včetně síně s dvanácti sloupy byly původně zastřešeny. Na základě velikosti paláce, jeho umístění u stěny chrámu a absence zázemí je možné tomuto paláci připsat pouze ceremoniální funkci (Hölscher 1958, 24–31; Hölscher 1932, 20–46; Lacovara 1997, 33).

Mladší fáze paláce (Obr. 52) v Medínit Habu si zachovala podobné rozvržení místností jako ta předchozí, oproti starší fázi je však komplikovanější. V centrální severojižní ose paláce se opět rozkládá sloupová síň přístupná v této fázi opět mimo osu položenými vstupy, které nejprve ústí do malé síně se dvěma sloupy, za níž následuje hlavní síň se šesti sloupy. Ze síně nevede přímý vstup do trůnního sálu, ale sloupová síň je v tomto případě spojena s trůnním sálem skrz malou chodbu, v jejíž západní zdi leží vstup do zmíněného trůnního sálu. Západně od něj jsou stejně jako v předchozí fázi umístěny soukromé prostory určené pro osobu panovníka. Napříč palácem a kolmo na centrální osu vede další osa počínaje vstupem na východní straně, který ústí dále do předsálí se dvěma sloupy, následuje centrální sloupová síň, z níž vede přístup do dvora, který je interpretován jako součást harému. Za ním následuje harémová síň, ze které je přístup do, v jižní části paláce situovaných, tří samostatně přístupných obytných jednotek. Ty

sestávají ze vstupní místnosti, hlavní obytné místnosti a v zadní části domu se nacházejících soukromých prostor. Jedná se tedy o trojdílný dům, jehož existence je v Egyptě prokázána již od období Střední říše. Interpretace jižní a západní části paláce jako harému je, dle mého názoru, na základě současných zjištění v Gurobu nesprávná. Harémy, které v egyptském prostředí sloužily jako doslova "odkladiště žen", by neměly být součástí královských paláců. Navíc, v případě porovnání této části paláce se situací odkrytou v Gurobu, je možné konstatovat, že se, co do uspořádání prostor týče, znatelně liší, neboť tzv. harémy se svým uspořádáním prostor nepodobají, jako je tomu v případě paláce v Medínet Habu, královským palácům (Hölscher 1958, 32–36; Hölscher 1932, 20–46; Lacovara 1997, 33).

Z popsaných příkladů královských residenčních a ceremoniálních paláců lze definovat společné rysy tohoto typu staveb. Stejně jako většina staveb obytné architektury byly i palácové stavby zkonstruovány převážně z nepálených cihel. Kámen byl používán na práhy, ostění a zárubně dveří, báze sloupů apod. Prakticky ze všech těchto paláců pocházejí nálezy zlomků malované omítky, která původně zdobila stěny, stropy a v některých případech byla malována i podlaha. Co se týká uspořádání jednotlivých prostor palácových staveb, vstup, v některých případech ležící mimo osu paláce, vede skrze sérii, chodeb, dvorů a sloupových síní do hlavní sloupové síně či nádvoří, zpravidla umístěné v centrální ose paláce, na kterou navazuje trůnní sál, ve většině výše popsaných případů, s dochovanou vyvýšeným stupněm pro umístění trůnu (Lacovara 1997, 35). V případě královských residenčních paláců dále navazují soukromé prostory panovníka, případně v rámci ohrazení paláce jsou doloženy obytné jednotky určené pro chrámový služební personál. Ty, v případě ceremoniálních paláců, vázaných svým výskytem na chrámové stavby, zcela chybí. Residenční paláce tvoří zpravidla jakýsi okrsek obehnaný ohradní zdí, jehož součástí jsou dále skladovací a výrobní zařízení zaměřená převážně na přípravu jídel. Dalším jistě významným rozdílem mezi residenčními a ceremoniálními paláci je skutečnost, že residenční paláce se, ve všech popsaných případech, rozkládají na několikanásobně větší ploše než paláce ceremoniální.

5.3.2. Tzv. Harémy

Tzv. harémy představují samostatnou skupinu palácových objektů, které se svým uspořádáním liší od klasických královských residencí. Jedná se o objekty dělené na základě jejich funkce do dvou částí, a to části residenční, jejíž součástí jsou sloupové síně, a části sestávající se ze skladů a případně místností sloužících pro přípravu jídel (Lacovara 1997, 36).

Příklad jedné z tzv. harémových staveb Nové říše představuje dvojice budov na lokalitě Gurob⁶⁸ (Obr. 53), která byla původně W. M. F. Petriem nesprávně interpretována jako chrám (Petrie 1890, 32). Jedná se o dvojici palácových staveb – tzv. Severní palác a Jižní palác (Shaw 2011b, 456). Tyto stavby byly bohužel v minulosti značně postiženy činností *sebbakhinů*, a tak pouze v jihovýchodní části harémového komplexu byla geofyzikálním průzkumem zjištěna část dochovaného zdiva. Při výzkumu v části prostoru Severního paláce byly odhaleny střepy stolní keramiky, zlomky zvířecích kostí a úlomky dřeva. Tato část paláce sloužila patrně jako obytná. Zároveň nálezy tkalcovského závaží mohou být dokladem místní textilní produkce (Shaw 2011a, 351–353).

5.3.3. Obytné jednotky

V rámci architektury obytných jednotek jsou v prostředí egyptské archeologie tradičně rozlišovány dva základní typy, a to domy a vily. Toto rozdělení vychází zejména z velikosti staveb a jejich pozemků, což souvisí také se sociálním statutem jejich majitelů. Přesné rozdíly mezi těmito dvěma druhy obytných jednotek však zatím nebyly definovány. O možné stanovení rozdílu mezi domy a vilami týkajícího se ovšem pouze obytných jednotek v rámci Amarny se ve svém příspěvku pokusil Ian Shaw (Shaw 1992). Jednotlivé obytné jednotky rozdělil do několika kategorií, které byly vyčleněny

⁶⁸ Identifikace této stavby, jakožto tzv. harému byla možná především díky tomu, že je doložena z písemných pramenů. Důležité je zde také zmínit, že harémy v prostředí starověkého Egypta představovaly samostatné jednotky residenčního, výrobního a také administrativního charakteru, fungovaly jako doslova „odkladiště“ žen (Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení).

na základě plochy domu a počtu místností. Jako zásadní předěl se v jeho zjištěních ukázala plocha domu 100 m², kdy 65 % obydlí se rozkládá na ploše, která je menší než zmíněná hodnota. Kolem 21 % staveb pokrývá plochu v rozmezí 100–200 m² a zbývající počet obytných jednotek se vyznačuje zastavěným prostorem o více jak 200 m². Hranice 100 m² zároveň odděluje malé domy jednotného vzhledu od skupiny domů velkých rozměrů, pro něž neexistuje jednotný koncept uspořádání jednotlivých místností a dvorů. Tuto pomyslnou hranici mezi „elitní a ne-elitní“ obytnou architekturou, tedy mezi běžnými domy a vilami, také potvrzují v interiérech nalezené artefakty. Tato zjištění jsou bohužel získána pouze z tak unikátní lokality jako je Amarna. Bylo by zajisté vhodné se stejné otázce věnovat i na jiných lokalitách a případná zjištění vzájemně porovnat.

Stará říše

I přes odlišnosti, co se vnitřního uspořádání prostor týče, je možné vyzorovat jisté podobnosti mezi obytnými jednotkami v Gíze (Heit el-Ghurab). Základními společnými rysy jsou: tzv. cikcak vchody (zigzag entrances), dále často v komunikačně poslední prostora umístěná nika – např. v Domě ve Východním městě (Eastern Town House) (Lehner – Kamel – Tavares 2009a, 16), kde je umístěna platforma o rozměrech 2,1 x 1,1 m, která patrně sloužila ke spaní a jejíž výskyt je v rámci obytné architektury doložen až do období Nové říše např. z Amarny (Spence 2010, 290). V neposlední řadě jsou to dlouhé úzké skladovací prostory, jakožto součásti obytných jednotek. Tyto charakteristické prvky byly zároveň prokázány i v případě dvou domů v pyramidovém městě královny Chentkaus, a to konkrétně u domů F a G (Lehner – Kamel – Tavares 2009c, 13).

Již od období Staré říše jsou na egyptských sídlištích prokázána obydlí, původně obývaná obyvateli vyššího sociálního postavení. Takové obytné jednotky byly např. prokázány v Západním městě v Gíze, kde jejich spojení s elitou, konkrétně s osobami úředníků, dokládají nálezy institucionálních pečeti (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 72–73).

Ojedinělý typ obytné jednotky představují tzv. Galerie (Galleries) v Gíze (Heit el-Ghurab) (Lehner 2013, 55–57), pro které zatím v období Staré říše neexistují analogie z jiných lokalit. Galerie jsou uspořádány ve čtyřech řadách podél západovýchodně orientovaných ulic. Pro jednotlivé galerie je charakteristický jednotný koncept základního uspořádání vnitřních prostor. Vstup do galerií leží v severovýchodním rohu obvodové zdi a vede do malé vstupní prostory, v jejímž severozápadním rohu je umístěna platforma na spaní⁶⁹. Za ní následuje podlouhlá prostora o délce 17,5 m, v jejíž centrální části byly objeveny kamenné báze sloupů, podél nichž byla odkryta lavice. Podél vnitřních stěn této místnosti byly nalezeny vyvýšené stupně z nepálených cihel. Na jižním konci byly odkryty dvě platformy určené pro spaní. Jižní část galerií připomíná svým uspořádáním obytnou jednotku. Přístup do ní vedl skrz zmíněnou dlouhou kolonádu do malého vstupního vestibulu. Směrem od vstupu na jih vedla dlouhá chodba, která zpřístupňovala zadní prostory této části galerie. V této části patrně probíhala příprava jídel, jak dokládají nalezené vrstvy popela. V severovýchodní části byla umístěna prostora s platformou na spaní.

Co se týká obytných jednotek v tzv. parazitních sídlištích, většinou v nich nelze nalézt žádné pravidelnosti, ať již ve velikosti jednotek či uspořádání jednotlivých místností. Ve změti obytných jednotek situovaných podél jižní strany Neferirkareova zádušního chrámu (Borchardt 1909, 36–37) je však možné ve dvou případech vyzorovat, že se zde jedná o tzv. trojprostorový dům, typ obytné jednotky vyskytující se běžně již od Staré říše, s nímž se setkáváme až do Nové říše. Sestává ze vstupní části v podobě obdélného dvora, z něž jsou dále přístupny dvě obdélné místnosti stejných rozměrů, které však nejsou vzájemně propojeny. V jedné ze zadních místností byla objevena vyvýšená platforma na spaní, která potvrzuje obytnou funkci

---

⁶⁹ Podle interpretace tato platforma sloužila pro strážce, který hlídal vstup do galerií. S tímto jevem, tedy umístěním platform pro spaní v přístupových částech budov, se setkáváme i na jiných místech v Gíze, např. v rámci komplexu budov Královské administrativní budovy (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 56–57), které spolu s dalšími prvky, jako např. oddělení jednotlivých čtvrtí systémem vnitřních zdí, jsou dokladem vysokého stupně sociální kontroly v rámci tohoto sídliště (Lehner – Tavares 2010, 213).

těchto druhů obydlí. Stejně tak je tento typ obytné jednotky zdokumentován v rámci parazitního sídliště v Menkaureově údolním chrámu (Reisner 1931).

První přechodné období

Z Prvního přechodného období jsou doloženy jen obytné prostory z lokality Tell el-D'aba – oblast F/I. Jsou zde uspořádány v řadách po dvanácti jednotkách. Každá z residenčních jednotek pokrývá plochu přibližně 27 m² a skládá se ze vstupního vestibulu, ze kterého se odděluje malá prostora, která podle interpretace sloužila pro přípravu jídel. Z vestibulu se vchází do hlavní obytné místnosti, ze které jsou dále přístupné dvě místnosti různé velikosti, které jsou umístěny v zadní části stavby (Bietak 2010, 36).

Střední říše

Domy z lokality Qasr el-Sagha se vyznačují strukturováním vnitřních prostor charakteristickým pro tzv. trojprostorové domy. V přední části stavby se nachází obdélný dvůr o rozměrech 12,9 x 5,25 m. Z tohoto dvora je zpřístupněno přístupných pět zadních obdélných prostor, každá o rozměrech 7,9 x 2,1 m. Tyto místnosti nejsou vzájemně propojeny a sloužily patrně jako soukromé prostory určené ke spaní⁷⁰. Dvůr, který plnil funkci komunikačního uzlu, sloužil rovněž k dalším aktivitám jako přípravě jídel, což potvrzují nálezy pecí kruhového půdorysu o průměru 1,2–1,5 m (Šliwa 1992, 21–25).

Z počáteční fáze sídliště 'Ezbet Rushdi jsou doloženy domy jednotného typu částečně se podobající trojprostorovému typu domu. V přední části těchto obytných jednotek je situován obdélný dvůr či vstupní místnost, na kterou, stejně jako v případě trojprostorového domu, navazují dvě obdélné prostory stejné délky a různé šířky. Špatný stav dochovaného zdiva neumožňuje potvrdit či vyvrátit jejich případné vzájemné propojení. Za těmito prostorami následuje další místnost, která se ovšem v případě trojprostorového domu

---

⁷⁰ Předpokládá se, že každá z těchto prostor sloužila až osmi osobám, tzn. celá budova byla schopna pojmout až 40 osob.

nevyskytuje, dosahující stejných rozměrů jako vstupní místnost (Czerny 2010, 74).

Od tohoto období se v egyptském prostředí setkáváme již z tzv. trojdílným domem, který je např. v období Střední říše nejčastěji se vyskytujícím typem obytné jednotky na ostrově Elefantýna (Dreistreifenhaus, Tripartite Core House) (von Pilgrim 1996, 190). Domy tohoto typu jsou zde vystavěny z nepálených cihel a vyznačují se pravoúhlým půdorysem. Jsou děleny do třech základních částí, přičemž centrální prostor není dále dělen příčkami do více částí. Nejčastěji se zde vyskytuje pěti-prostorová varianta, kdy je příčkou předělena přední a zadní část domu. Vstup do domu se zpravidla nacházel v jedné z kratších obvodových zdí a byl situován v blízkosti rohu stavby. Plocha těchto typů obytných staveb se na Elefantýně pohybuje v rozmezí 40–100 m². Výskyt trojdílného domu je doložen také na lokalitách Tell el-D'aba – F/I (Bietak 2010, 18–19) a Káhún⁷¹. V Tell el-D'abě navíc v období 12. a 13. dynastie byly z vnější strany domu k soukromým prostorám v jeho zadní části přidávány hrobové komory, případně byly umístovány pod podlahy centrálních obytných místností. Toto je jev, se kterým se setkáváme běžně v blízkovýchodním urbánním prostředí a souvisí tak nejspíše s příchodem semitského obyvatelstva do dolnoegyptské oblasti.

Od období Střední říše se dále vyskytují tzv. domy s centrálně umístěným dvorem (Hofhäuser). Jsou doloženy např. v Elefantýně (von Pilgrim 1996, 196–204), kde se jejich plocha pohybuje od 100 do 230 m². Jedná se o jednopatrové domy pravoúhlého půdorysu. Základním prvkem těchto typů obytných jednotek je centrálně umístěný dvůr, jehož rozměry odpovídají až třetině plochy celého domu. Kolem dvora jsou na dvou až třech stranách rozmístěny obytné prostory. Vchod do domu nikdy nevedl přímo do dvora, nýbrž skrze úzkou chodbu ústící do jedné z obytných částí. Jejich

---

⁷¹ <http://what-when-how.com/archaeology-of-ancient-egypt/dendera-to-domestic-architecture-evidence-from-tomb-scenes-archaeology-of-ancient-egypt/>, citováno 10. 2. 2013

výskyt je doložen i v následujících obdobích, a to např. z lokality Dér el-Ballas či Tell el-D'aba – F/1⁷² (Bietak 2010, 18–20).

Stejně tak, jako v předchozích obdobích, se setkáváme i v době Střední říše s domy určenými jak pro obyvatele nižšího sociálního postavení, tak se sídly elity. Ty jsou doloženy např. z Káhúnu (Doyen 2010) či z jižního Abydu (Picardo 2006), kde byl v nedávné době prozkoumán komplex budov, který sloužil jako sídlo vysoce postaveného úředníka. Jádrem komplexu tvoří obytná jednotka vyznačující se trojdílným rozvržením prostor, která je po obvodu lemována řadou dalších budov. Severně od obytné části komplexu se rozkládá dlážděný dvůr o rozměrech 10,5 x 10,5 m. Východně od tohoto dvora je umístěna stavba, jejíž prostory sloužily jednak k přípravě jídel, jak dokládají nálezy dvou pecí, a jednak k jejich skladování. Jižně od ní byly odkryty další prostory obdobného účelu. Přítomnost další obytné jednotky v západní části komplexu jen vyššího společenské postavení svého majitele potvrzuje. Tato jednotka sestává ze tří za sebou následujících prostor.

Druhé přechodné období

V Druhém přechodném období se i nadále vyskytuje trojdílný typ domu, který je doložen kupříkladu z ostrova Elefantýna (von Pilgrim 1996, 190; Lacovara 1997, 146) či dále z lokality Tell el-D'aba (Bietak 2010, 18–19).

Nadále se v této době vyskytují domy s centrálně umístěným dvorem. Jejich výskyt je zdokumentován např. na lokalitě Dér el-Ballas (Lacovara, 54–55). Půdorys těchto staveb se do jisté míry odlišuje, a to v závislosti na jejich umístění. Kupříkladu domy tohoto typu, které byly odkryty v prostoru západně od Severního paláce, se vyznačují umístěním prostor na přípravu jídel, studen a žlabů pro dobytek v přední části stavby. Jejich součástí byla dále sloupová síň a řada dalších prostor obytné funkce.

---

⁷² Přejmenším v Tell el-D'abě se počítá s tím, že domy tohoto typu byly inspirovány tzv. Mittelsaalhaus typem domu, který známe např. z Mării (Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení).

Nová říše

Výše zmíněný trojdílný dům, jehož nejstarší nalezené příklady pocházejí ze Střední říše, je doložen v hojné míře i z novoříšských lokalit. Kupříkladu představuje hlavní typ obytné jednotky vyskytující se ve Vesnici řemeslníků v Dér el-Medíně, kde vstupní a na ni navazující centrální prostora nejsou nijak dále děleny, zatímco zadní část domu tvoří dvě oddělené místnosti (Brooker 2009, 23). Stejně tak je tento typ obydlí doložen ve Vesnici řemeslníků v Amarně, kde se setkáváme se stejným uspořádáním vnitřních prostor jako v Dér el-Medíně. Z Amarny je také doložena varianta trojdílného domu, kdy je po jedné straně obytné místnosti vydělena ještě jedna malá prostora (Lacovara 1997, 155). Tři zástupci trojdílného domu se vstupní prostorou, hlavní obytnou místností a v zadní části situovanými dvěma soukromými prostory jsou součástí mladšího z paláců Ramesse III. v Medínit Habu (Hölscher 1958, 31). Trojdílné domy byly rovněž odkryty v Malkatě, a to podél jižní strany Severního paláce. Vstupní část těchto obydlí, u kterých se předpokládá, že sloužila jako obydlí pro služebný personál chrámu, je dělena přepažením na dvě komunikačně za sebou situované prostory, za ní následuje hlavní obytná prostora, ze které jsou následně přístupny dvě místnosti v zadní části stavby. Tyto místnosti nejsou vzájemně propojeny (Evelyn-White 1915, 254–255). Za možnou variantu trojdílného typu domu je dále možné považovat domy, jež jsou součástí komplexu budov, který se nachází asi 3,5 km jihozápadním směrem od centra Malkaty. Komunikační schéma těchto obydlí je stejné jako v případě domů nacházejících se podél jižní strany Severního paláce; rozdíl je však v tom, že dvě místnosti umístěné běžně v zadní části domu, jsou v případě těchto obytných jednotek situovány po straně hlavní obytné místnosti (Kemp 1977a, 72).

Kromě trojdílných domů je v období Nové říše dále doložena např. v Amarně existence trojprostorové domu, a to v klasickém uspořádání podélné vstupní prostory či dvora a na něj navazujících dvou stejně velkých místností (Lacovara 1997, 155).

Z období Nové říše jsou samozřejmě doloženy i obytné jednotky, původně obývané lidmi vyššího sociálního prostředí – vily. Jejich přítomnost na sídlištích je doložena již od období Staré říše, a to např. v Gíze v Západním městě (Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 87). Narozdíl od obytných jednotek, které jsou interpretovány jako obydlí lidí nižšího společenského postavení, nemají vily uniformní podobu. Liší se jak svou velikostí tak uspořádáním jednotlivých místností či rozdělením vnitřního prostoru jako takového (Kemp 1977b, 127). Z tohoto důvodu, zde také přiblížím jen dva jejich příklady, a to Raneferovu vilu⁷³ (Kemp – Stevens 2010), která se nachází v Amarně, v Hlavním městě a vilu, která je součástí komplexu budov, který byl nalezen asi 3,5 km jižně od centra Malkaty.

Raneferův dům, přibližně čtvercového půdorysu, se rozkládá na parcele lichoběžníkovitého půdorysu. Podél západní a jižní strany tohoto pozemku probíhají ulice. K východní části domu je připojena série staveb, které sloužily ke skladovacím účelům, jak ostatně dokládají v nich nalezené pozůstatky celkem šesti sil, každé o průměru 2,5 m. Zároveň v této části parcely byla objevena studna přibližně kruhového půdorysu o průměru 3,4 m. Samotný dům byl postaven nad úrovní terénu a byl přístupný pouze vstupní šjíjí v podobě devíti schodů vedoucích do malého vestibulu, v jehož severní polovině byla objevena báze pro umístění sloupu. Z této místnosti vedl vstup do podélné místnosti se dvěma sloupy, z níž byly dále přístupny tři malé místnosti, dvě u západní strany a jedna u východní. V jižní stěně této podélné místnosti se nacházel vchod o šířce 2,45 m⁷⁴, který ji spojoval s centrální halou, respektive hlavní obytnou částí domu. V této místnosti byla nalezena báze sloupu o průměru 1,05 m. Část schodiště nalezená v severozápadní části místnosti indikuje přítomnost druhého podlaží. Z jižní a východní strany centrální místnosti se otevírají vstupy patrně do soukromých prostor domu (Peet – Woolley 1923, 3–15).

---

⁷³ Zkoumána byla v letech 1921 a 2002–2004 (http://www.amarnaproject.com/pages/recent_projects/excavation/house_of_ranefer/, citováno 18.4.2013)

⁷⁴ Z této části se dochoval vápencový práh.

Vila, která je sedmou a zároveň největší obytnou jednotkou komplexu budov na lokalitě Kóm el-'Abd se sestává podobně jako obytná část Raneferovy vily ze tří základních částí, a to ze vstupní části, hlavní obytné prostory a nejspíše soukromých prostor umístěných v zadní části stavby. Vstupní část je tvořena ze dvou, komunikačně za sebou umístěných, částí, následuje hlavní obytná místnost, která má, stejně jako Raneferova vila, po jižní straně umístěny dva malé pokoje. Zadní polovina stavby se od Raneferovy vily odlišuje tím, že soukromé části, které jsou v případě Raneferovy vily situovány po obvodu hlavní obytné místnosti, jsou u této vily umístěny komunikačně za sebou pouze v zadní části stavby (Kemp 1977, 72–74).

Zvláštní skupinu staveb, zatím ne zcela jistě prokázané obytné funkce, představují přístřešky nacházející se v horách přibližně na půli cesty mezi Dér el-Medínou a Údolím králů. Stavby jsou dvouprostorové a jejich stěny byly postaveny z kamenných balvanů. Na stěnách jsou dochovány stopy bílé omítky. U některých z přístřešků byl taktéž objeven ve vstupu kamenný práh a v jedné z místností i ohniště. Uvnitř staveb a v jejich bezprostředním okolí byly nalezeny zlomky novoříšské keramiky, zejména typů, které jsou považovány za stolní keramiku. To by mohlo naznačovat obytnou funkci těchto objektů. Zároveň velké množství pazourků, ať už v podobě úštěpů, či nástrojů, bylo objeveno v jihozápadní a severní části tohoto shluku přístřešků. Existuje tedy také možnost, že tyto objekty byly využívány právě pro výrobu těchto nástrojů⁷⁵.

5.3.4. Aplikace přístupových analýz na obytné jednotky

K aplikaci přístupových analýz na obytné jednotky jsem se rozhodla přistoupit z důvodu ověření domněnky, že většina typů obytných jednotek

---

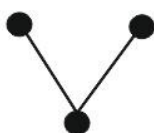
⁷⁵ Sami autoři výzkumu se doposud nepřiklonili ani k jedné z interpretací (http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_Toivari-Vlitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf, citováno 5. 3. 2013; http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20report_WHTM%20Project_fourth%20field%20season%202011-2012.pdf, citováno 5. 3. 2013)

napříč časovými obdobími, jednotlivými typy sídlišť různé funkce či jejich různých velikostí, byla koncipována na základě jednotného komunikačního schématu. Přístupové analýzy jsem aplikovala vždy na několik příkladů výše popsaných typů obytných jednotek. Snažila jsem se využít obytné jednotky daného typu z funkčně odlišných lokalit, což bohužel ve všech případech, z důvodů stavu dochování obytných struktur na jednotlivých lokalitách, nebylo možné.

V případě přístupových analýz se jedná o dosti redukční metodu analýzy, neboť např. nebere v potaz funkční charakter jednotlivých prostor, tzn. zda se například jedná o skladiště, centrální obytnou prostoru apod. nebo zda je přístup situován po hlavní ose nebo mimo ní (Spence 2010, 292–295). K ověření mé myšlenky, že jsou obytné jednotky charakteristické stejným komunikačním schématem a tudíž můžeme předpokládat jejich související vývoj, je ovšem vhodné použít tuto metodu analýzy.

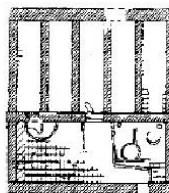
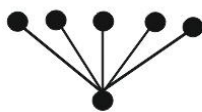
Jedním z nejjednodušších typů obytných jednotek je tzv. trojprostorový dům, se kterým se na egyptských sídlištích setkáváme již od Staré říše (viz. parazitní sídliště v Abúsíru). Ve Střední říši je na lokalitě Qasr el-Sagha doložena jeho pětiprostorová varianta. Ten se vyznačuje následujícím komunikačním schématem, kdy se zde nenachází série vstupních prostor, ale rovnou hlavní obytná část, v tomto případě snad z části zastřešený dvůr, kde se odehrávaly hlavní aktivity, jak dokládají nálezy pecí. Z něj jsou přístupné dvě nebo více prostor, které lze na základě toho, že se nacházejí na konci komunikačního prostoru, interpretovat jako soukromové prostory.

Abúsir
(Borchardt 1909)

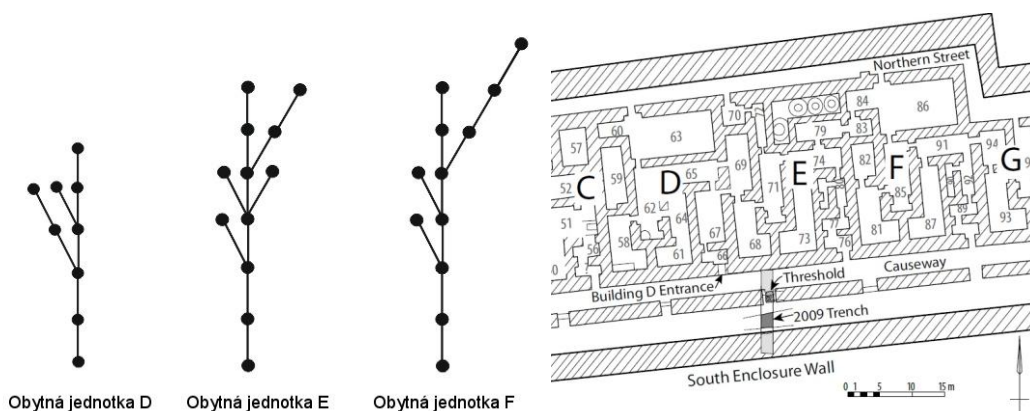

Amarna
(Lacovara 1997)

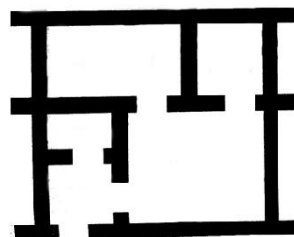
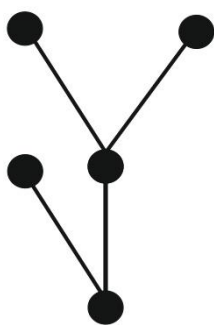
Qasr el-Sagha (Šliwa 1992)

Dále lze v období Staré říše v Gíze pozorovat tzv. domy s cik-cak uspořádaným vstupem. Ty se již vyznačují sérií komunikačně za sebou umístěných vstupních místností, které ústí do prostoru, kterou bychom mohli označit za centrální obytnou prostorou, neboť z ní jsou pak již přístupné jen samostatně členěné části na konci komunikačního schématu, a to soukromé prostory a vnější dvory.

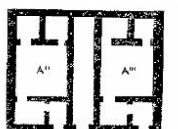
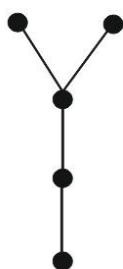
(Lehner 2011, 37)

Do Prvního přechodného období lze datovat pouze obytné jednotky nalezené na lokalitě Tell el-D'aba – oblast F/I. Ty se vyznačují komunikačním schématem, kdy ze vstupní prostory je možné vstoupit jednak do samostatné malé místnosti a jednak do centrálně situované místnosti, která dále zpřístupňuje dvě místnosti ležící na konci komunikačního schématu obydlí, které bychom na základě jejich polohy mohly označit za soukromé prostory.

Tell el-D'aba F/I (Bietak 2010, 34)

Do Střední říše lze datovat nejstarší výskyt trojdílného domu⁷⁶ na území starověkého Egypta, který přetrvává až do období Nové říše, kdy je doložen z řady lokalit. Všechny jeho následující příklady se vyznačují stejným komunikačním schématem, a to vstupní místností, která může být případně dělena do dvou částí, které ústí do hlavní obytné místnosti, do které ústí všechny místnosti. Za ní, v zadní části stavby navazují další, na konci komunikačního schématu umístěné, místnosti, které jednak na základě jejich polohy a jednak díky dokladům spacích platform, lze interpretovat jako soukromé prostory určené ke spaní.

Malkata (Evelyn-White 1915)

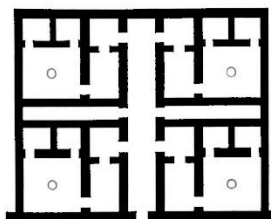
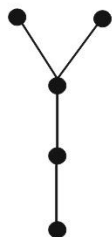
Medīnit Habu (Hölscher 1958)

⁷⁶ Trojdílný dům se skládá ze tří za sebou situovaných částí, a to vstupní části, která může být dále dělena do více prostor, centrální, dále nečleněné prostory, a zadní části, která může být opět dále dělena na více místností. Oproti tomu tzv. trojprostorový dům se skládá ze dvora (komunikačního uzlu) a dvou stejně velkých prostor v zadní části stavby, postrádá tedy vstupní část.

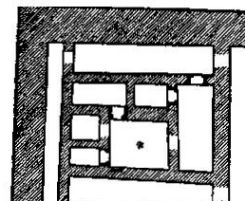

Dér el-Medína (Brooker 2009)

Stejným komunikačním schématem jako trojdílné domy se vyznačují také obytné jednotky, které jsou součástí ceremoniálního paláce v Ramesseu či komplexu budov na lokalitě Kóm el-Abd v blízkosti Malkaty. Jediný rozdíl je v uspořádání prostor, nikoliv v jejich vzájemném propojení.

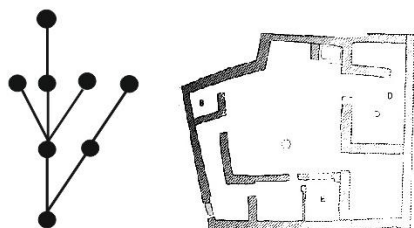

Kom el-Abd (Kemp 1977a)

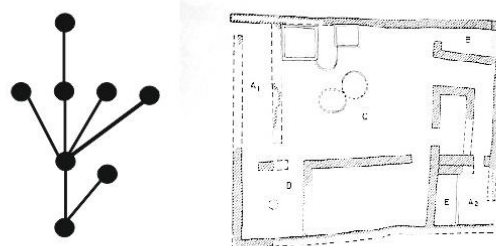

Ramesseum (Hölscher 1958)

Od Střední říše se zároveň na staroegyptských sídlištních lokalitách setkáváme s domem s centrálně umístěným dvorem. Pro něj je rovněž charakterická přítomnost vstupní prostory nebo více prostor, které ústí do centrálně situovaného dvora, který je stejně, jako v případě trojdílného obytného domu, hlavní obytnou prostorou, neboť leží uprostřed komunikačního schématu a je přístupný prakticky ze všech dalších místností. Z něj jsou dále přístupny místnosti ležící na konci komunikačního schématu a tudíž lze považovat za soukromé prostory, což dokazuje i nika objevená v jedné z nich.

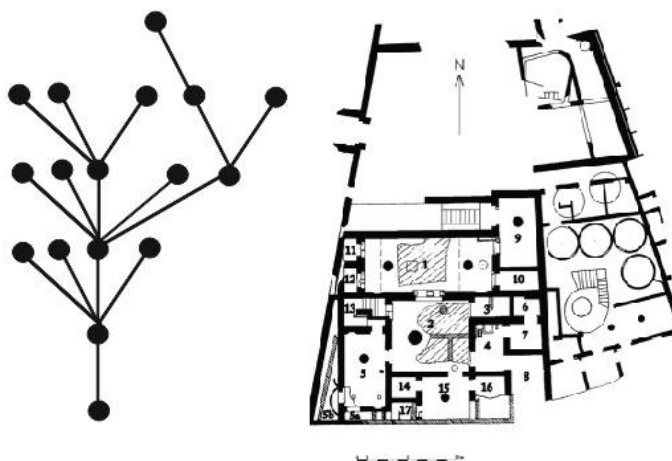

Elefantýna (von Pilgrim 1996)

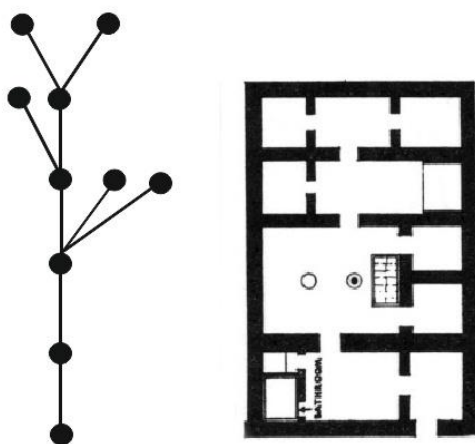

Elefantýna (von Pilgrim 1996)

V neposlední řadě jsem se pokusila aplikovat přístupové analýzy na vily. Zvolila jsem pro to Raneferovu vilu z Amarny a vilu, která je součástí komplexu staveb na lokalitě Kóm el-Abd v blízkosti Malkaty. Záměrně jsem vybrala vily, které se na první pohled liší svou velikostí a prostorovým uspořádáním místností. Přesto obě sdílejí podobné komunikační schéma, kdy obě jsou zpřístupněny skrze sérii vstupních prostor, ze kterých se ještě v případě Raneferovi vily oddělují malé prostory, které dále nikam neústí. V centrální části obou vil – v centru komunikačního schématu, je umístěna hlavní obytná prostora a je tak přístupná z ostatních částí domu. Z ní se v případě Raneferovy vily oddělují další prostory, které lze na základě jejich umístění považovat za soukromé a stejně tak je tomu v případě vily v Kóm el-Abd.

Amarna, Raneferova vila (Peet – Woolley 1923)

Kom el-Abd (Kemp 1977a)

Na základě provedených přístupových analýz lze usuzovat, že obytné jednotky se v egyptském prostředí vyvíjely na základě podobného komunikačního schématu, který sestával ze vstupních, za sebou uspořádaných prostor, které v případě nejmenších typů obydlí zcela chybí. Jejich význam patrně spočíval v tom, že zajišťovaly určitou míru soukromí hlavních částí domu. Tyto vstupní prostory ústily do centrální obytné místnosti, na jejíž hlavní funkci lze usuzovat na základě jejího umístění, kdy z ní jsou přístupné jak vstupní části, tak soukromé prostory nacházející se na konci komunikačního schématu; případně odsud vede schodiště do dalšího patra stavby.

Jako autorka analýzy jsem si samozřejmě vědoma toho, že jsem využila pouze omezený počet obytných jednotek, a to z omezeného množství prozkoumaných lokalit. Dalším důležitým faktorem mohou být zánikové transformace, které je nutné brát v potaz a které mohly způsobit absenci určitých typů obytných jednotek v archeologickém materiálu. Oba dva faktory tak samozřejmě mohly ovlivnit výsledky této přístupové analýzy.

5.4. Administrativní Architektura

Jednou z podstatných funkcí staroegyptských měst byla jejich role správních center, která se soustředila především na vybírání daní, měla kontrolu nad zemědělskou a výrobní činností a v neposlední řadě řídila

redistribuci potravin (Wengrow 2000, 76–77, Wenke 2009, 293). Dokladem této funkce jsou nálezy administrativních budov a v některých případech i paláců tamních guvernérů (Moeller 2007, 66).

Za administrativní budovy jsou v prostředí starověkého Egypta a Předního Východu považovány takové stavby, které splňují následující podmínky. V prostoru těchto objektů bylo objeveno množství pečetí, které nejenže představují doklad centralizované administrativní činnosti, ale také, díky tomu, že nesou jména panovníků a úředníků, umožňují jejich přesnou dataci. Další nezbytnou součástí administrativních budov jsou rozsáhlá skladovací zařízení – kruhová síla, sýpky, případně sklady většinou dlouhého obdélného tvaru (Lacovara 1997, 42; Lehner – Kamel – Tavares 2006, 43).

5.4.1. Stará říše

Na základě výše zmíněných nezbytných součástí administrativních budov, je možné v období Staré říše prokázat přítomnost centrální administrativy na následujících lokalitách. V první řadě se jedná o jeden z nejlépe prozkoumaných komplexů administrativních budov na území starověkého Egypta, a to o tzv. Královskou administrativní budovu (Royal Administrative Building) (Obr. 55) v Gíze (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 43–61; Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 59–64). Komplex pokrývá plochu nejméně 48 x 32 m⁷⁷. Záměrně je zde použit termín „komplex administrativních budov“ a nikoliv „administrativní budova“, neboť se v tomto případě nespíše jedná o komplex staveb z nepálených cihel, dvoru se síly (odkryto sedm síl o průměru 2,62 m⁷⁸) a průchodů, spíše než o jedinou celozastřešenou budovu. Celý komplex je ohraničen 2 metry širokou zdí z bloků lomového kamene. Výzkumem byly odhaleny dvě fáze osídlení – Structural Complex 1 a Structural Complex 2, a to v severozápadní části

---

⁷⁷ Část Královské administrativní budovy se nachází pod plochou dnešního fotbalového hřiště, tudíž není možné spolehlivě stanovit její rozměry (<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/royal-building/>, citováno 16. 2. 2013)

⁷⁸ Odpovídá hodnotě pěti egyptských loktů (<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/royal-building/>, citováno 16. 2. 2013)

ohrazení. Západně od Královské administrativní budovy bylo odkryto dalších 5 ohrazení (Enclosure 1–5) (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 61–63). V rámci těchto ohrazení objevili archeologové skladiště a dvory. Archeologové se domnívají, že by se v tomto případě mohlo jednat o součást komplexu administrativních budov patřících ke Královské administrativní budově, což může potvrdit případně vyvrátit další archeologický výzkum.

Doklad rozsáhlého skladovacího zařízení také pochází z lokality el-Káb v Horním Egyptě. V rámci tohoto zařízení byly nalezeny pečeti dokládající přítomnost *dohlážitěle nad sýpkami* datované do období Staré říše (Regulski 2009, 33) a zároveň zde bylo objeveno seskupení kruhových sil, která můžeme považovat za doklad přítomnosti centrální administrativy (Hendrickx – Eyckerman 2009). Celkový počet sil činí 15 objektů o průměru 1,2–3,55 m, z toho nejméně čtyři z nich byly umístěny v rámci dvora o šířce 10,6 m zpřístupněného chodbou o šířce 4,55 m. V jižní části dvora byl nalezen pozůstatek zdiva, který může být součástí dalších administrativních staveb. Co do velikosti je toto skladovací zařízení srovnatelné se dvorem se silou objeveným v rámci Královské administrativní budovy v Gíze (Rowland et al. 2009, 31).

Ze Staré říše je dále blíže prozkoumána administrativní budova na ostrově Elefantýna (Seidlmayer 1996, 119–120), nacházející se v blízkosti tzv. malé stupňovité pyramidy datované do 3. dynastie. Jedná se o budovu vybudovanou z nepálených cihel s dvorem a systémem zdí v severní části, které byly následně využity jako zpevnění základů mladší terasy. Stavba byla interpretována jako administrativní budova na základě nálezů, a to otisků pečeti⁷⁹ na straně jedné, na straně druhé na základě nalezené keramiky, která je zde zastoupena především zásobnicemi, chlebovými formami a pivními džbány. Ty datují nálezový kontext do doby 3. dynastie. V rámci této administrativní budovy nebyly nalezeny kruhové sýpky. Jejich nejstarší doklad v Elefantýně je datován až do doby Střední říše (von Pilgrim 2010, 233).

---

⁷⁹ Blíže jsou popsány v autorčině bakalářské práci (Burdová 2011, 46).

Kromě administrativní budovy na Elefantýně je možné do období Staré říše zahrnout ještě palác guvernéra pocházejícího z tohoto období, který představuje kombinaci residenční a administrativní architektury v rámci jednoho komplexu budov. Stejná situace je popsána i v oáze Dachla, kde byl rovněž objeven palác tamního guvernéra v kombinaci s administrativními částmi, které byly odkryty v jižní části stavby, a to v podobě dvora a dvou řad podlouhlých, původně zaklenutých, skladovacích prostor (Moeller 2007; Ziermann – Eder 2001, 313).

Důkazy o existenci centrální administrativy pocházejí také z přístavních lokalit Ayn Sukhna, Wadi el-Jarf a Mersa/Wadi Gawasis. Ve všech těchto případech se jedná o galerie dlouhého obdélného tvaru vytesané do pískovcových skal. Největší počet těchto galerií byl zdokumentován na lokalitě Wadi el-Jarf, zde bylo zjištěno 25 galerií. Na zbylých dvou lokalitách jich bylo doposud objeveno kolem deseti. Jejich délka se pohybuje v rozmezí 15–34 m, šířka kolem 2,5 m a výška kolem 2 m. V galeriích, případně v jejich bezprostředním okolí, byly nalezeny, na všech výše uvedených lokalitách, zlomky institucionálních pečetí, v některých případech nesoucích jména egyptských vládců – např. z lokality Ayn Sukhna pochází nález pečetí nesoucích jméno panovníka 5. dynastie, Džedkarea Isesiho. Uvnitř galerií byly nalezeny střepy skladovacích nádob, rohože, kusy látek, části dřevěných lodí, lan a dřevěných beden využívaných na přepravu různých druhů surovin. Na základě těchto nálezů byly galerie interpretovány jako skladiště. Na základě jejich počtu, velikosti a nálezů institucionálních pečetí je možné je považovat za skladiště spravovaná místní administrativou. Tato skladiště byla využívána až do období Nové říše⁸⁰ (Tallet 2012, 149–153; Fattowich 2012, 8–10).

5.4.2. První přechodné období

Problematika poznání urbánního prostředí První přechodné doby byla již výše v textu specifikována. Z tohoto období zatím nepocházejí žádné doklady

---

⁸⁰ Zjištěno na základě datace keramiky.

administrativní architektury z území starověkého Egypta. Tato podkapitola je zde ponechána pouze proto, aby zde nedošlo k přerušení časové návaznosti textu.

5.4.3. Střední říše

Ze Střední říše jsou doloženy nálezy administrativní architektury ze dvou lokalit, a to z ostrova Elefantýna a hornoegyptského provinčního centra Tell Edfu.

V případě Elefantýny se jedná o architektonický komplex budov H84 a H85 (von Pilgrim 2010, 231–234), u kterého tuto funkci nemůžeme zcela jistě potvrdit. Komplex pokrývá plochu 400 m² a tvoří jej věžovitá stavba umístěná v severovýchodním rohu pozemku a deset skladišť, z toho nejméně pět z nich bylo užíváno současně. U věžovité stavby H85 je na základě masivní konstrukce zdiva předpokládána existence minimálně dvou podlaží. V její centrální části byl původně umístěn sloup, který sloužil patrně jako opora pro konstrukci schodiště. V blízkosti věže se nachází budova H84, která počtem skladovacích zařízení převyšuje všechny domy Střední říše v Elefantýně⁸¹. Součástí této stavby jsou i dvě kruhová síla, která jsou jediná svého druhu, s výjimkou těch, nalezených v blízkosti Satetina chrámu, v Elefantýně pocházejících z tohoto období. Na základě množství skladů v jednotce H84 a její velikosti je možné usuzovat, že se jedná o administrativní budovu, jejíž součástí mohly být obytné prostory místního úředníka. Věžovitá stavba H85 mohla případně sloužit jako obydlí pro člověka, který zde pracoval.

V souvislosti s doklady administrativní architektury Střední říše je zde vhodné zmínit tzv. Komplex se sloupovou síní (Obr. 57) (Columned Hall Complex) (Moeller – Marouard 2012, 155–157; Moeller 2013, 115–118), který byl objeven v prostoru pod rozsáhlým skladovacím zařízením – dvorem se síly z Druhého přechodného období na lokalitě Tell Edfu⁸². Na základě zpráv

---

⁸¹ Skladovací plocha objektu H84 činí 20 m², zatímco skladovací plocha běžných obytných jednotek z téhož období se pohybuje průměrně kolem 1 maximálně 2 m².

⁸² Popsáno níže v části 5.4.4.

o nejnovějších výzkumech je zřejmé, že zde byly odkryty již dvě sloupové síně datované do období 12. a 13. dynastie⁸³. Severněji položená síň měla minimálně dvě řady sloupů, zatímco v jižní síni byly odkryty již čtyři řady. Na základě odkrytých částí se autoři výzkumu domnívají, že by se v tomto případě mohlo jednat o hlavní část paláce guvernéra, který by tak představoval kombinaci residenční a zároveň administrativní architektury. K tomuto tvrzení existují hned dvě možné paralely. Obě jsou datovány do Staré říše. Jedná se o paláce provinčních guvernérů z lokalit Elefantýna a Dachla (Moeller 2007, 66–67; Soukiassian – Wuttman – Schaad 1990, 353–354).

5.4.4. Druhé přechodné období

Z Druhého přechodného období je prokázána přítomnost části administrativního zařízení v Tell Edfu (Obr. 58) (Moeller 2010, 263–264), při východní straně tamního *tellu*. Jedná se o nález dvoru se silou, z nichž některá se dochovala až do výšky 2 m. Průměr sil se nejčastěji pohybuje v rozmezí 5–6 m. Sila jsou konstruována z nepálených cihel. Pokud vezmeme v potaz tloušťku zdiva a výšku sil, jsou zdi dosti silné. U sily č. 316 navíc bylo nalezeno ve výšce 1,6 m okénko, kterým byla sila plněna a zároveň také vyprazdňována. Do prostoru mezi sýpkami pak byly následně přidány další menší kruhové konstrukce, které patrně sloužily stejnému účelu⁸⁴. Na základě keramických nálezů a otisků pečeti⁸⁵ je možné tento kontext datovat do období 17. dynastie. Jeho významnou funkci také potvrzuje jeho umístění v rámci města, kdy se tento komplex nachází u hlavní severojižně orientované ulice. Možnost, že by se jednalo o chrámové skladovací prostory, v tomto případě lze téměř s jistotou vyloučit. V tomto případě se zde tedy setkáváme

⁸³ Datováno na základě nalezených otisků pečeti.

⁸⁴ Existuje také názor, že jejich účel spočíval ve stabilizaci stěn velkých sil.

⁸⁵ Značný význam má nález celkového počtu 41 otisků pečeti s kartuší hyksóského vládce Chajana (15. dynastie). Je to poprvé, kdy byly nalezeny pečeti s jeho jménem na jihu Egypta, což je možné považovat za doklad patrně obchodních kontaktů mezi Horním a Dolním Egyptem v Druhém přechodném období, a to alespoň po dobu vlády tohoto panovníka.

s centrálně spravovaným administrativním komplexem, jaký je znám např. již ze Staré říše v Gíze.

5.4.5. Nová říše

Z období Nové říše jsou známy nálezy administrativních budov či jejich částí v podobě různých forem skladovacích zařízení hned z několika lokalit. Nejmladší z nich lze datovat do počátku 18. dynastie. Jedná se o rozsáhlé skladovací zařízení nalezené na lokalitě Ezbet Helmy, v blízkosti, v té době již opuštěné, Avaridy. Jeho součástí je 30 kruhových sil z nepálených cihel, z nichž každé mělo v průměru 5,25 m. Vzhledem k tomu, že jsou zde doloženy čtyři fáze přestavby a obnovy těchto sil, muselo být toto zařízení využíváno po dlouhou dobu. Sila sloužila k uskladnění obilí a patrně i dalších druhů potravin. Vzhledem k blízkosti vojenského tábora, datovaného taktéž do období 18. dynastie, je možné, že se v tomto případě jedná o zařízení, ve kterém byly schraňovány zásoby určené pro vojenskou posádku⁸⁶.

Z období Nové říše pochází rovněž rozsáhlý skladovací areál z pevnosti Tell Hebua. Jedná se o několik dvorů s nálezy obilných sil, které jsou ohrazeny zdmi z nepálených cihel o šířce 60–100 cm. Jednotlivá sila kruhového půdorysu byla rovněž zkonstruována z nepálených cihel a jejich průměr se pohybuje od 2 do 4 m. Stejně jako na lokalitě Tell Edfu, i zde jsou doloženy superpozice jednotlivých sil (Abd el-Maksoud 1998; citováno podle Moeller 2010, 267–268).

Z prostředí Amarny pochází hned několik dokladů centrálně spravovaných skladovacích zařízení. Jedním z nich je tzv. Severní administrativní budova (North Administrative Building)⁸⁷, relativně izolovaná stavba od zbytku města. Ta se skládá z centrálního dvora vytesaného částečně do podloží, podél jehož jižní strany byla postavena skladiště obdélného půdorysu. Následuje další dvůr lemovaný ze západní a východní

⁸⁶ http://www.auaris.at/html/ez_helmi_en.html, citováno 16. 4. 2013

⁸⁷ Zkoumána T. Whittemorem v letech 1924–1925 (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_city/, citováno 18. 4. 2013)

strany dalšími skladišti. Tato stavba měla původně přístup k přístavišti (Kemp – Garfi 1993; Moeller 2008, 264–265).

Hlavní administrativní budovy v Amarně se ovšem nacházely v centrální části Amarny. Svým uspořádáním připomínají spíše palácové stavby doplněné o skladiště obdélného půdorysu. Narozdíl od Tell Edfu či Královské administrativní budovy v Gíze, nejsou v Amarně centrálně spravované administrativní budovy spojeny se dvory se sily. Ty jsou v Amarně spíše součástí elitních obytných jednotek situovaných např. v Hlavním městě (Kemp – Garfi 1993, Moeller 2008, 266–267). Odlišnost situace objevené v Amarně je možné vysvětlit výlučně elitním, královským prostředím, neboť se jednalo o skutečnou královskou residenci. V administrativních budovách zde byla pravděpodobně spravována byrokratická stránka ekonomických záležitostí státu, zatímco skutečné skladovací prostory se nacházely mimo vlastní městské centrum.

Podél severní a západní strany zádušního chrámu Ramesse III. (Obr. 31) v Medínit Habu byla zjištěna přítomnost skladovacích zařízení a s nimi související administrativní budovy. Jsou umístěna v prostoru tzv. vnitřního okrsku. Vstup do této části se nachází severně od hlavního pylonu chrámu. Ústí do dvora čtvercového půdorysu, po jehož severní straně se rozkládá administrativní budova, jejíž jádro tvoří sloupová síň, ke které z bočních stran přiléhá šest menších místností stejného typu. Touto částí okrsku podél chrámu prochází ulice, ze které jsou přístupné jednotlivé bloky skladišť. Za administrativní budovou následuje původně snad otevřený dvůr se studnou. Za ním se nachází stavba obdélného půdorysu s malým dvorem, za nímž následuje centrálně umístěná sloupová síň. V zadní části stavby se pak nacházejí tři stejné podlouhlé prostory. U. Hölscher (Hölscher 1958, 24) se domníval, že by se mohlo jednat o budovu královského archivu. Za touto stavbou již následují jednotlivá skladiště obdélného půdorysu postavená z nepálených cihel, která jsou uspořádána v blocích různých velikostí. Jejich šířka se stabilně pohybuje kolem 3–4 m, výška a délka se mohou různit. Interpretace těchto staveb jako skladovacích zařízení vychází

z analogické situace objevené v rámci chrámového komplexu Ramesse II. taktéž v Thébách. V souvislosti se značným poškozením této části okrsku totiž nebyly objeveny, v rámci těchto skladišť, žádné doklady zásobnic, skladovaných produktů či pečetí známé z výzkumů obdobných zařízení (Hölscher 1958, 22–24).

Ve velmi dobrém stavu se tato zařízení dochovala ve zmíněném Ramesseu, chrámovém okrsku Ramesse II., kde jsou dochována v celé své výšce. To nám např. umožňuje rekonstruovat na jedné straně konstrukci jejich horních partií, kdy tyto stavby byly zaklenuty klenbou, a zároveň na straně druhé zjistit způsob, jakým byla tato zařízení naplňována, kdy na vrcholcích kleneb lze vypozorovat v pravidelných intervalech otvory, kterými dovnitř bylo sypáno obilí. Vyprazdňována pak byla dvířky umístěnými v dolní části (Hölscher 1958, 22–24; Hölscher 1932, 63–65).

Výše popsané administrativní budovy se napříč jednotlivými časovými obdobími výrazně vzájemně podobají. Skladovací zařízení, která jsou jejich nedílnou součástí, jsou ve všech zmíněných obdobích zastoupena buď dvory se sily, nebo úzkými skladovacími prostory obdélného půdorysu, které byly původně zastřešeny klenbou. Kromě tzv. galerií – skladišť v přístavních lokalitách, jsou všechna ostatní skladovací zařízení vystavěná z nepálených cihel. Oba dva typy uskladnění, tzn. kruhová sila⁸⁸, a podlouhlá skladiště jsou doložena již od Staré říše a jejich výskyt je doložen, v prakticky nezměněné podobě, až do období Nové říše. V Nové říši se zároveň objevuje nový trend, kdy se dvory se sily stávají součástí nejen centrálně spravovaných administrativních budov, ale také elitních obytných jednotek – vil, což je archeologicky doloženo mnoha příklady z Amarny – např. Raneferova vila. S tímto jevem se setkáváme i v ikonografických pramenech⁸⁹. N. Moeller (Moeller 2008, 266) se domnívá, že dobře zapečetěná sila jistě představovala

⁸⁸ Jejich průměr se na různých lokalitách liší.

⁸⁹ Dvůr se sily, jakožto součást vily, je zobrazen na nástěnné malbě v hrobce TT104 (<http://what-when-how.com/archaeology-of-ancient-egypt/dendera-to-domestic-architecture-evidence-from-tomb-scenes-archaeology-of-ancient-egypt/>, citováno 10. 2. 2013)

dobry způsob, jak ochránit skladované potraviny po dlouhou dobu před hlodavci a dalšími škůdci, zatímco dlouhá skladiště patrně nesloužila pro dlouhodobé skladování a potraviny, které v nich byly uskladněny, byly také nejspíše poměrně rychle redistribuovány obyvatelům jednotlivých sídlišť.

5. 5. Architektura výrobních zařízení

Přítomnost výrobních zařízení lze na egyptských sídlištích, v rámci v práci vymezeného časového období, pozorovat od období Staré říše. V této době je již na některých lokalitách možné rozeznat specializované výrobní čtvrti, jejichž součástí byly jednotlivé dílny specializované na výrobu různých druhů artefaktů z různých druhů materiálů, a to počínaje přípravou potravin, zpracováním různých druhů kamene, metalických rud a konče výrobou fajánse a skla, jejíž nejstarší doklady v Egyptě jsou datovány do období zhruba 1500–1000 př. n. l., blíže je uváděna doba vlády Thutmose III. (Hodgkinson 2010, 71; Rehren – Pusch 2005, 1756; Nicholson 2006, 13–20; Nicholson 2007, 4–6).

5.5.1. Stará říše

Ze Staré říše jsou doloženy příklady pekáren z oázy Dachla (Obr. 42) (Soukiassian – Wuttman – Schaad 1990, 354), a to v bezprostřední blízkosti paláce guvernéra, konkrétně u jeho západní strany. Z první fáze osídlení paláce jsou známy nejméně tři, současně fungující, pekárny. Jsou tvořeny dvěma prostory. První z nich byla určena k přípravě jídel, což dokládají nalezené artefakty – velké skladovací džbány a nádoby na přípravu těsta. Ve druhé místnosti probíhalo samotné pečení chleba, což dokládají zlomky chlebových forem a nález ohraničeného ohniště. Jejich dalším společným znakem jsou malé skladovací prostory čtvercového půdorysu o rozměrech 1,5 x 1,5 m.

Zajímavým příkladem nedávno objeveného výrobního zařízení je tzv. Komplex se sily (Silo Building Complex) (Obr. 59) (Lehner 2013, 61–63), který se nachází na východním konci tzv. pyramidového města královny Chentkaus

v Gíze. V severní a východní části tohoto komplexu jsou situovány prostory – A, O, N, M, L, v nichž byly nalezeny vrstvy popela, zlomky chlebových forem a pivních džbánů, které je možné považovat za doklad tamní výroby chleba, případně piva⁹⁰. V severní polovině komplexu pak leží místnost B, ve které bylo objeveno celkem pět obilných sil. Z místností v jihozápadním rohu komplexu pocházejí doklady přípravy jídel, ale v menším měřítku. V současnosti se zdá, že celý komplex zasahuje ještě dále na východ. Navíc všechny jeho prostory zatím nebyly zcela odkryty. Vzhledem k blízkosti přístupové cesty vedoucí k pohřebnímu komplexu královny, se autoři výzkumu předběžně domnívají, že by se mohlo jednat o místo, kde byly připravovány obětiny pro královnin zádušní kult.

Ve čtvrti Východně od Galerií (East of the Galleries), v pyramidovém městě v Gíze, byla odkryta dvě výrobní zařízení, interpretovaná jako pekárny (Obr. 60) (<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/feeding-pyramid-workers/>, citováno 23. 2. 2013; Lehner – Kamel – Tavares 2009a, 14–16). Jako materiál pro konstrukci jejich zdiva byl použit lomový kámen. Na rozdíl od odkryté situace v Dachle (popsáno výše) jsou obě pekárny v Gíze jednodílné. Přímo proti vstupu, v severozápadním rohu každé z nich, byly do podlahy částečně zapuštěny velké keramické nádoby. Při východní stěně jedné z pekáren byly odkryty jamky, které sloužily pro umístění předehřátých chlebových forem. Během užívání byly podlahy pekáren zanášeny vrstvami popela, a to do takové míry, že v okamžiku opuštění stavby dosahovaly vrstvy popela až po okraj zahloubených nádob umístěných v severozápadních rozích místností. Jedná se tedy o stejný jev, jaký je zdokumentován v Elefantýně⁹¹.

Na lokalitě Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda byl objeven nálezový kontext (Obr. 61) (Willems et al. 2009) do jisté míry srovnatelný s výrobními zařízeními – pekárnami v Gíze. Jedná se o dvě zóny aktivit, které jsou odděleny zdí

⁹⁰ Pečení chleba a vaření piva bylo ve staroegyptském prostředí součástí téhož výrobního procesu. Lehce pečené těsto bylo přidáváno do pивní kaše. Doklady pro toto tvrzení pocházejí z nástěnných vyobrazení z hrobek (<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/feeding-pyramid-workers/>, citováno 23.2.2013)

⁹¹ Popsáno výše v textu.

z vápencových bloků. V první z nich bylo odkryto množství chlebových forem obrácených dnem vzhůru, které byly uspořádány do dvou západovýchodně orientovaných řad. Ve druhé zóně byly objeveny vrstvy popela a jámy sloužící na umístění chlebových forem. Zároveň zde byly nalezeny části nádob na přípravu chlebového těsta, což jen potvrzuje místní výrobu chleba. Za zmínku jistě stojí také fakt, že na této lokalitě bylo objeveno na 1 000 nástrojů na výrobu kamenných nádob a množství alabastrových úštěpů, které jsou dokladem jeho místního zpracování. Zároveň přítomnost rozemletých kousků alabastru v keramické hmotě potvrzuje místní výrobu keramiky, pro kterou zatím nebylo objeveno odpovídající výrobní zařízení.

Patrně část výrobní čtvrti (Obr. 62) datované do 5. dynastie byla odkryta v Elefantýně⁹². V pozdní Staré říši byla tato čtvrť převrstvena stavbou guvernérova paláce⁹³. Jedná se o skupinu prostor, jejichž zdi byly zkonstruovány z nepálených cihel. Z většiny, zde prozkoumaných, prostor pocházejí doklady vrstev popela, jejichž mocnost dosahuje až 40 cm. Některá ze zařízení sloužila patrně jako pekárny, pročež je možné usuzovat z nálezů mlecích kamenů. Nálezy hroších klů by dále mohly indikovat zařízení zaměřené na výrobu malých předmětů z kostí a slonoviny. Z této čtvrti také pocházející důkazy o tkalcovství, a to v podobě množství nálezů tkalcovských závaží. V neposlední řadě zde byly objeveny nástroje související s výrobou kamenných nádob a pece na výpal keramiky. Dále zde byla potvrzena existence výroby dřevěných předmětů⁹⁴. Nálezy fajánsových korálek mohou potvrzovat jejich místní výrobu. Na konci 5. dynastie došlo k navýšení terénu v této části města, jednotlivé prostory byly přestavěny. V tomto období zde vzniklo množství skladovacích zařízení, a to v podobě oválných a pravoúhlých sklepů. Význam této městské čtvrti dokládají nálezy pečetí, z nichž některé

⁹² V tomto případě se, stejně jako např. v Gíze, jedná o celou výrobní čtvrť (http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=all., citováno 9. 3. 2013; http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele34_rep_en.pdf?ft=ala, citováno 9. 3. 2013)

⁹³ Palác je blíže popsán v kapitole 5.3.1.

⁹⁴ Nález nedokončené dřevěné podhlavničky může, do jisté míry, také indikovat výrobu součástí pohřební výbavy.

nesou jméno vládců Džedkarea Iseho (5. dynastie), a jsou tudíž dokladem vztahů mezi místními řemeslnickými dílnami a centrálními institucemi. Ve spojitosti s palácem guvernéra byla na Elefantýně prozkoumána pekárna⁹⁵ s původně zastřešenou východní polovinou a nezastřešenou západní polovinou stavby. Stavba byla využívána v období od 6. do 11. dynastie. Ve východní části byly nalezeny pozůstatky čtyř dřevěných sloupů, které původně podpíraly střešní konstrukci, a obdélný sklepní prostor o rozměrech 4,66 x 1,82 m. V západní polovině pekárny byla objevena otevřená neohrazená ohniště a zahloubené skladovací zařízení vyložené nepálenými cihlami, které mohlo sloužit ke skladování obilí. V průběhu užívání pekárny se zde nahromadily vrstvy popela téměř až po střešku stavby.

V souvislosti se zpracováním kovů máme ze Staré říše doloženy dvě pece (Obr. 63) na lokalitě el-Káb, jejichž účel dokládají nálezy značného množství strusky v jejich blízkosti. Pece byly navzájem spojeny severozápadně-jihovýchodně orientovanou zdí z nepálených cihel, na základě čehož bychom mohli usuzovat, že byly součástí např. komplexu výrobních zařízení (Huyge – Maříková Vlčková v tisku, 2).

24 pecí určených na výpal keramiky z období Staré říše bylo nalezeno v oáze Dachla, jakožto součást čtyř dílen. Byly využívány od 6. dynastie až do Prvního přechodného období. Tyto dílny byly situovány vně ohrazeného sídliště. Bylo v nich objeveno celkem 24 vertikálních pecí na výpal keramiky, nádoby na přípravu keramické hmoty a výrobní odpad. Tyto keramické dílny byly orientovány na produkci nádob užívaných na přípravu jídel, jako jsou chlebové formy, které tvoří až 47% nalezených keramických střepů, či nádoby na vaření pokrmů (London 1992, 494–495; Soukiassian – Wuttman – Schaad 1990, 350).

Ze Staré říše pochází rovněž dílna zaměřená na výrobu kamenných nádob (Obr. 67) objevená v Hierakonpoli (Quibell – Green 1902, 17). Jedná se o místnost postavenou z nepálených cihel o rozměrech 2,6 x 2,1 m.

---

⁹⁵ Patrně sloužila i jako zařízení k redistribuci potravin.

Podél jejích stěn byla z udusané hlíny navršená "lavice", v níž byly zapuštěny otvory pro umístění nádob. V těchto prohlubních byly nalezeny vrtáky na vrtání kamenných nádob. V této prostoře byl rovněž nalezen písek, který byl využíván jako brusný materiál.

5.5.2. První přechodné období

Z důvodu nedostatku prozkoumaných urbánních lokalit z Prvního přechodného období jsou tak jedinými příklady výrobního zařízení výše popsany příklad pekárny v blízkosti paláce guvernéra z Elefantýny⁹⁶, která byla postavena v období Staré říše a která byla využívána až do Prvního přechodného období, a keramická dílna na sídlišti v oáze Dachla, rovněž využívaná již od Staré říše.

5.5.3. Střední říše

Pozůstatky výrobního areálu byly odkryty v západní části jednoho z nejlépe prozkoumaných staroegyptských přístavišť na pobřeží Rudého moře na lokalitě Mersa/Wadi Gawasis. U úpatí západního svahu zde bylo odkryto na pět typů ohnišť využívaných na přípravu potravin, respektive na pečení chleba, jak dokládají střepy z chlebových forem nalezených v jejich bezprostředním okolí. Byla zde nalezena malá kruhová ohniště o průměru 25–30 cm a hloubce kolem 5 cm. Dále zde byly identifikovány 2 typy kruhových jam o průměru kolem 70 cm, z toho 1 typ byl obložen po obvodu keramickými střepy. Poslední dva typy představují jámy vejčitého tvaru o délce 1,8 m lišící se šířkou. Ta se v jednom případě pohybuje v rozmezí 1–1,4 m ve druhém případě kolem 1,6 m. Severně od těchto ohnišť byly v této části lokality objeveny struktury z nepálených cihel orientované podle severozápadových jihovýchodní osy o délce od 4 do 8 m. Byly doprovázeny nálezy ohnišť a množství dřevěného odpadu v jejich okolí, které mohou svědčit o místním zpracování dřeva (Fattowich 2012, 10–11).

---

⁹⁶ viz blíže kapitola 5.5.1.

5.5.4. Druhé přechodné období

Do Druhého přechodného období zatím nebyla s jistotou datována žádná výrobní zařízení z lokalit, které jsou představeny v této práci.

5.5.5. Nová říše

Do období Nové říše lze zařadit také, v posledních letech blíže zkoumané, výrobní zařízení na lokalitě Gurob, situované asi 40 m severovýchodně od prostoru tamního harémového paláce. Jedná se o doposud archeologicky prozkoumané dvě pece (Obr. 64) kruhové půdorysu. Pec číslo 1 (Kiln 1) má 2,8 m v průměru a zatím u ní nebyl objeven příkladací otvor ani kouřovod, který ovšem mohl být v podobě konstrukce umístěné mimo prostor pece nad úrovní terénu. Pec byla vybudována z nepálených cihel a její předpokládaná výška činí 1,1 m. Pec s největší pravděpodobností sloužila k výpalu keramiky. Východně od pece č. 1 byla objevena další pec (Kiln 2) kruhového půdorysu o vnějším průměru 2,4 m, opět zkonstruovaná z nepálených cihel. Tato pec zatím nebyla zcela prozkoumána. Asi 0,5 m východně od této pece byla nalezena vrstva jílu o mocnosti 0,01–0,05 m, která obsahuje keramické střepy. Vzhledem k tomu, že se nachází na stejné úrovni jako popsané pece, sloužila tato plocha patrně k přípravě keramické hmoty. Je pravděpodobné, že pec č. 2 mohla sloužit stejnému účelu jako pec č. 1. Od té se však liší větší tloušťkou stěn a ty také nesou známky vyšší teploty výpalu než v případě pece č. 1, což by také mohlo indikovat např. výrobu skla. Z dosavadní úrovně prozkoumání těchto výrobních zařízení však zatím není možné spolehlivě určit, zda se v tomto případě jedná pouze o keramickou dílnu, nebo zda, vedle keramické produkce, zde paralelně probíhala ještě jiná výrobní činnost⁹⁷ (Shaw 2012, 46–48).

Nejstarší doklad výrobního areálu zaměřeného na produkci skleněných artefaktů na území starověkého Egypta pochází z Malkaty (Mass – Wypyski –

⁹⁷ Archeologové se domnívají, že zde mohla také probíhat výroba skla (<http://gurob.org.uk/reports/SCA-3MonthRep-April2012.pdf>, citováno 24. 3. 2013)

Stone 2002, 68), residence panovníka Amenhotepa III⁹⁸. V tomto případě se jedná o dva výrobní okrsky, jeden je součástí Jižní vesnice (South Village) a druhý se nachází v centrální části palácového komplexu Amenhotepa III. (Keller 1983, 20; citováno podle Nicholson 2007, 21). V blízkosti paláce byly nalezeny nádoby na tavení skla (Obr. 66), skleněné pruty různého zabarvení, kousky skla, skleněné polotovary a také zlomky hliněných forem na odlévání různých předmětů (Lansing 1915, 6; Winlock 1912, 187–189), které mohou svědčit o místní výrobě skla. Z Jižní vesnice jsou doloženy nálezy zlomků nádob na tavení skla a skleněné strusky, výrobního odpadu v podobě skleněných kapek, dutých skleněných trubiček či plných skleněných tyčinek, tak i finální produkty jako mísy, korálky, prsteny, nádoby na oční barvivo, přívěsky či náušnice. Na základě nálezů forem na výrobu fajánsových předmětů je možné předpokládat i případnou produkci tohoto typu. Ta zatím nebyla s jistotou prokázána nalezením odpovídajících výrobních zařízení (Nicholson 2007, 21). Čtyři malé pece byly objeveny ve východní části Jižní vesnice spolu s několika fajánsovými korálky, zlomky a množstvím keramiky. Bohužel jejich přímá spojitost s výrobou fajánse nebyla doposud prokázána (Hodgkinson 2010, 72).

Produkce skleněných předmětů je doložena v období Nové říše, konkrétně za 19. a 20. dynastie, také z Lištu. Přítomnost výrobního areálu zde potvrzují nálezy značného množství odpadu a strusky vzniklé při výrobě skla, zlomky nádob na tavení skla, fragmenty skleněných ingotů či výrobní zmetky. Byly zde nalezeny i hotové skleněné výrobky v podobě korálků, přívěsků či celých nádob. Výrobní zařízení samotné zatím nebylo odhaleno (Mass – Wypyski – Stone 2002, 69).

Výrobní areál (Obr. 65) zaměřený na produkci fajánsových, skleněných a keramických produktů v podobě ohrazení obdélného půdorysu, v němž jsou situována jednotlivá výrobní zařízení – pece, výhně, ohniště, byl identifikován v Amarně, konkrétně v části O45.1 (Nicholson 2007). Pec č. 1 o rozměrech 1,75 x 1,28 m má vejčitý tvar a byla vystavěna z nepálených cihel. Pec č. 2

---

⁹⁸ panovník 18. dynastie

a 3 mají kruhový půdorys o průměru 2,9 m a 2,5 m. Byly rovněž zkonstruovány z nepálených cihel a obě dvě byly původně zaklenuty⁹⁹. Pece č. 2 a 3 patrně sloužily ke zpracování surového skla, což potvrzují nálezy skleněné strusky. Pec č. 4 oválného tvaru se nachází jižně od pece č. 2 a vyznačuje se rozměry 1,75 x 1,4 m. Pec je vystavěna z nepálených cihel a má stejnou konstrukci jako pec č. 1, tzn. spodní řada je tvořena cihlami, které nejsou klasicky položeny, nýbrž jsou postaveny na kratších koncích. Toto uspořádání je v rámci Amarny charakteristické pro pece určené na výrobu keramiky. Pec č. 5 o rozměrech cca 1 x 0,8 m se vyznačuje podkovovitým tvarem a je dochována pouze do výšky jedné řady cihel. Pec č. 6 kruhového tvaru má 1,4 m v průměru. Vyznačuje se stejnou konstrukcí jako v případě pecí č. 1 a 4, na základě čehož je možné usuzovat, že tyto pece sloužily k výrobě keramiky. Na základě nálezů keramických forem sloužících k výrobě fajánsových předmětů v celkovém počtu 87, což je množství nemající v ostatních částech města obdoby, je možné usuzovat i o zdejší výrobě fajánse. Toto zjištění potvrzují také nálezy hotových produktů, celých kusů či zlomků korálků, prstenů, amuletů či intarzií. Zároveň je možné, že samotné formy na fajánsové předměty byly vyráběny v rámci tohoto výrobního areálu, neboť jsou zde doloženy jak pece na výrobu keramiky, tak samotná dále popsaná keramická dílna. Ta byla objevena jižně od pece č. 1 a rozkládá se na ploše 5,5 x 2,5 m. Její zdi byly vybudovány z nepálených cihel. V dílně se zachovala část podlahy z pálených cihel a jáma sloužící k přípravě keramické hmoty. Tato dílna je mladší než popsané pece 1–6 a byla vystavěna nejspíše až po jejich zániku. V prostoru této dílny a v jejím bezprostředním okolí bylo nalezeno celkem 189 zlomků nevypálených keramických střepů pocházejících jak z nádob a forem používaných při výrobě skla a fajánse, tak z tvarů užívaných při přípravě a konzumaci jídel. Další z keramických dílen byla objevena jakožto součást Ramoseho domu.

Velké množství nalezených čedičových úštěpů pocházejících jak z povrchových sběrů, tak z jednotlivých otevřených sond v Kamenné vesnici

---

⁹⁹ Dokladem pro toto tvrzení jsou nalezené zlomky cihel s kusy sklářské strusky.

v Amarně může indikovat tamní produkci artefaktů z tohoto druhu kamene, a to především kamenných palic, které byly využívány jako nástroje na těžbu v kamenolomech. Na některých z úštěpů jsou dokonce dochovány zelené skvrny, které jsou dokladem toho, že na rozlomení kamene bylo využíváno měděných dlát (Stevens 2011, 110–111).

Celý výrobní areál či čtvrť byl nalezen na lokalitě Qantir/Piramesse, konkrétně v její části B/2. V této části byl objeven peristyl, v jehož jižní polovině se nachází řada staveb, které je možné, na základě jejich nálezového kontextu, interpretovat jako dílny. Vedle zpracování různých druhů kamene, jako např. pazourku, je zde, na základě nálezů strusky, vrstev popela, kousků roztaveného kovu, hrudek zkorodovaného červeného skla a válcovitých nádob sloužících na tavení skla (Obr. 66), doložena i výroba a zpracování skla, fajánse, bronzu a zlata. V jednotlivých dílnách byly identifikovány ohniště a odpadní jámy. Vedle zmíněných dokladů tamní výroby byly na podlahách dále objeveny nástroje, a to palice, nože, kladiva a kleště. Unikátní je nález vápencových forem, spolu s kamenným kladivem, palicí a zlomky kovu určených na ražbu kovových plátů, které byly používány na osmiboké ochranné štíty¹⁰⁰. Severní část tohoto výrobního areálu byla zaměřena na výrobu bronzu, o čemž svědčí nález v podobě řady výhnní zkonstruovaných z nepálených cihel o rozměrech 14 x 0,5 m. Z toho každá z výhnní byla schopná pojmout nejméně 20 nádob. Na získání patřičné teploty zde patrně byly využívány měchy, které jsou doloženy z dobových vyobrazení¹⁰¹. Severně od každého páru tavících kanálů byly objeveny pozůstatky křížových pecí zkonstruovaných z nepálených cihel. V rámci tohoto výrobního areálu bylo dále možné identifikovat sklářskou dílnu, a to na základě artefaktů souvisejících s výrobou a zpracováním skla. Jedná se především o válcovité

---

¹⁰⁰ Jsou součástí vyobrazení bitvy u Kadeše, kde jsou používány Chetity.

¹⁰¹ Jedná se např. o nástěnnou malbu v Rechmireově hrobce v Thébách (http://paulsmit.smugmug.com/Features/Africa/Egypt-Luxor-tombs/26743236_bd7S6R/2238380423_tKCzRC6#!i=2238380423&k=tKCzRC6, citováno 2. 4. 2013)

nádoby (Obr. 66),¹⁰² na jejichž vnitřních stěnách jsou dochovány zbytky silně zkorodovaného červeného skla, a také o méně časté nálezy skleněných ingotů (Rehren – Pusch 2005, 1756; Rehren – Pusch 1997).

Již v období Staré říše se v sídlištních kontextech setkáváme jednak s přítomností jednotlivých výrobních zařízení a jednak také s jejich celými shluky, které lze, např. v případě pyramidového města v Gíze (Heit el-Ghurab) či provinčního centra na ostrově Elefantýna, označit za celé výrobní čtvrti. Z tohoto období jsou doloženy jak celé dílny, tak pouze v nich původně umístěná výrobní zařízení v podobě pecí či ohnišť. Také se v jisté míře setkáváme s výrobními polotovary či výrobním odpadem. Ze Staré říše je doloženo relativně velké množství výrobních zařízení souvisejících s přípravou jídel – pekáren. Zároveň se již setkáváme s nejstaršími doklady např. keramických pecí v oáze Dachla, či se zařízeními na zpracování kovů, která byla odkryta v el-Kábu. V následujících obdobích jsou popsána další výrobní zařízení související s přípravou potravin. Z období Střední říše nejspíše pocházejí z přístavních lokalit doklady tesařství. Do období Nové říše, konkrétně do doby vlády Thutmose III. jsou datovány nejstarší doklady výroby skla a fajánse na území starověkého Egypta (Hodgkinson 2010, 71; Rehren – Pusch 2005, 1756; Nicholson 2006, 13–20, Nicholson 2007, 4–6). V posledních letech probíhající výzkumy na ostrově Elefantýna však odhalily přítomnost fajánsových korálků ve vrstvách datovaných do Staré říše, což samozřejmě, bez nálezu odpovídajícího výrobního zařízení, nemůže zcela jistě potvrdit jeho místní výrobu. V Gíze se autoři výzkumu také původně domnívali, že v části Východně od Galerií odkryli pozůstatky nejstarší výroby fajánsových předmětů v Egyptě (Lehner – Kamel – Tavares 2009a, 13–14). Bohužel, další přezkoumání tuto hypotézu vyloučilo. V období Nové říše byla zároveň odkryta nejstarší křížová pec související se zpracováním kovů v rámci výrobního okrsku na lokalitě Qantir.

---

¹⁰² Hovoříme zde cca o 250 až 300 nalezených nádobách, jejichž průměrná výška činí 15 cm a tloušťka stěn se pohybuje kolem 2 cm.

6 ROZDÍL MEZI GENERICKY SE ROZVÍJEJÍCÍMI A UMĚLE ZALOŽENÝMI SÍDLIŠTI MĚSTSKÉHO CHARAKTERU

Jedním z, v úvodu specifikovaných, cílů této práce je také porovnat případné odlišnosti v podobě uspořádání urbánní zástavby sídlišť městského charakteru, která byla na straně jedné založena uměle, a na straně druhé sídlišť, která se genericky rozvíjela. Oba dva druhy sídlišť lze doložit již od Staré říše, kdy se setkáváme jednak s nejstaršími plánovanými sídlišti na území starověkého Egypta, jejichž pravidelné uspořádání vnitřní zástavby, v některých případech doprovázené ještě dělením zástavby do zmi separovaných částí, je dokladem umělého založení těchto sídlišť, a jednak se setkáváme s genericky se rozvíjejícími městy.

Za uměle založená sídliště v období Staré říše tak lze označit např. obě pyramidová města v Gíze. Všeobecně lze říci, že většina vesnic řemeslníků, napříč časovým vymezením této práce, s výjimkou např. Jižní vesnice v Malkatě či Kamenné vesnice v Amarně, vykazuje známky umělého založení. V období Střední říše jsou uměle zakládána nová sídliště v nilské deltě, která jsou v této práci zastoupena dvěma příklady z lokality Tell el-D'aba. Ta se vyznačují striktně plánovanou zástavbou, kdy domy stejného typu jsou situovány podél paralelních ulic. Stejným způsobem je v tomto období koncipována i zástavba v pyramidovém městě v Káhúnu, či ve vesnici řemeslníků na lokalitě Qasr el-Sagha. Všeobecně tak lze období Střední říše považovat za vrchol z hlediska pravidelnosti uspořádání jednotlivých sídlištních celků (Moeller 2007, 61). V období Nové říše lze považovat za uměle založená města, jednak královskou residenci Amenhotepa III. v Malkatě a jednak nové centrum staroegyptského státu v dnešní Amarně. V případě Amarny se relativně pravidelným uspořádáním vyznačuje centrální část města, zatímco její předměstské části, do kterých byly soustředěny obytné a výrobní čtvrti, nejsou uspořádány v rámci pravoúhlé uliční sítě. Výzkum uměle založených lokalit jako je Gíza, Amarna či Malkata, které zároveň byly osídleny po relativně krátké časové období, díky čemuž jejich zástavba neprošla řadou změn, které by způsobily kumulaci sídlištního

materiálu, tak poskytuje jedinečný zdroj informací o podobě staroegyptských sídlišť městského charakteru. Poskytuje nám totiž informace o podobě sídliště, charakteru zástavby a uliční sítě, případně o zastoupení jednotlivých typů staveb na lokalitě, a to v jednom časovém horizontu.

Genericky se rozvíjející lokality jsou naopak charakteristické četnými přestavbami, či změnou funkce jednotlivých městských částí. Vhodným příkladem je jistě Tell el-D'aba/Avaris, a to genericky se rozvíjející centrum Druhého přechodného období. V rámci vývoje této lokality jsou doloženy časté přestavby, nežřídkakdy dochází ke změně funkce celých městských čtvrtí, a to např. v části H/I–IV, kde se nacházela původně obytná čtvrť, změnila již v Druhém přechodném období svou funkci na oficiální/administrativní. Dále lze doložit expanzi obytných jednotek do prostoru původního pohřebiště v oblasti A/II a zároveň dochází k rozšíření osídlené plochy do oblasti dosud neosídleného předměstí (Forstner-Müller 2010). Změny funkcí jednotlivých částí měst, přestavby a budování nových staveb způsobují zároveň to, že genericky se rozvíjející lokality mají v egyptském prostředí charakter sídlištních tellů (Shaw 1992, 148), které běžně dosahují mocnosti kolem 5–10 m. To do značné míry zároveň komplikuje výzkum takových lokalit, zejména pak nejstarší fáze jejich osídlení, kdy je nejprve nutné řádně zdokumentovat jednotlivé mladší fáze osídlení, což je při několikametrové mocnosti egyptských tellů ne zrovna snadný úkol. Na většině genericky se rozvíjejících lokalit navíc často probíhá výzkum nikoliv plošně, ale otevřením omezeného počtu sond, ze kterých je pak značně obtížné rekonstruovat podobu osídlení lokality v jednom časovém horizontu. Aplikace geofyzikálních metod při výzkumu sice umožňuje zachytit přítomnost architektury, ale je prakticky nemožné rozlišit vzájemně současné kulturní vrstvy (Bietak 2010, 11).

V následující tabulce jsou představena jednotlivá sídliště městského charakteru, popsaná výše v textu, a to na základě dělení na genericky se rozvíjející a uměle založená města.

Lokalita	Druh sídliště
Gíza/ Heit el-Ghurab	uměle založené
Gíza/tzv. pyramidové město královny Chentkaus	uměle založené
el-Káb	genericky se rozvíjející
Elefantýna	genericky se rozvíjející
Kóm el-Hisn	genericky se rozvíjející
Tell Edfu	genericky se rozvíjející
Al-Shayk Sa'íd/Wádí Zabayda	genericky se rozvíjející
Dahšúr	uměle založené
Abúsír/Niuserreův sluneční chrám	uměle založené
Tell el-Farcha	genericky se rozvíjející
Ayn Sukhna	genericky se rozvíjející
Wadi el-Jarf	genericky se rozvíjející
Mersa/Wadi Gawasis	genericky se rozvíjející
Dachla/Ayn Asil	genericky se rozvíjející
Abúsír/Raneferefův chrám	genericky se rozvíjející
Abúsír/Neferirkareův chrám	genericky se rozvíjející
Gíza/Menkaureův chrám	genericky se rozvíjející
Káhún (II-Láhún)	uměle založené
Qasr el-Sagha	uměle založené
Tell el-D'aba - oblast F/I	uměle založené
Tell el-D'aba - Ezbet Rushdí	uměle založené
Búbastis	genericky se rozvíjející
Thovtova Hora	uměle založené
Abydos	uměle založené
Avaris/Tell el-D'aba	genericky se rozvíjející
Amarna/Achetaton	uměle založené
Amarna/Kamenná vesnice	uměle založené
Amarna/Vesnice řemeslníků	uměle založené
Dér el-Medína	uměle založené
Qantir/Piramesse	genericky se rozvíjející
Memfida	genericky se rozvíjející
Malkata	uměle založené
Medínit Habu	uměle založené
Gurob	uměle založené
Tell el-Borg	uměle založené
Tell Hebua	uměle založené
Dér el-Ballas	genericky se rozvíjející
Sesebi	uměle založené
Ramesseum	uměle založené

7 INTERPRETACE CHARAKTERU A VÝVOJE MĚSTSKÉ ZÁSTAVBY

Již od Staré říše se na území starověkého Egypta setkáváme jak se sídlišti městského charakteru, která byla založena uměle, tak se sídlišti, která se genericky rozvíjela. Z hlediska jejich funkcí jsou od této doby zastoupena centra, provinční centra, královské domény, pyramidová města, přístavy aj. V tomto období se také utváří tzv. vztah centra a periferie, který je příznačný i pro následující období vývoje starověkého Egypta. I přes specifikované rozdíly v charakteru zástavby, mezi lokalitami různé funkce či typu založení, lze vyzorovat také jisté pravidelnosti napříč tímto spektrem. Jedním z jednotlivých prvků je přítomnost ohradní zdi, jejíž nejstarší doklad pochází již z 1. dynastie, kdy na ostrově Elefantýna vzniklo nejstarší ohrazené sídliště (von Pilgrim 2010, 257). Běžnou součástí sídlišť se ohradní zdi stávají v období 2. dynastie (Moeller 2007, 63). V období Staré říše jsou doloženy jak na lokalitách genericky se rozvíjejících jako např. el-Káb (Hendrickx – Huyge – Newton 2010) či Tell Edfu¹⁰³, tak na uměle založených lokalitách, a to např. v pyramidových městech v Gíze (Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 11; Lehner – Kamel – Tavares 2009a, 45–54). Jako materiál na jejich konstrukci byly ve většině případů použity nepálené cihly či místní zdroje kamene jako např. v Abúsíru (Borchardt 1905, 7–8). Podél obvodové zdi v tzv. pyramidovém městě královny Chentkaus je doložena přítomnost ulice (Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 11), což je rovněž doloženo i na lokalitách el-Káb, Tell Edfu (Rowland et al. 2009, 29–30; Maříková Vlčková 2013, ústní sdělení) či později v období Střední říše na lokalitě Qasr el-Sagha (Šliwa 1992), tzn. na lokalitách různé funkce i různého způsobu založení. Pyramidová města v Gíze se vyznačují pravidelnou uliční sítí, což z nich dělá nejstarší plánovaná sídliště na území starověkého Egypta. V některých ulicích byly nalezeny odvodňovací žlaby (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 65), které jsou doloženy i z pozdějších období např. z Elefantýny (von Pilgrim 1996, 218–230) či Káhúnu (Petrie 1891, 22). Šířka jednotlivých ulic se nejčastěji pohybuje

¹⁰³ Na lokalitě Tell Edfu byla identifikována sekvence ohradních zdí datovaných od období Staré říše až po Byzantské období (Moeller 2007, 62).

kolem 2 m, což je doloženo i z Elefantýny (von Pilgrim 2010). Oproti tomu zástavba na lokalitě Kóm el-Hisn (královská doména) připomíná svým neuspořádaným charakterem spíše vesnické sídliště (Obr. 11). Neuspořádaný charakter zástavby je ovšem možné pozorovat i v obytných částech jinak plánovaného sídliště v Gíze (Heit el-Ghurab), konkrétně v tzv. Východním městě, či v obytných čtvrtích provinčního centra v Elefantýně (von Pilgrim 2010, 262–265). Neuspořádaným charakterem zástavby se rovněž vyznačují tzv. parazitní sídliště.

Co se týká architektury, setkáváme se v tomto období s jedněmi z nejstarších palácových staveb ve starověkém Egyptě, a to na lokalitách Dachla a Elefantýna (Ziermann – Eder 2001, 311–313; Soukiassian – Wuttmann – Schaad 1990; Raue 2005; citováno podle Moeller 2007, 66–67). Jsou interpretovány jako paláce místních guvernérů a v obou případech představují kombinaci residenční a administrativní architektury v kombinaci s přidruženými výrobními zařízeními v podobě pekáren. Za jejich nejstaršího představitele lze nejspíše označit komplex budov popsáný na lokalitě Tell el-Farcha (Cialowicz 2007b, 16–19). Již od Staré říše lze na egyptských sídlištích doložit přítomnost trojprostorového typu domu, jehož výskyt přetrvává až do období Nové říše¹⁰⁴ a ze kterého se nejspíše, na základě provedených přístupových analýz, vyvinul tzv. trojdílný dům. Zvláštní skupinu obytných jednotek představují tzv. Galerie odkryté v centrální části pyramidového města v Gíze (Heit el-Ghurab) (Lehner 2013), které byly konstruovány tak, aby byly schopny pojmout co nejvíce lidí. V Gíze jsou také doloženy typy obytných jednotek s tzv. cik-cak vstupy¹⁰⁵. Již v tomto období jsou doloženy vily, obytné jednotky, které byly určeny pro obyvatele měst vyššího společenského postavení. Z tohoto období pocházejí doklady nejstarších administrativních budov a to z Gízy (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 43–61; Lehner – Kamel – Tavares 2009b, 59–64), Elefantýny (Seidlmayer 1996, 119–120) či el-Kábu

---

¹⁰⁴ Doložen např. v Amarně.

¹⁰⁵ Tento typ vstupu, kdy se domu vcházelo s krze sérii menších vstupních prostor, měl patrně zajišťovat větší míru soukromí (Lehner 2011, 44). Stejně tak umístění oken v horních partiích zdí omezovalo vizuální kontakt s vnějším prostředím na minimum (Spence 2010, 292).

(Hendrickx – Eyckerman 2009), které tak představují centrálně spravované lokality. V případě administrativních budov v Gíze a el-Kábu jsou jejich podstatnou součástí dvory se sily, které pokrývají přibližně stejnou plochu (Rowland et al. 2009, 31). Zvláštní skupinu skladovacích zařízení, souvisejících s administrativní funkcí, představují do skalního masívu vytesané galerie, které jsou charakteristické pouze pro přístavní lokality na břehu Rudého moře. Z tohoto období pocházejí jedny z nejstarších dokladů samostatných výrobních čtvrtí, a to z lokalit Elefantýna¹⁰⁶ a Gíza (Heit el-Ghurab) (Lehner – Kamel – Tavares 2009a, 14–16). Jejich součástí jsou výrobní zařízení související s přípravou potravin – pekárny, výrobou kamenných nástrojů, či jsou z lokality Dachla doloženy nejstarší pece na výrobu keramiky.

První přechodné období představuje v rámci časového vymezení této práce období, ze kterého máme nejméně prozkoumaných sídlišť městského charakteru. Jedná se v podstatě jen o strohé doklady, kdy do této doby jsou datovány pouze části urbánních struktur v hornoegyptských provinčních centrech. Z el-Kábu je datována do Prvního přechodného období jedna z fází tzv. Dvojitě zdi (Hendrickx – Huyge – Newton 2010, Tab. 1, 18–19), stejně tak je doložena část ohradní zdi na lokalitě Tell Edfu (Moeller – Marouard 2013, 159–161). Pokračující osídlení v prakticky nezměněné formě je doloženo také v Elefantýně (von Pilgrim 2010). Jediné sídliště z Prvního přechodného období, které bylo prozkoumáno téměř v úplnosti, je Tell el-D'aba – oblast F/I (Forstner-Müller 2010, 103–108). Zde jsou doloženy pravidelně uspořádané domy podél ulic. Tyto domy se, na základě provedených přístupových analýz, vyznačují prakticky stejným komunikačním schématem jako tzv. trojdílné domy, jejichž nejstarší výskyt lze doložit až v období Střední říše.

---

¹⁰⁶ (http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=all., citováno 9. 3. 2013; http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele34_rep_en.pdf?ft=ala, citováno 9. 3. 2013)

V období Střední říše dochází k zahuštění sídlištní struktury v oblasti nilské delty o nově založená sídliště. Zároveň jsou v tomto období nadále doložena uměle založená pyramidová města (Káhún) a vesnice řemeslníků. Nadále dochází k rozvoji provinčních center, která si svůj význam udržela po celé, v této práci sledované, časové rozpětí. Ve Střední říši zároveň pokračuje fenomén ohrazování sídlišť. Je doložen u uměle založených sídlišť v nilské deltě, kterým ve světle dosavadních archeologických pramenů, nelze připsat jinou než residenční funkci. Dále se s ohradními zdmi setkáváme v případě pyramidového města v Káhúnu (Obr. 17) (Petrie 1890; Petrie 1891), vesnice řemeslníků na lokalitě Qasr el-Sagha (Śliwa 1992) či v rámci genericky se rozvíjejícího provinčního centra Tell Edfu (Moeller 2007, 62). Urbánní zástavba se v tomto období vyznačuje až striktní pravidelností, kdy obytné jednotky stejného typu jsou situovány podél paralelních ulic, které v případě tří z lokalit – Tell el-D'aba – oblast F/I (Forstner-Müller 2010, 103–108), Tell el-D'aba/Ezbet Rushdi (Czerny 2010, 73–78) a Qasr el-Sagha (Śliwa 1992) dosahují stejné šířky, a to 2,65 m (5 egyptských loktů). I v případě genericky se rozvíjejícího provinčního centra – Elefantýny je doložena pravidelnost v uspořádání obytných čtvrtí. V případě Káhúnu (Petrie 1891, 22) a Elefantýny (von Pilgrim 1996, 218–230) jsou navíc uprostřed ulic doloženy odvodňovací žlaby, které jsou známy již z období Staré říše z Gízy (Lehner – Kamel – Tavares 2006, 65).

Z hlediska architektury se v období Střední říše vyvíjí nový typ obytné jednotky, a to trojdílný dům. Je doložen jak z genericky se rozvíjejících lokalit – např. z Elefantýny (von Pilgrim 1996, 190), tak z uměle založených lokalit, a to např. z Káhúnu či z Tell el-D'aby – F/I (Bietak 2010, 18–19). Na lokalitě Tell el-D'aba jsou obytné jednotky tohoto typu upravovány přidáním hrobek, buď pod podlahy hlavních obytných místností či jsou z vnějšku připojeny k zadní části domu. Tento jev bývá zpravidla spojován s příchodem semitského obyvatelstva do Dolního Egypta (Bietak 2010, 16–25). Kromě trojdílného domu lze nadále na sídlištních lokalitách doložit trojprostorový dům a jeho varianty. Ten tak kupříkladu v pětiprostorové variantě představuje hlavní typ obytné jednotky ve vesnici řemeslníků Qasr el-Sagha (Śliwa 1992). Od tohoto období

je také doložen výskyt domů s centrálně umístěným dvorem, a to z lokalit Elefantýna (von Pilgrim 1996, 196–204), Tell el-D'aba – F/I (Bietak 2010, 18–20), či v pozdějším období také z Dér el-Ballasu (Lacovara, 54–55). Rozměrově bychom jej mohli zařadit již mezi elitní obytné jednotky. Elitní obytné jednotky lze doložit na většině lokalit z období Střední říše, ale úplně chybí např. na lokalitě Qasr el-Sagha. U tohoto sídliště se navíc jeho výkopci domnívají, že bylo osídleno pouze sezónně (Śliwa 1992). Z období Střední říše pochází nejstarší doklad královského residenčního paláce z území Egypta, a to z Búbastidy (Kemp 2006, 341). Z hlediska výrobních zařízení pochází z tohoto období doklad tesařství, a to z přístavu Mersa/Wadi Gawasis (Fattowich 2012, 10–11).

Ve Druhém přechodném období došlo k rozdělení Egypta a vzniku dvou hlavních center státu. Zatímco pozůstatky tzv. Jižního Města v Thébách se rozkládají patrně pod zástavbou moderního Luxoru, Tell el-D'aba, staroegyptská Avaris, je předmětem archeologických výzkumů již posledních 40 let. Kromě Avaridy lze prokázat také rozvoj zejména hornoegyptských provinčních center, a to stavební činností na lokalitách Elefantýna (von Pilgrim 1996, 218–230) a Tell Edfu (Moeller 2010, 263–264). Na lokalitě Tell el-D'aba a stejně tak v Tell Edfu byla opět prokázána přítomnost ohrazení. U Avaridy lze vysledovat vnitřní dělení do vzájemně oddělených čtvrtí a vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o genericky se rozvíjející lokalitu, dochází často ke změně jejich funkce či k rozšiřování zástavby města na dosud neosídlenou plochu (Forstner-Müller 2010; Bietak – Forstner-Müller 2011, 28).

Z hlediska obytné architektury se v tomto období nadále setkáváme s trojdílným typem domu a stejně tak s domem s centrálně umístěným dvorem, který je doložen např. z Dér el-Ballasu (Lacovara, 54–55) či z Elefantýny (von Pilgrim 1996, 196–204). Z Druhého přechodného období pochází také významný a bohužel jediný nálezný administrativního zařízení, a to z Tell Edfu (Moeller 2010, 263–264), v podobě dvora se sily, s jehož analogiemi se v prostředí starověkého Egypta setkáváme již od období Staré říše.

Nová říše představuje období, ve kterém vzniká řada nových stavebních projektů, a to nejen v rámci staroegyptského urbánního prostředí. Kromě Théb, jejichž pozůstatky lze očekávat pod moderní městskou zástavbou, byla v této době založena další dvě hlavní centra – Achetaton, dnešní Amarna, a Piramesse, dnešní Qantir a část Tell el-D'aby. V tomto období je uměle založena také královská residence v Malkatě. Na východní hranici Egypta se rozvíjí pevnostní systém sloužící k ochraně obchodních tras známých jako Horovy cesty. Stejně tak jsou budovány pevnosti na jih od Egypta v Núbii, kde v této době vzniká např. pevnostní město Sesebi (Spence et al. 2011, 34–38; Spence – Rose 2009, 21–24). V souvislosti s rozsáhlou stavební činností jsou v Nové říši také zakládány další vesnice řemeslníků. Na rozdíl od období Střední říše se ovšem nevyznačují striktně pravoúhle uspořádanou zástavbou. Výjimku snad představuje pouze Vesnice řemeslníků v Amarně (Obr. 28) či do jisté míry Dér el-Medína (Obr. 25, 26); ostatní vesnice mají převážně nepravidelně uspořádané obytné jednotky a většina z nich, kromě dvou zmíněných, také není obehnána obvodovou zdí. Ohradní zeď je jedním z charakteristických prvků, v této době budované, pevnostní architektury. Všeobecně je ale možné říci, že většina sídlišť městského charakteru není v době Nové říše opevněna. Opevněno není uměle založené centrum v Amarně, královské residence v Dér el-Ballasu či Malkatě aj. Kromě pevností, provinčních center – např. Tell Edfu (Moeller 2007, 62) a dvou vesnic řemeslníků jsou tak opevněny pouze chrámové okrsky. To vedlo N. Moeller (Moeller 2007, 64) k domněnce, že namísto ohrazení celých měst, která v případě center pokrývala běžně plochu několika stovek hektarů, se v případě nebezpečí uchýlovalo obyvatelstvo měst právě za hradby chrámových komplexů. U centrálních lokalit jako je Amarna¹⁰⁷ či Piramesse (Bietak –

---

¹⁰⁷ (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/central_city/index.shtm, citováno 24. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/main_city/index.shtm, citováno 24. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_city/index.shtm, citováno 23. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_palace/index.sshmt, citováno 23. 3. 2013; http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_suburb/index.sshmt, citováno 23. 3. 2013)

Forstner-Müller 2011) pozorujeme nadále dělení do jednotlivých čtvrtí, které je charakteristické již od období Staré říše u provinčních lokalit jako Elefantýna (von Pilgrim 2010), či Ayn Asil (Soukiassian – Wuttman – Schaad 1990), nebo u pyramidového města v Gíze (Lehner – Kamel – Tavares 2006). Přestože Amarna byla založena uměle, nevykazují všechny její části, především obytné a výrobní čtvrti na předměstí Amarny, striktně plánovitou zástavbu. Vzhledem k tomu, že Piramesse nebylo nikdy v úplnosti prozkoumáno (Moeller 2007), nelze tento jev mezi novoříšskými centry označit za ojedinělý či naopak pravidelně se vyskytující. Centrální část Amarny se vyznačuje jistou mírou pravidelného uspořádání zástavby, kdy je v této části soustředěna královská residence a tamní administrativa, což je stejně tak možné pozorovat v Piramesse. S umístěním residencí guvernérů, králů či úřednictva ve vazbě na administrativní architekturu se setkáváme již od Staré říše (viz. paláce guvernérů). Všeobecně je možné konstatovat, že v porovnání s charakterem zástavby Střední říše, dochází v Nové říši k jakémusi rozvolnění striktně pravoúhlého schématu nově zakládaných sídlišť. Jejich tvar a uspořádání je často ovlivněn tvarem místního reliéfu (viz. např. Dér el-Medína).

V obytné architektuře dominuje v tomto období trojdílný dům, který je kupříkladu hlavní obytnou jednotkou ve vesnici řemeslníků v Dér el-Medíně (Brooker 2009, 23), Amarně (Lacovara 1997, 155), či v rámci palácových okrsků v Medínit Habu (Hölscher 1958) či v Malkatě (Evelyn-White 1915, 254–255). Při porovnání komunikačního schématu trojdílného domu s vilami lze vyzorovat, že respektují totéž komunikační řešení, a to v podobě sledu vstupních prostor, které zajišťovaly také jistou míru soukromí vnitřních částí domu¹⁰⁸. Ty následně ústí do hlavní obytné prostory, ze které jsou dále přístupny soukromé části domu, které jsou v případě trojdílného domu situovány v jeho zadní části a naopak, v případě vil, se rozkládají až podél tří stěn centrální obytné prostory. I v tomto období se setkáváme s výskytem

---

¹⁰⁸ Doloženo již u obytných jednotek s tzv. cik-cak vstupy v Gíze (Lehner 2011, 44).

trojprostorového domu. Zvláštní skupinu staveb snad obytné funkce představují kamenné dvouprostorové chaty (přístřešky) nalezené v blízkosti Dér el-Medíny¹⁰⁹.

Z hlediska administrativní architektury jsou v období Nové říše přítomny na sídlištích oba dva druhy skladovacích zařízení, a to kruhová sila a obdélná zaklenutá skladiště. N. Moeller (Moeller 2008, 266) si povšimla, že dvory se sily se v tomto období vyskytují i ve vazbě na vily vyšší sociální třídy obyvatel v Amarně. Podle mého názoru, není tento jev vázaný pouze na prostředí Amarny, neboť je doložen i z nástěnných maleb nalezených v thébských hrobkách, např. z hrobky TT104 (Obr. 39), tudíž musel být rozšířen i mimo tuto lokalitu.

Z hlediska výrobních zařízení lze do období Nové říše datovat nejstarší doklady výrobních zařízení na produkci fajánsových a skleněných předmětů (Hodgkinson 2010, 71; Rehren – Pusch 2005, 1756; Nicholson 2006, 13–20). Ta jsou identifikována nejčastěji díky doprovodným nálezům polotovarů, výrobního odpadu či hliněných forem. Není vyloučené, že v budoucnu nedojde k posunu datace nejstarší výroby tohoto typu artefaktů v Egyptě, neboť na ostrově Elefantýna byly v rámci staroříšského výrobního okrsku nalezeny fajánsové korálky¹¹⁰, které ovšem bez nálezu odpovídajícího výrobního zařízení, případně polotovarů či výrobního odpadu, zatím nelze s jistotou považovat za doklad jejich místní produkce. Z tohoto období zároveň pochází nejstarší doklad křížové pece na zpracování kovů, a to z lokality Qantir (Rehren – Pusch 1997). V této době jsou výrobní areály situovány

¹⁰⁹ Zároveň je možné, že sloužily jako dílny http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_Toivari-Vlitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf, citováno 5. 3. 2013; http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20report_WHTM%20Project_fourth%20field%20season%202011-2012.pdf, citováno 5. 3. 2013

¹¹⁰ (http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=all., citováno 9. 3. 2013; http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele34_rep_en.pdf?ft=ala, citováno 9. 3. 2013)

do samostatných výrobních čtvrtí¹¹¹, případně jsou součástí obytných areálů jako např. v Amarně (Kemp – Stevens 2010) či v Jižní vesnici v Malkatě (Hodgkinson 2010, 72).

---

¹¹¹ Oddělení výrobních areálů do samostatných čtvrtí v rámci sídlišť je doloženo již od období Staré říše, a to jak z lokalit různé funkce, tak z lokalit, které byly založené uměle jako např. pyramidové město v Gíze, či které se genericky rozvíjely jako Elefantýna a snad také el-Káb (von Pilgrim 201; Lehner – Kamel – Tavares 2006).

8 ZÁVĚR

V této kapitole se jako autorka práce pokusím zhodnotit, zda jsem naplnila všechny cíle, které jsem si vytyčila v úvodní části.

Hlavním cílem práce bylo sledovat vývoj staroegyptského urbánního prostředí v průběhu Staré až Nové říše, tj. přibližně mezi léty 2700 až 1069 př. n. l. V rámci tohoto časového období jsem na základě stavu poznání a míry dochování urbánních struktur na jednotlivých sídlištích zvolila celkem 38 lokalit. Snažila jsem se tak zpracovat co nejvíce sídlištních lokalit, které mají alespoň určitou vypovídací hodnotu o urbánním prostředí starověkého Egypta. Některé lokality, o nichž z písemných pramenů víme, že představovaly v minulosti významná urbánní centra, nebylo možné do práce vůbec zařadit, a to z důvodů, že se např. nacházejí pod moderní městskou zástavbou nebo doposud nebyly jejich městské části podrobeny archeologickým výzkumům.

Jako autorka práce jsem si samozřejmě vědoma, že mé výsledky ovlivňuje současný stav poznání jednotlivých lokalit, kdy některé z nich zatím byly prozkoumány pouze na úrovni otevření několika málo sond. Zároveň je nutné také zohlednit skutečnost, že sledované lokality představují jen zlomek z původního počtu sídlišť městského charakteru, která v určitém období utvářela sídelní a ekonomickou strukturu na území starověkého Egypta. Tento omezený vzorek sídlišť městského charakteru ještě dále prošel zánikovými transformacemi a ty samozřejmě dále ovlivnily podobu původní městské zástavby na těchto lokalitách.

Vzhledem ke skutečnosti, že dalším, mnou vytyčeným, cílem bylo porovnat na straně jedné lokality různých funkcí jako např. centra, provinční centra, královské domény, vesnice řemeslníků apod., na straně druhé pak sídliště městského charakteru založená uměle a sídliště genericky se rozvíjející, věnovala jsem těmto problematikám v textu samostatné kapitoly. Vývoj urbánních lokalit jsem sledovala z hlediska jejich vnitřního uspořádání, charakteru uliční sítě, podoby administrativní a obytné architektury a také

architektury výrobních zařízení. Již v úvodu práce jsem vyloučila studium otázky chrámové a pohřební architektury.

Jsem si samozřejmě vědoma, že jsem se v několika případech uchýlila k využití literatury ze sekundárních zdrojů, a to především z důvodů absence publikací k některým lokalitám jako např. pevnost Tell Hebua, případně z důvodů nedostupnosti primárních zdrojů literatury.

V práci byly tedy nejprve specifikovány sledované aspekty urbánního prostředí, a to jednak v rámci jednotlivých časových období a jednak také v rámci funkčního dělení sídlišť. Rozdíl mezi genericky se rozvíjejícími a uměle založenými městy byl rovněž specifikován v samostatné kapitole. V části dotýkající se residenční architektury byl nastíněn možný společný vývoj jednotlivých typů obytných jednotek, a to na základě prakticky srovnatelného komunikačního schématu. Vývoj charakteru městské zástavby ve zvoleném časovém období byl popsán v rámci závěrečné kapitoly Interpretace vývoje a charakteru městské zástavby.

Vzhledem ke skutečnosti, že studium urbanismu v prostředí starověkého Egypta se do středu zájmu egyptské archeologie dostává přibližně v posledních 40–ti až 50–ti letech, kdy byly započaty dodnes trvající archeologické výzkumy na lokalitách, jako je Elefantýna či Tell el-D'aba aj., nelze v žádném případě vyloučit možnost, že v budoucnu, na základě nových zjištění, bude nutné mé závěry přehodnotit.

9 RESUMÉ

Topic of this diploma thesis is to describe a character of urban fabric in the area of ancient Egypt. This issue is in this work determined in terms of chronology for the period of the Old Kingdom until New Kingdom, particularly 2700–1069 BCE. In terms of geographical determination this diploma thesis describes settlements and towns in the area of Ancient Egypt. It means the area, which is determined by Mediterranean Sea on the north, by the First Nile cataract on the South, by the West Desert on the West and by the East Desert on the east. There is also an exception of this geographical determination. It is the fortress architecture, which was formed in the area south of the first Nile cataract.

This thesis actually deals with the organization of urban fabric, character of street network and also with the form of residential and administrative/official architecture and architecture of industrial installations. In the case of residential architecture this work deals with the common house units, palaces and so-called harems. For each type of house units authoress of this work tried to use access analysis. This diploma work doesn't deal with temple and funeral architecture.

These above mentioned aspects of urban fabric are compared pursuant the functional type of settlements and between the strictly planned settlement and the gradually developed towns.

Results of this diploma thesis prove, that there are regularities (structures) between settlements of the same function and on the one hand between the strictly planned settlements and on the other hand between the gradually developed towns. It is also possible to observe, that there are some similiraties between the towns and settlements in one period. Some aspects of urban fabric can be seen across the time span of this diploma thesis.

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Alexanian, N. – Blaschta, D. – Kahlbacher, A. – Nerlich, A. – Seidlmayer, J. S. v tisku: The Necropolis of Dahshur, Eighth Excavation Report Autumn 2010 and Spring 2011, Annales du Service des antiquités de l’Égypte.

Alexanian, N. – Lösch, S. – Nerlich, A. – Seidlmayer, S. J. v tisku: The Necropolis of Dahshur, Fifth Excavation Report Spring 2008, Annales du Service des antiquités de l’Égypte.

Bietak, M. 2010: Houses, Palaces and Development of Social Structure in Avaris. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 11–68.

Bietak, M. – Forstner-Müller, I. 2011: The Topography of New Kingdom Avaris and Per-Ramesses. In: M. Collier – S. Snape eds., Ramesside Studies in Honour of Kenneth A. Kitchen (London 2011) 23–50.

Borchardt, L. 1905: Der Bau. In: F. W. von Bissing ed., Das Re-Heiligtum des Königs Ne-Woser-Re, 1–76.

Borchardt, L. 1909: Das Grabdenkmal des Königs Nefer-ir-ke-re, Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gessellschaft in Abusir 1902–1908. Leipzig.

Bourriau, J. 2003: Druhá přechodná doba (asi 1650–1550 př. Kr.). In: I. Shaw ed., Dějiny starověkého Egypta, 201–233.

Brooker, M. L. 2009: A New Approach of Identifying the Function of the Elevated Beds at Deir el-Medina. A thesis submitted to The University of Birmingham for the Degree of Master of Philosophy. Birmingham.

Burdová, V. 2011: Počátky urbanismu a formování státu ve starověkém Egyptě. Nепublikovaná bakalářská práce FF ZČU. Plzeň.

Callender, G. 2003: Renaissance Střední říše (asi 2055–1650 př. Kr.). In: I. Shaw ed., Dějiny starověkého Egypta, 164–199.

Cialowicz, K. M. 2007a: From the Residence to Early Temple: the Case of Tell el-Farkha. In: K. Kroeper – M. Chłodnicki – M. Kobusiewicz eds., Archaeology of Early Northeastern Africa. In Memory of Lech Krzyżaniak, Poznań, 917–934.

Cialowicz, K. M. 2007b: Kość i złoto. Początki sztuki egipskiej, Katalog wystawy. Kraków – Poznań.

Clarke, S. – Engelbach, R. 1990: Ancient Egyptian Construction and Architecture. New York.

Cowgill, G. L. 2004: Origins and Development of Urbanism: Archaeological Perspectives, Annual Review of Anthropology, Vol. 33, 525–549.

Czerny, E. 2010: Fragments of Information. Observations Concerning the Architectural Layout of the Middle Kingdom Settlement at 'Ezbet Rushdi. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 69–80.

Doyen, F. 2010: La Résidence d'Elite: Un Type de Structure dans l'Organisation Spatiale Urbaine du Moyen Empire. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 81–101.

Evelyn-White, H. G. 1915: The Egyptian Excavation 1914–1915, II. Excavation at Thebes, Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, Vol. 10, No. 12, 253–256.

Fattowich, R. 2012: Egypt's trade with Punt: New discoveries on the Red Sea coast, British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 18, 1–59.

Fenwick, H. 2004: Ancient roads and GPS survey: modelling the Amarna Plain, Antiquity 78, 880–885.

Forstner- Müller, I. 2009: Providing a map of Avaris, Egyptian Archaeology 34, 10–13.

Forstner-Müller, I. 2010: Settlement Patterns at Avaris: A Study on two Cases. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner – Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 103–124.

Forstner-Müller, I. – Herbich, T. – Schweitzer, Ch. – Weißl, M. 2010: Preliminary Report on the Geophysical Survey at Tell el-D'aba/Qantir in Spring 2009 and 2010, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Band 79, 2010, 67–86.

Grajetzki, W. 2006: The Middle Kingdom of Ancient Egypt, History, Archaeology and Society. London.

Hendrickx, S. – Huyge, D. – Newton, C. 2010: The Walls of ElKab. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 145–169.

Hendrickx, S. – Eyckerman, M. 2009: The 1955 Excavation of an Early Old Kingdom Storage Site at ElKab. In: W. Claes – H. de Meulenaere – S. Hendrickx eds., ElKab and Beyond, Studies in Honour of Luc Limme, Orientalia Lovaniensia Analecta, 191, Leuven, 1–30.

Herbich, T. 2001: Qasr el-Saga Magnetic Survey, 1999, Polish Archaeology in Mediterranean Reports, Vol. 12, 181–184.

Hodgkinson, A. K. 2010: High-status Industries in the Capital and Royal Cities of the New Kingdom. In: A. Hudecz – M. Petrik eds., Commerce and Economy in Ancient Egypt Proceedings of the Third International Congress for Young

Egyptologists 25-27 September 2009, Budapest, Proceedings of the Third Congress for Young Egyptologists, 71–79.

Hoffmeier, J. K. 2004: Tell el-Borg on Egypt's Eastern Frontier: A Preliminary Report on the 2002 and 2004 Seasons, *Journal of the American Research Center in Egypt* 41, 85–111.

Hoffmeier, J. K. 2005: Ancient Israel in Sinaj: The Evidence for the Authenticity of the Wilderness Tradition. Oxford.

Hoffmeier, J. 2011: The Gate of the Ramesside Fort at Tell el-Borg, North Sinai. In: M. Collier – S. Snape eds., *Ramesside Studies in Honour of K. A. Kitchen*, Bolton, 207–217.

Hoffmeier, J. – Abd El-Maksoud, M. 2003: A New Military Site on "The Ways of Horus" – Tell el-Borg 1999–2001: A Preliminary Report, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 89, 169–197.

Hölscher, U. 1932: Excavations at Ancient Thebes 1930/31. Chicago.

Hölscher, U. 1934: The Excavation of Medinet Habu – Volume 1, General Plans and Views. Chicago.

Hölscher, U. 1958: Die Wiedergewinnung von Medinet Habu im westlichen Theben. Tübingen.

Huyge, D. – Maříková Vlčková, P. v tisku: Preliminary Report on the Archaeological Work at ElKab 2010, 1–12.

Jeffreys, D. G. 1985: The Survey of Memphis I. London.

Kemp, B. J. 1977a: A Bulding of Amenophis III at Kôm el-'Abd, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 63, 71–82.

Kemp, B. J. 1977b: The city of el-Amarna as a source for the study of urban society in ancient Egypt, *World Archaeology*, Vol. 9, No. 2, 123–139.

Kemp, B. J. 2006: Ancient Egypt: Anatomy of Civilization. New York.

Kemp, B. J. 2009: Tell el-Amarna, 2008–9, The Journal of Egyptian Archaeology 95, 1–34.

Kemp, B. – Garfi, S. 1993: A survey of the ancient city of El-Amarna, London.

Kemp, B. – O'Connor, D. 1974: An ancient Nile harbour, University Museum excavation at 'Birket Habu', The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration, Vol. 3.1, 101–136.

Kemp, B. – Stevens, A. 2010: Busy Lives at Amarna: Excavation in the Main City (Grid 12 and the House of Ranefer, N.49.18). Volume 1: Excavations, Architecture and Environmental Remains. London.

Lacovara, P. 1997: The New Kingdom Royal City. London.

Lansing, A. 1915: The Egyptian Expedition 1916–1917, Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, 3–14.

Lehner, M. 2009: Capital Zone Walk-About 2006: Spot Heights on the Third Millennium Landscape. In: M. Lehner – M. Kamel – A. Tavares eds., Giza Plateau Mapping Project Season 2006-2007, Preliminary Reports, Giza Occasional Papers 3, 97–151.

Lehner, M. 2011: The Giza Plateau Mapping Project Season 2009, Preliminary Report, Giza Occasional Papers 5, Boston.

Lehner, M. 2013: The Giza Plateau Mapping Project, Oriental Institute Annual Reports 2011–2012, 50–68.

Lehner, M. – Kamel, M. – Tavares, A. 2006: Giza Plateau Mapping Project Season 2005, Preliminary Reports, Giza Occasional Papers 2, Boston.

Lehner, M. – Kamel, M. – Tavares, A. 2009a: Giza Plateau Mapping Project Season 2004, Preliminary Reports, Giza Occasional Papers 1, Boston.

Lehner, M. – Kamel, M. – Tavares, A. 2009b: Giza Plateau Mapping Project Season 2006–2007, Preliminary Reports, Giza Occasional Papers 3, Boston.

Lehner, M. – Kamel, M. – Tavares, A. 2009c: Giza Plateau Mapping Project Season 2008, Preliminary Reports, Giza Occasional Papers 4, Boston.

Lehner, M. – Tavares, A. 2010: Walls, Ways and Stratigraphy: Signs of Social Control in an Urban Footprint at Giza. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 172–216.

London, G. A. 1992: Balat III: Les Ateliers de Potiers d'Ayn-Asil by Georges Soukiassian, Michel Wuttmann, Laure Pantalacci, Journal of the American Oriental Society, Vol. 112, No. 3, 494–495.

Love, S. 2003: Questioning the Location of the Old Kingdom Capital of Memphis, Egypt, Papers from the Institute of Archaeology 14, 70–84.

Maříková Vičková, P. 2013: rozhovor 7. 3. 2013

Mass, J. L. – Wypyski, M. T. – Stone, R. E. 2002: Malkata and Lisht Glassmaking Technologies: Towards a Specific Link between Second Millennium BC Metallurgists and Glassmakers, Archeometry 44, 1 (2002), 67–82.

Millet, M. – Masson, A. 2011: Karnak: Settlements. In: W. Wendrich ed., UCLA Encyclopedia of Egyptology, Los Angeles, 1–14.

Moeller, N. 2007: Urban life. In: T. Wilkinson ed., The Egyptian World, London – New York, 57–72.

Moeller, N. 2010: The Archaeological Evidence for Town Administration: new evidence from Tell Edfu. In: A. Dodson – S. Ikram eds., Beyond the Horizon, Studies in Egyptian Art, Archaeology and History in Honor of Barry Kemp, Cairo 2010, 263–274.

Moeller, N. 2013: Tell Edfu, Oriental Institute Annual Reports 2011–2012, 112–121.

Moeller, N. – Marouard, G. 2012: Tell Edfu, 2011–2012 Annual Reports, 153–163.

Moreno García, J. C. 2008: Estates (Old Kingdom). In: E. Frood – W. Wendrich eds., *UCLA Encyclopedia of Egyptology*, Los Angeles, 1–6.

Mumford, G. 2012: Ras Budran and the Old Kingdom trade in Red Sea shells and other exotica, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 18 (2012), 107–145.

Nicholson, P. T. 2006: Glass Vessels from the Reign of Thutmose III and Hitherto Unknown Glass Chalice, *Journal of Glass Studies*, Vol. 48, 11–21.

Nicholson, P. T. 2007: The Production of Glass, Vitreous Materials and Pottery at Amarna Site O45.1. London.

O'Connor, D. 1979: The University Museum Excavations at the Palace-city of Malkata, *The University Museum Magazine of Archaeology/Anthropology*, University of Pennsylvania, Vol. 21, 52–53.

Peet, T. E. – Woolley, C. L. 1923: The City of Akhenaten I. London.

Pérez Die, M. C. 1992: Ehnasya el Medina (Heracleopolis Magna), Yacimiento de la Mision Arqueologica Española, *Arqueología Prehistórica del Próximo Oriente*, 225–242.

Pérez Die, M. C. 2004: Excavaciones en Ehnasya el Medina (Heracleópolis Magna). La Aportación Española, *Espanoles en el Nilo. I. Misiones Arqueológicas en Egipto*, Museo de San Isidro, 63–88.

Petrie, W. M. F. 1890: Kahun, Gurob and Hawara. London.

Petrie, W. M. F. 1891: Illahun, Kahun and Gurob. 1889–90. London.

Petrie, W. M. F. 1907: Gizeh and Rifeh. London.

Petrie, W. M. F. – Quibell, J. E. 1896: Naqada and Ballas. 1895. London.

Picardo, N. S. 2006: Egypt's Well-to-Do, Elite Mansions in the Town of Wah-Sut, Expedition Philadelphia, Vol. 48, N. 2, 37–40.

Quibell, J. E. – Green, F. W. 1902: Hierakonpolis, Part II. London.

Regulski, I. 2009: Early Dynastic Seal Impressions from the Settlement Site at Elkab. In: W. Claes – H. de Meulenaere – S. Hendrickx eds., Elkab and Beyond, Studies in Honour of Luc Limme, Orientalia Lovaniensia Analecta, 191, Leuven, 31–48.

Rehren, T. – Pusch, E. B. 1997: New Kingdom Glass-Melting Crucibles from Qantir-Piramesses, The Journal of Egyptian Archaeology, Vol. 83, 127–141.

Rehren, T. – Pusch, E. B. 2005: Late Bronze Age Glass Production at Qantir-Piramesses, Egypt, Science 17, Vol. 308, 1756–1758.

Reisner, G. A. 1931: Mycerinus, The Temples of the Third Pyramid at Giza. Cambridge.

Rowland, J. – Maříková Vlčková, P. – Hendrickx, S. – Herbich, T. – Claes, W. – Huyge, D. 2009: Old Kingdom Settlement Remains at Elkab (Upper Egypt): Preliminary Report on the 2009 Field Season, Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire / Bulletin van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 80 (2009), 21–50.

Seidlmayer, S. J. 1996: Town and State in the Early Old Kingdom: A View from Elephantine. In: J. Spencer ed., Aspects of Early Egypt, London, 108–127.

Seidlmayer, S. J. 2003: První přechodná doba (asi 2160–2055 př. Kr). In: I. Shaw ed., Dějiny starověkého Egypta, 134–163.

Shaw, I. 1992: Ideal Homes in Ancient Egypt: the Archaeology of Social Aspiration, Cambridge Archaeological Journal 2(2), 147–166.

Shaw, I. 1994: Pharaonic quarrying and mining: settlement and procurement in Egypt's marginal regions, Antiquity 68, 108–119.

Shaw, I. 2007: Dějiny starověkého Egypta. Praha.

Shaw, I. 2011a: New Fieldwork at Medinet el-Ghurob New Kingdom Settlement: Investigating a Harem Palace Town in the Faiyum (Summary of the 2009–10 Seasons). In: G. A. Belova ed., Achievements and Problems of Modern Egyptology, Proceedings of the International Conference Held in Moscow on September 29–October 2, 2009, 348–364.

Shaw, I. 2011b: Seeking the Ramesside Royal Harem: New Fieldwork at Medinet el-Gurob. In: M. Collier – S. Snape eds., Ramesside Studies in Honour of Ken Kitchen, Bolton 2011, 453–463.

Shaw, I. 2012: The Gurob Harem Palace Project, Spring 2012, The Journal of Egyptian Archaeology 98 (2012), 43–54.

Schwartz, J. – Brooks, G. – Herrmann, J. 1984: The Merenptah Palace Project of 1983–84, Museum Briefs 26(3), 31–36.

Šliwa, J. 1992: The Middle Kingdom Settlement at Qasr el-Sagha, 1979–1988, Studies in Ancient Art and Civilization 5, 19–38.

Soukiassian, G. – Wuttmann, M. – Schaad, D. 1990: La ville d'Ayn-Asil à Dakhla. État des recherches, BIFAO 90 (1990), 347–358.

Spence, K. 2007: Architecture. In: T. Wilkinson ed., The Egyptian World, London – New York, 366–387.

Spence, K. – Rose, P. J. 2009: New Fieldwork at Sesebi, Egyptian Archaeology 35, 21–24.

Spence, K. – Rose, P. J. – Bradshaw, R. – Collet, P. – Hassan, A. – MacGinnis, J. – Masson, A. – van Pelt, P. 2011: Sesebi 2011, Sudan & Nubia, Bulletin No. 15, 34–38.

Spence, K. 2010: Settlement Structure and Social Interaction at El-Amarna. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient

Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 289–298.

Spencer, A. J. 1979: Brick Architecture in Ancient Egypt. Warminster.

Stevens, A. 2011: The Amarna Stone Village Survey and life on the urban periphery in New Kingdom Egypt, Journal of Field Archaeology, Vol. 36, No. 2, 100–118.

Tallet, P. 2012: Ayn Sukhna and Wadi el-Jarf: Two newly discovered pharaonic harbours on the Suez Gulf, British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 18 (2012), 147–168.

Uphill, E. P. 1988: Egyptian Towns and Cities. Aylesbury.

van Pelt, P.: email ze dne 7. 2. 2013

Verner, M. 2006: Abusir IX, The Pyramid Complex of Raneferef. Prague.

Vlčková, P. 2003: Historie vs. archeologie Prvního přechodného období. In: I. Budil - P. Charvat eds., Orientalia Antiqua Nova III, 146–166.

Vlčková, P. 2007: Thébská oblast v závěru 11. dynastie a ve Střední říši. In: J. Mynářová – P. Onderka eds., Théby – Město bohů a faraonů, 48–61.

von Pilgrim, C. 1996: Elephantine XVIII, Untersuchungen in der Stadt des Mittleren Reiches und der Zweiten Zwischenzeit. Mainz.

von Pilgrim, C. 2010: Elephantine – (Festungs-)Stadt am Ersten Katarakt. In: M. Bietak – E. Czerny – I. Forstner-Müller eds., Cities and Urbanism in Ancient Egypt, Vienna, 22nd-26th November 2006, UZK 35, Denkschriften der Gesamtakademie 60, 2010, 257–265.

Vörös, G. 2000: The Ancient Nest of Horus above Thebes: Hungarian Excavations on Thoth Hill at the Temple of King Sankhkare Montuhotep III (1995–1998). In: L. Pinch Brock ed., Egyptology at the Dawn of the Twenty-first Century, Vol. 1, 547–556.

Wegner, J. 1998: Excavations at the Town of Enduring-are-the-Places-of-Khakaure-Maa-Kheru-in-Abydos, A Preliminary Report on the 1994 and 1997 Seasons, Journal of the American Research Center in Egypt, Vol. 35 (1998), 1–44.

Wengrow, D. 2000: The Archaeology of Early Egypt: Social Transformations in North – East Africa, 10,000 to 2650 BC. Cambridge.

Wenke, R. J. 2009: The Ancient Egyptian State. The Origins of Egyptian Culture (c. 8000–2000 BC). New York.

Wenke, R. J. – Buck, P. E. – Hamroush, H. A. – Kobusiewicz, M. – Kroeper, K. – Redding, R. W. 1988: Kom el-Hisn: Excavation of an Old Kingdom Settlement in the Egyptian Delta, JARCE 25, 5–34.

Willems, H. – Vereecken, S. – Kuijper, L. – Vanthuyne, B. – Marinova, E. – Linseele, V. – Verstraeten, G. – Hendrickx, S. – Eyckerman, M. – Van den Broeck, A. – Van Neer, W. – Bourriau, J. – French, P. – Peeters, Ch. – De Laet, V. – Mortier, S. – De Kooning, Z. 2009: An Industrial Site at Al-Shayk Sa'id/Wádí Zabayda, Ägypten und Levante: Zeitschrift für Ägyptische Archäologie und deren Nachbargebiete, 19, Wien, 293–331.

Winlock, 1912: The Work of the Egyptian Expedition, Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, Vol. 7, No. 10, 184–189.

Wodzińska, A. 2009: A Manual of Egyptian Pottery. Volume 2: Naqada III–Middle Kingdom. Boston.

Ziermann, M. 2003: Elephantine XXVIII.: Die Baustrukturen der älteren Stadt (Frühzeit und Altes Reich). Grabungen in der Nordoststadt (11.–16. Kampagne) 1982–1986, Archäologische Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo. Mainz.

Ziermann, M. – Eder, C. 2001: Zu den städtischen privaten Ka-Hausanlagen des späten Alten Reiches in 'Ayn Asil, MDAIK 57, 309–356.

10.1. Internetové zdroje

Cagle, J. 2001: The Spatial Structure of Kom el-Hisn: An Old Kingdom Town in the Western Nile Delta, Egypt. Nепublikovaná dizertační práce Faculty of Anthropology University of Washington, www.acagle.net
<http://www.acagle.net/dissertation/disspage.html> [citováno 16. 12. 2012]

<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/feeding-pyramid-workers/> [citováno 23. 2. 2013]

<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/royal-building/> [citováno 16. 2. 2013]

http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/central_city/
[citováno 18. 4. 2013]

http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_city/ [citováno 18. 4. 2013]

http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_palace/index.shtml [citováno 18. 4. 2013]

http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/workmans_village/index.shtml [citováno 11. 3. 2013]

http://www.auaris.at/html/ez_helmi_en.html [citováno 16. 4. 2013]

http://www.auaris.at/html/history_en.html [citováno 16. 4. 2013]

http://classwiki.matrix.msu.edu/index.php/File:Map_of_EI_Kab.png [citováno 25. 4. 2013]

<http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk/bubastis/palace.html> [citováno 26. 4. 2013]

http://www.egyptologyforum.org/bbs/Wadi_el-Jarf.pdf [citováno 14. 4. 2013]

<http://gurob.org.uk/reports/SCA-3MonthRep-April2012.pdf> [citováno 24. 3. 2013]

<http://imalqata.wordpress.com/2010/01/19/plan-of-palace/>, [citováno 16. 4. 2013]

<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/100000475>
[citováno 26. 4. 2013]

<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/20.3.11> [citováno 26. 4. 2013]

<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/20.3.12> [citováno 7. 3. 2013]

<http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780195130881.001.0001/acprof-9780195130881-chapter-3?rskey=fv9ZTg&result=7&q=Period>
[citováno 25. 4. 2013]

<http://www.waseda.jp/prj-egypt/sites/MP-E.html> [citováno 16. 4. 2013]

<http://what-when-how.com/archaeology-of-ancient-egypt/dendera-to-domestic-architecture-evidence-from-tomb-scenes-archaeology-of-ancient-egypt/>
[citováno 10. 2. 2013]

<http://wikimapia.org/#lang=cs&lat=30.931978&lon=32.379450&z=18&m=bh>,
[citováno 25. 4. 2013]

Kopp, P. – von Pilgrim, C. – Arnold, F. – Kopp, E. – Laskowska, E. – Raue, D. 2012: Report on the 40th Season of Excavation and Restoration on the Island of Elephantine, <http://www.dainst.org>, http://www.dainst.org/sites/default/files/media/abteilungen/kairo/projekte/daik_ele40_rep_en.pdf?ft=all [citováno 25. 4. 2013]

Moeller, N. 2006: Tell Edfu 2005, Excavation in the capital of the 2nd Upper Egyptian Nome, www.telledfu.org, <http://www.telledfu.org/annual-reports> [citováno 13. 4. 2013]

Moeller, N. 2009: Tell Edfu 2008, Tell Edfu Project, The Orientale Institute, www.telledfu.org, <http://www.telledfu.org/annual-reports> [citováno 6. 4. 2013]

Moeller, N. 2010: The 2009 Season at Tell Edfu, Egypt, Latest Discoveries, www.telledfu.org, <http://www.telledfu.org/annual-reports> [citováno 7. 12. 2012]

Moeller, N. 2011: Tell Edfu Annual Reports, www.telledfu.org, <http://www.telledfu.org/annual-reports> [citováno 7. 11. 2012]

Raue, D. – von Pilgrim, C. – Bommas, M. – Cortopasst, R. – von den Driesch, A. – Keller, D. – Hikade, T. – Kopp, P. – Peters, J. – von Pilgrim, B. – Schaten, S. – Schmidt-Schultz, T. – Schultz, M. – Seidlmayer, S. J. 2004: Report on the 33rd Season of Excavation and Restoration on the Island of Elephantine, <http://www.dainst.org>, http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=alla [citováno 9. 3. 2013]

Raue, D. – Arnold, F. – de Dapper, M. – Duttonhöfer, R. – Endenburg, E. – Gresky, J. – Hikade, T. – Kopp, P. – Kozak, O. – Roumelis, N. – Rzeuska, T. – Schultz, M. – Veldmeuer, A. 2005: Report on the 34th Season of Excavation and Restoration on the Island of Elephantine, <http://www.dainst.org>, http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele34_rep_en.pdf?ft=alla, [citováno 9. 3. 2013]

Raue, D. – von Pilgrim, C. – Arnold, F. – Budka, J. – Cortopassi, R. – Engel, E. M. – Kopp, P. – Laskowska-Kusztal, E. – Peintner, E. – von Pilgrim, B. – Seidlmayer, S. J. – Weber, M. 2007: Report on the 36th season of excavation and restoration on the island of Elephantine, <http://www.dainst.org>, http://www.dainst.org/sites/default/files/medien/en/daik_ele36_rep_en.pdf, [citováno 17. 11. 2012]

Raue, D. – von Pilgrim, C. – Arnold, F. – Bommas, M. – Budka, J. – Gresky, J. – Kozak, A. – Kopp, P. – Laskowska-Kusztal, E. – Schultz, M. – Seidlmayer, S. J. 2008: Report on the 37th season of excavation and restoration on the island of Elephantine, <http://www.dainst.org>, <http://www.dainst.org/en/project/elephantine?ft=all> [citováno 17. 11. 2012]

Toivari-Viitala, J. – Alsheimer, T. – Eklund, A. – Perunka, V. 2010: Workmen's Huts in the Theban Mountains Project, Preliminary Report of the Work Performed during Season 2010, <http://www.egyptologinenseura.fi>, http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_Toivari-Viitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf [citováno 5. 3. 2013]

Toivari-Viitala, J. – Paulin-Grothe, E. – Alsheimer, T. – Perunka, V. – Eklund, A. 2012: Workmen's Huts in the Mountains Project, Report of the Work Performed during the Fourth Season in 2011–2012. <http://www.egyptologinenseura.fi>, http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20report_WHTM%20Project_fourth%20field%20season%202011-2012.pdf [citováno 5. 3. 2013]

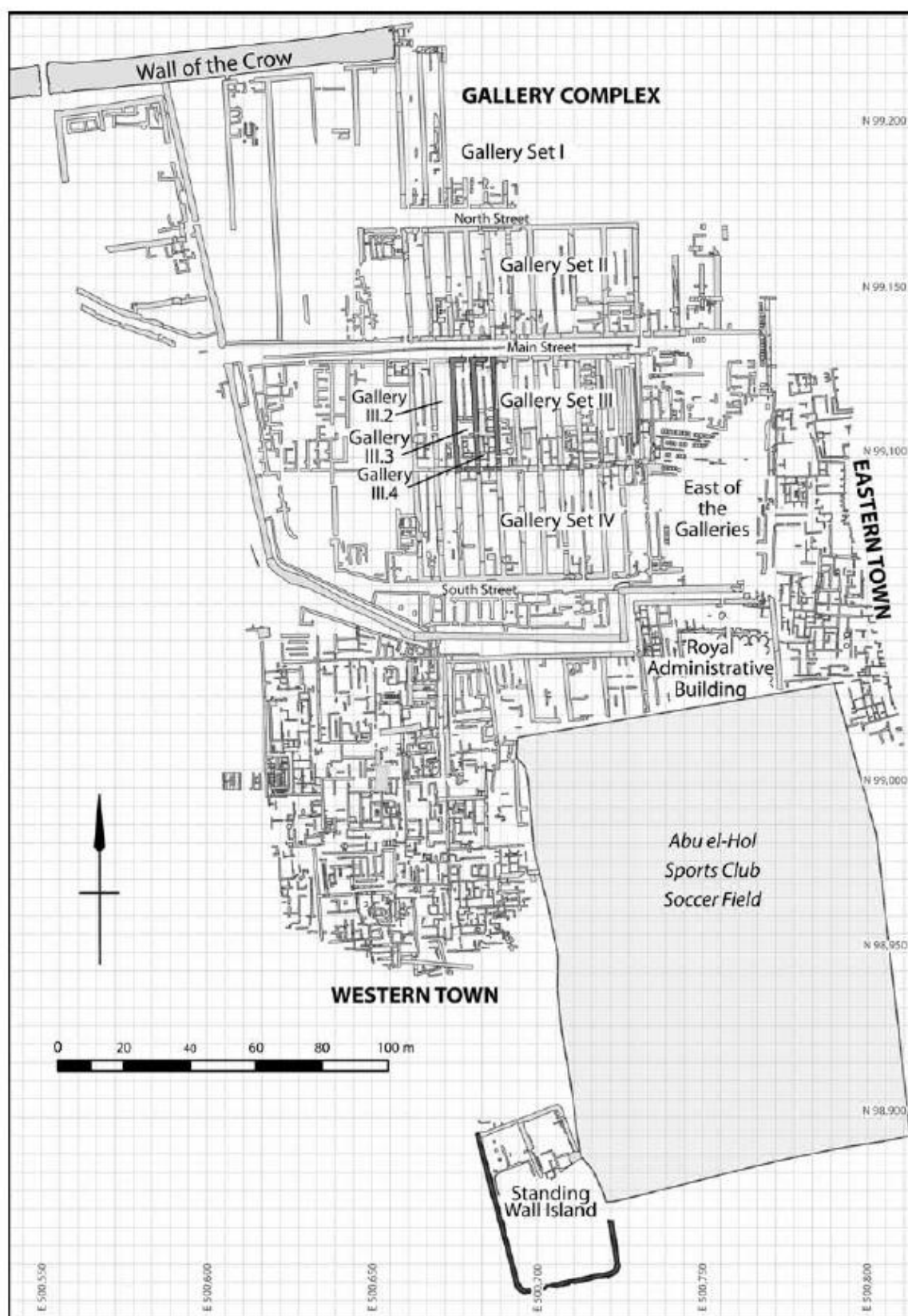
Yare, B. 2011: The Middle Kingdom Egyptian Fortresses in Nubia, www.yare.org, <http://www.yare.org/essays/fortresses.htm> [citováno 29. 1. 2013]

11 PŘÍLOHY

Tabulka 1 - Chronologická tabulka historie starověkého Egypta, která se dotýká této práce (Shaw 2007)

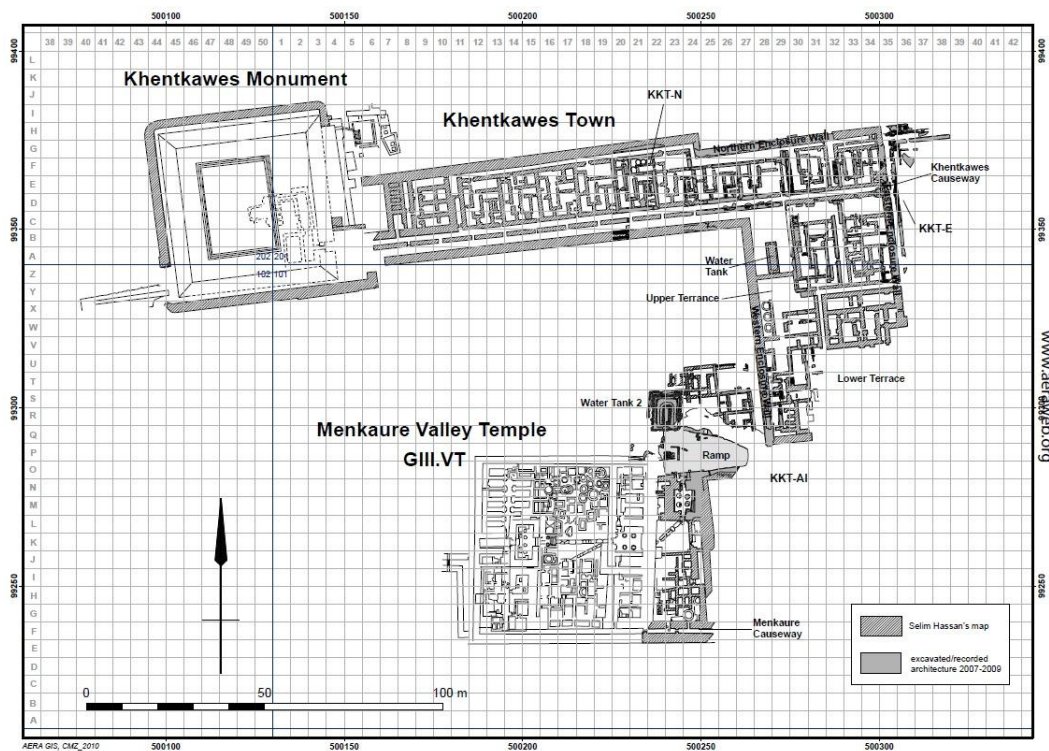
Stará říše	2686–2125 př. n. l.
3. dynastie	2686–2613 př. n. l.
4. dynastie	2613–2494 př. n. l.
5. dynastie	2494–2345 př. n. l.
6. dynastie	2345–2181 př. n. l.
7. dynastie	2181–2160 př. n. l.
8. dynastie	
První přechodná doba	2160–2055 př. n. l.
9. dynastie	2160–2025 př. n. l.
10. dynastie	
11. dynastie	2125–2055 př. n. l.
Střední říše	2055–1650 př. n. l.
11. dynastie	2055–1985 př. n. l.
12. dynastie	1985–1773 př. n. l.
13. dynastie	1773– po roce 1650 př. n. l.
14. dynastie	1173–1650 př. n. l.
Druhá přechodná doba	1650–1550 př. n. l.
15. dynastie	1650–1550 př. n. l.
16. dynastie	1650–1580 př. n. l.
17. dynastie	1580–1550 př. n. l.
Nová říše	1550–1069 př. n. l.
18. dynastie	1550–1295 př. n. l.
19. dynastie	1295–1186 př. n. l.
20. dynastie	1186–1069 př. n. l.

Obr. 1 – Gíza, plán pyramidového města Heit el-Ghurab (Lehner 2013, Fig. 2)

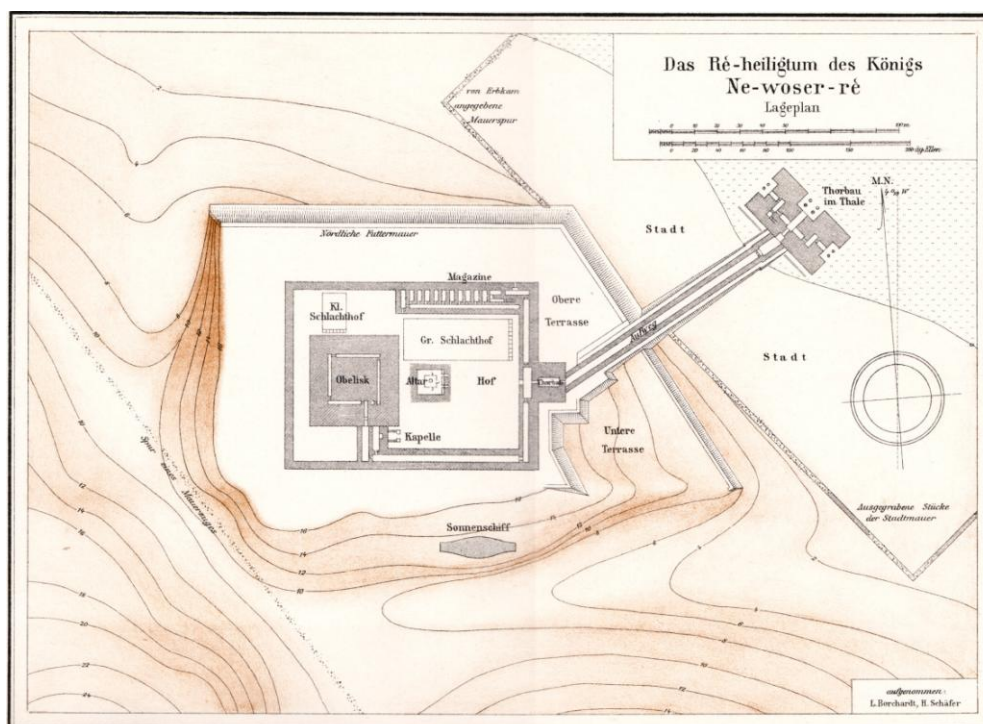

Obr. 2 – plán tzv. pyramidového města královny Chentkaus v Gíze (Lehner 2011, 14)

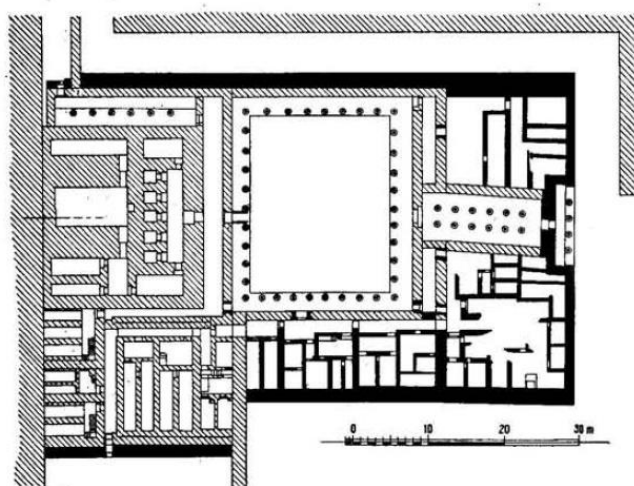
Obr. 3 – plán pyramidového města vzniklého v prostoru před Nieserreovým slunečním chrámem (Borchardt 1909)

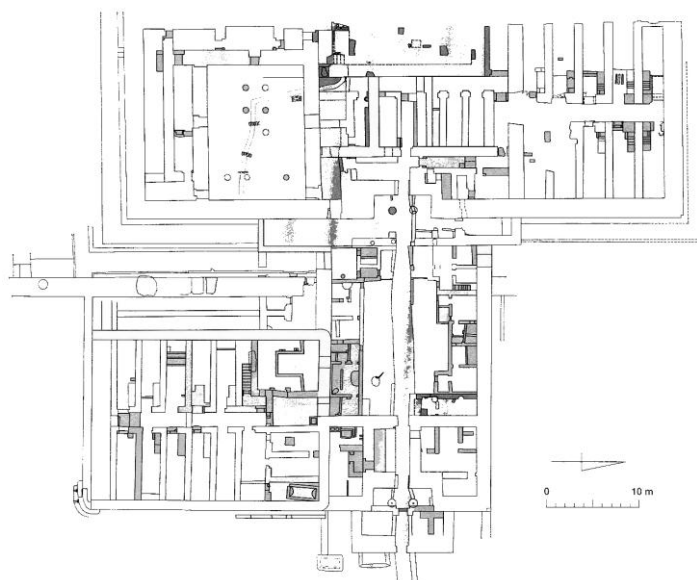
Obr. 4 – plán Menkaureova údolního chrámu s parazitní zástavbou (Reisner 1981, Plate VIII.)

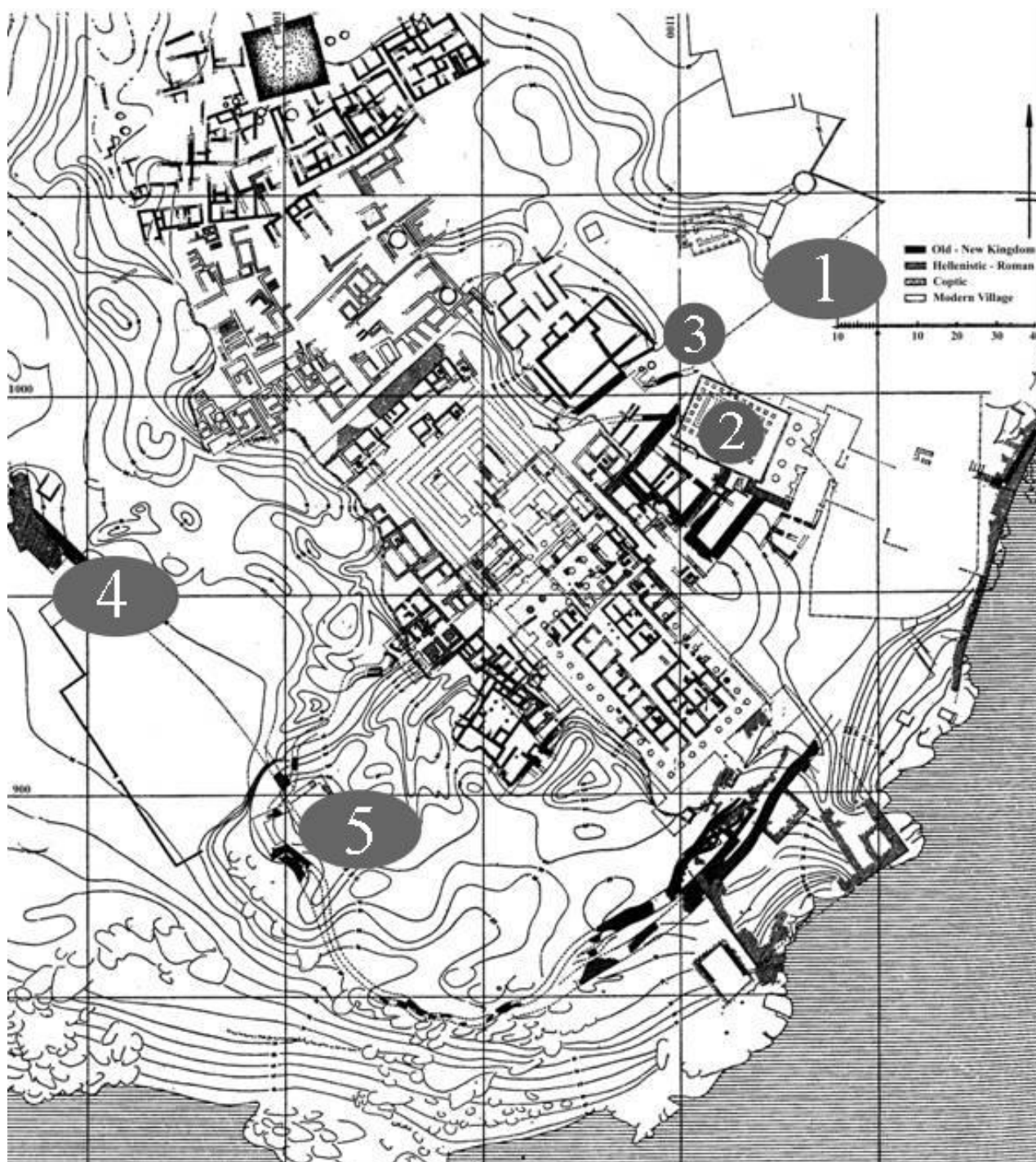
Obr. 5 – plán Neferirkareova chrámu s parazitní zástavbou (Borchardt 1909, 56)

Obr. 6 – plán Raneferefova chrámu s parazitní zástavbou (Verner 2006, 109)

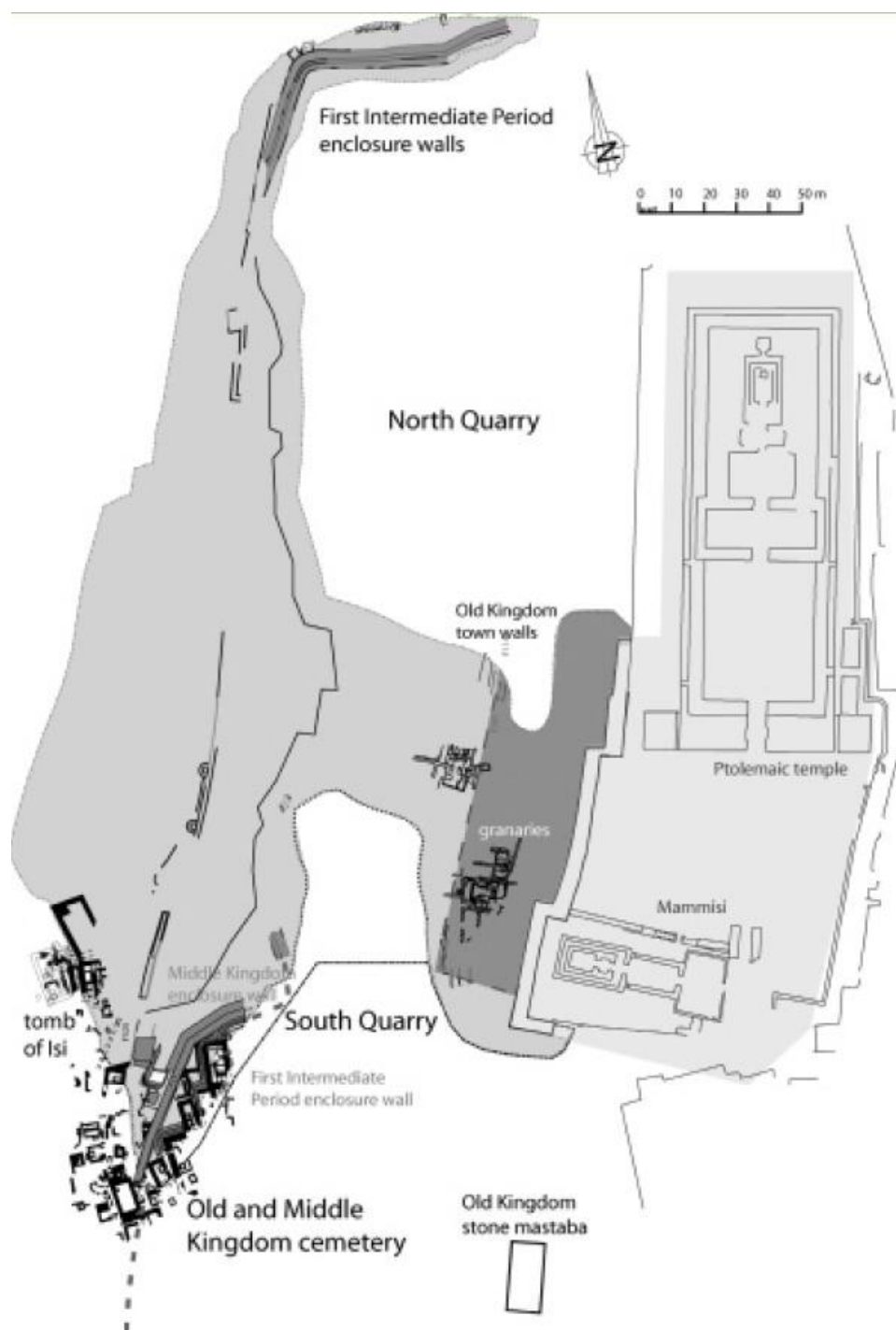

Obr. 7 – plán provinčního centra v Elefantýně, pod číslem 3 je označena část sídliště datovaná do Staré říše, číslo 4 znázorňuje průběh ohradní zdi (http://www.dainst.org/sites/default/files/media/abteilungen/kairo/projekte/daik_ele40_rep_en.pdf?ft=all, citováno 25. 4. 2013)

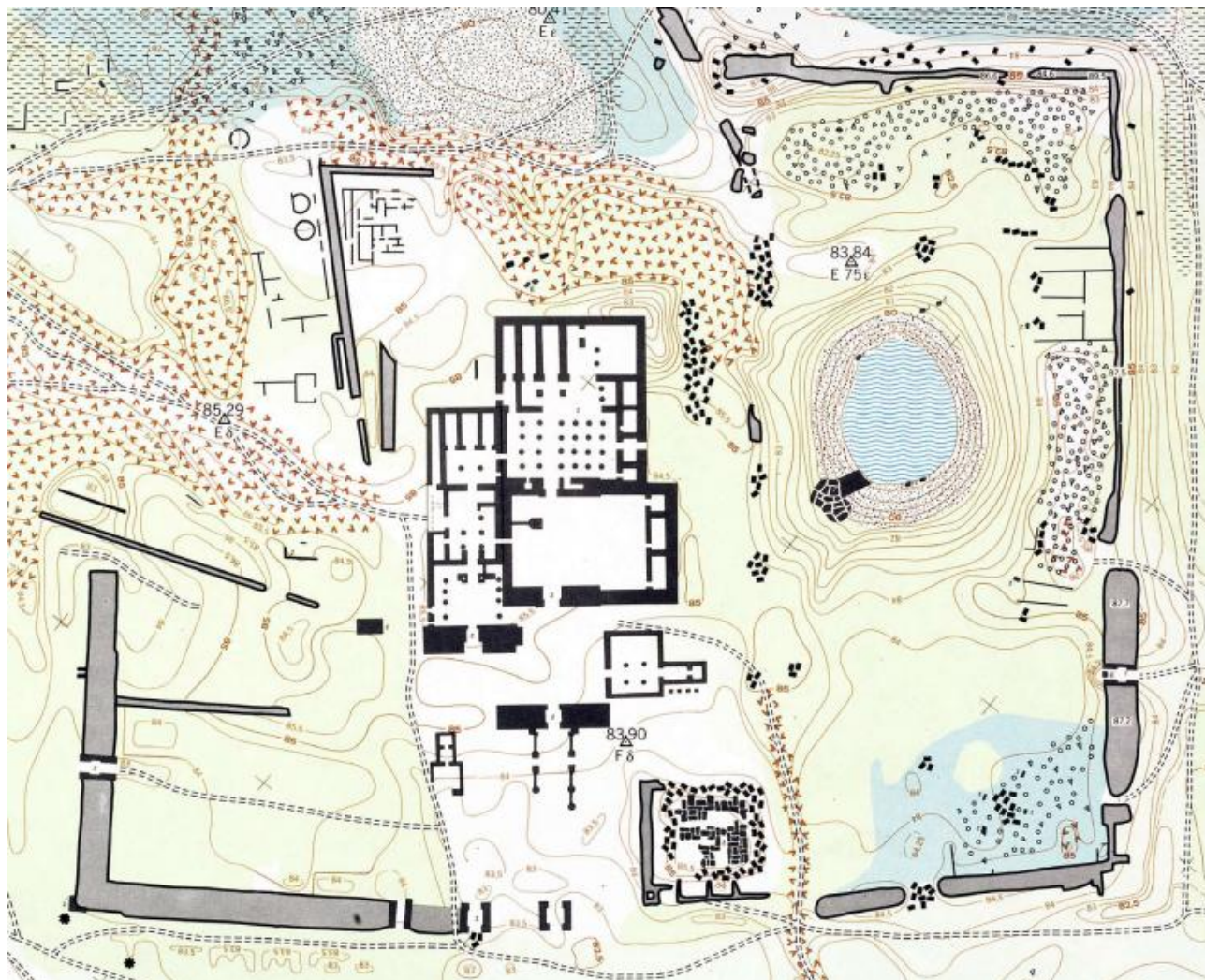

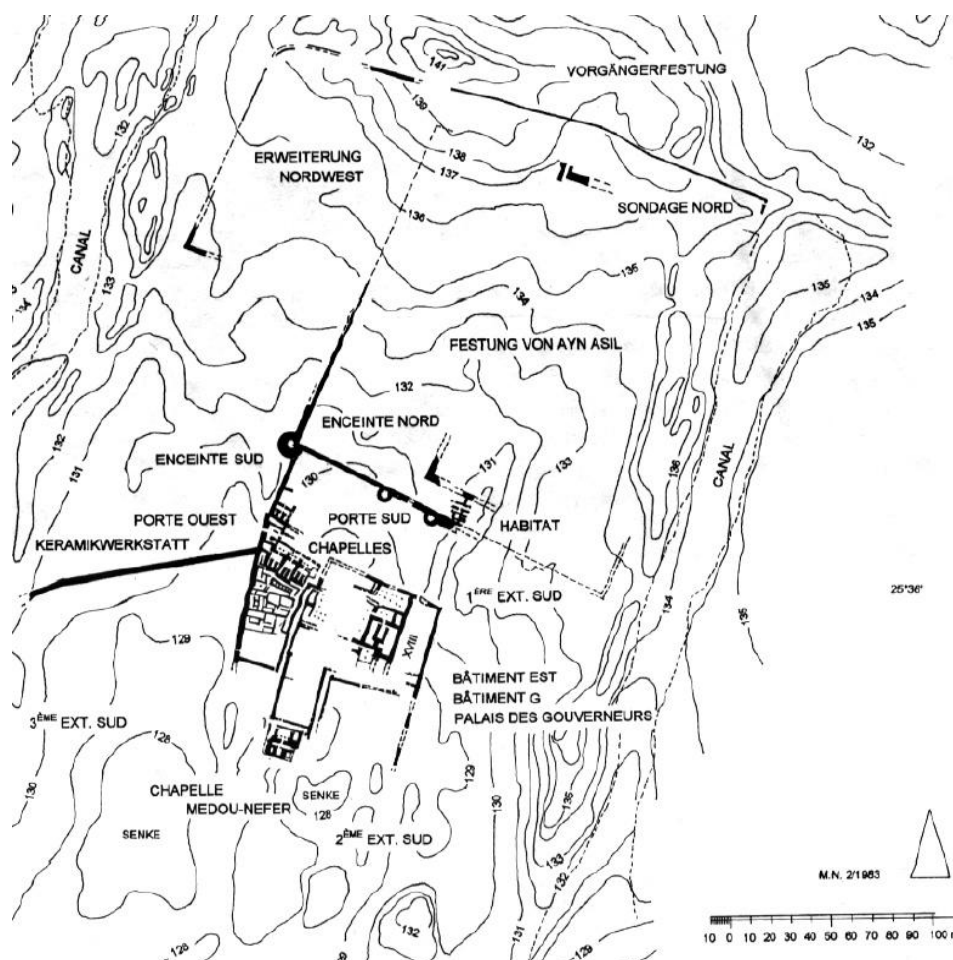
Obr. 8 – plán provinčného centra Tell Edfu (<http://www.telledfu.org/annual-reports>, citováno 6. 4. 2013)

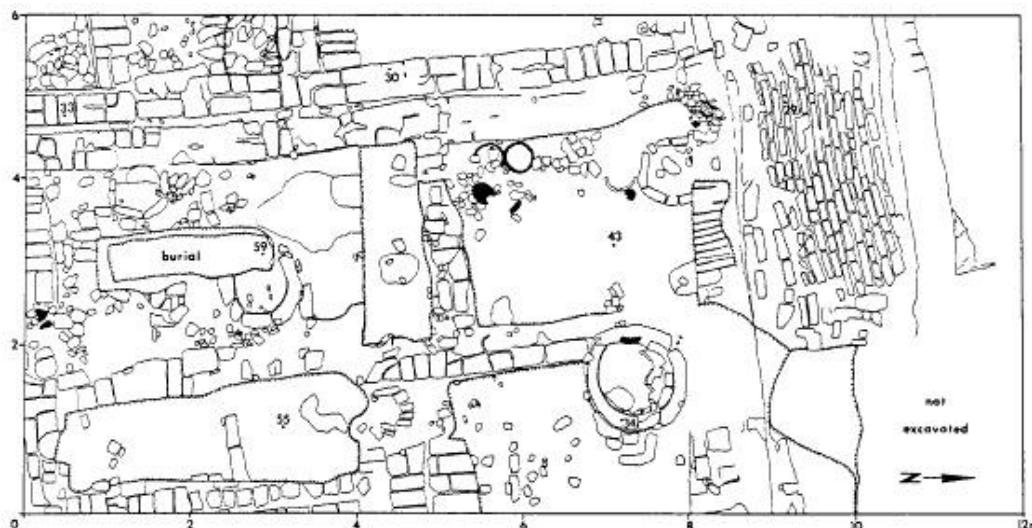
Obr. 9 – plán provinčného centra v el-Kábu (http://classwiki.matrix.msu.edu/index.php/File:Map_of_El_Kab.png, citováno 25. 4. 2013)

Obr. 10 – plán provinčního centra Ayn Asil v oáze Dachla (Giddy 1987; citováno podle Ziermann – Eder 2001, 310)

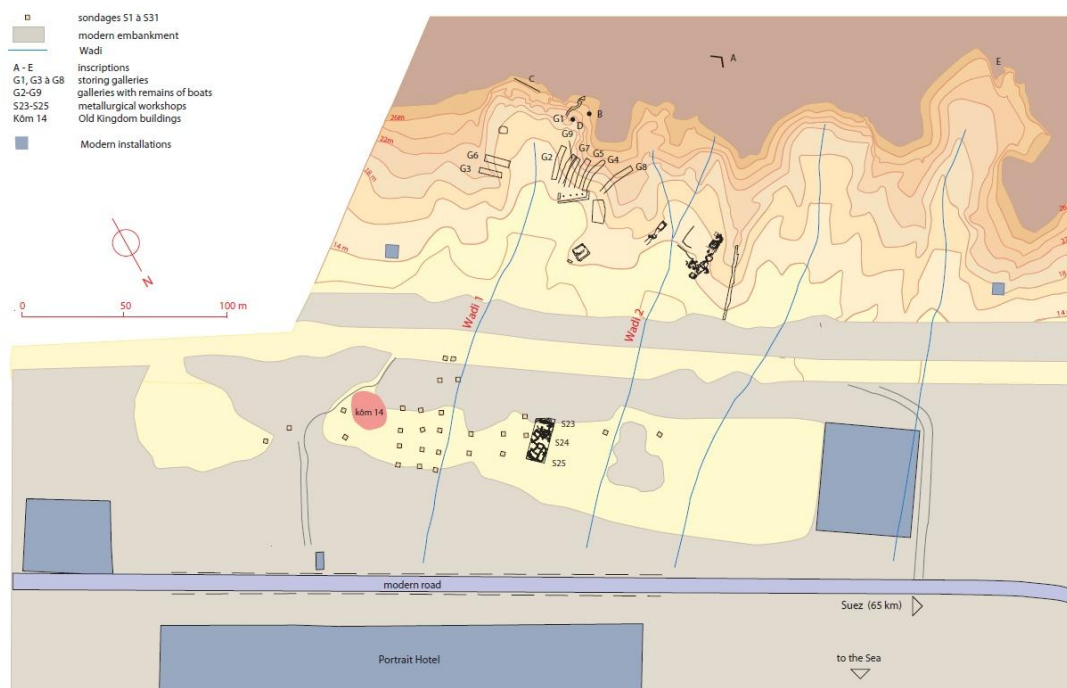

Obr. 11 – Kóm el-Hisn, pozůstatky nejspíše obytné architektury z období Staré říše (Wenke et al. 1988, 15)

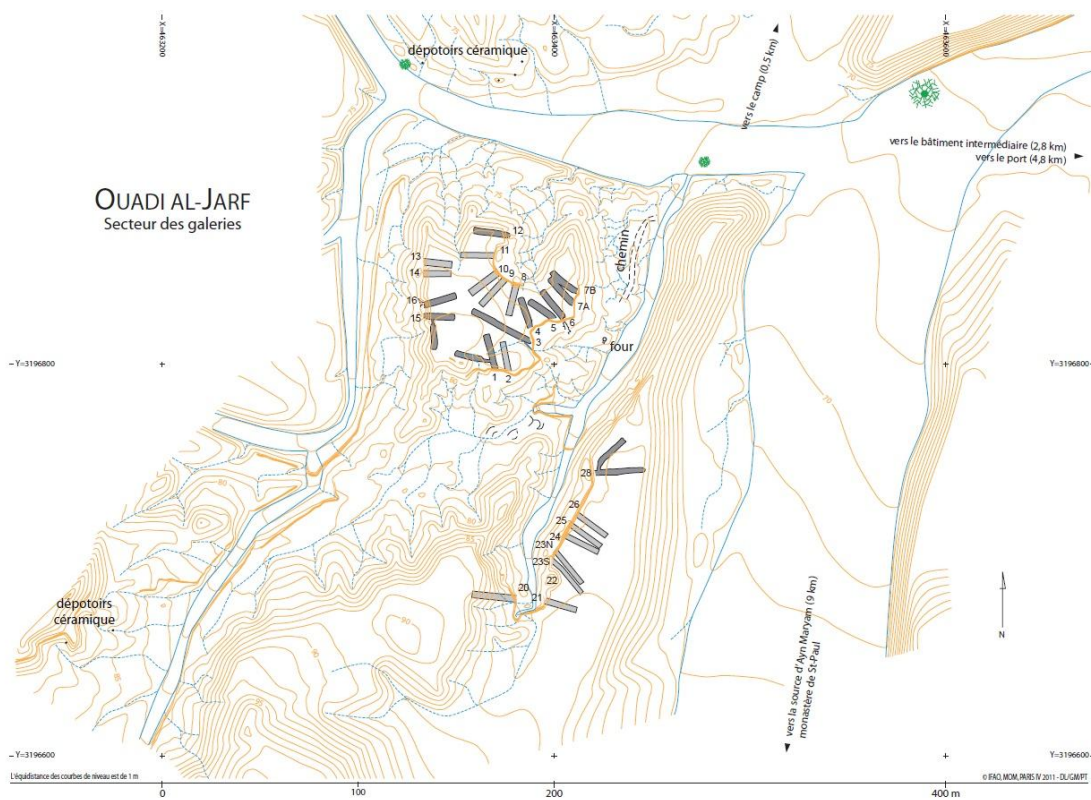

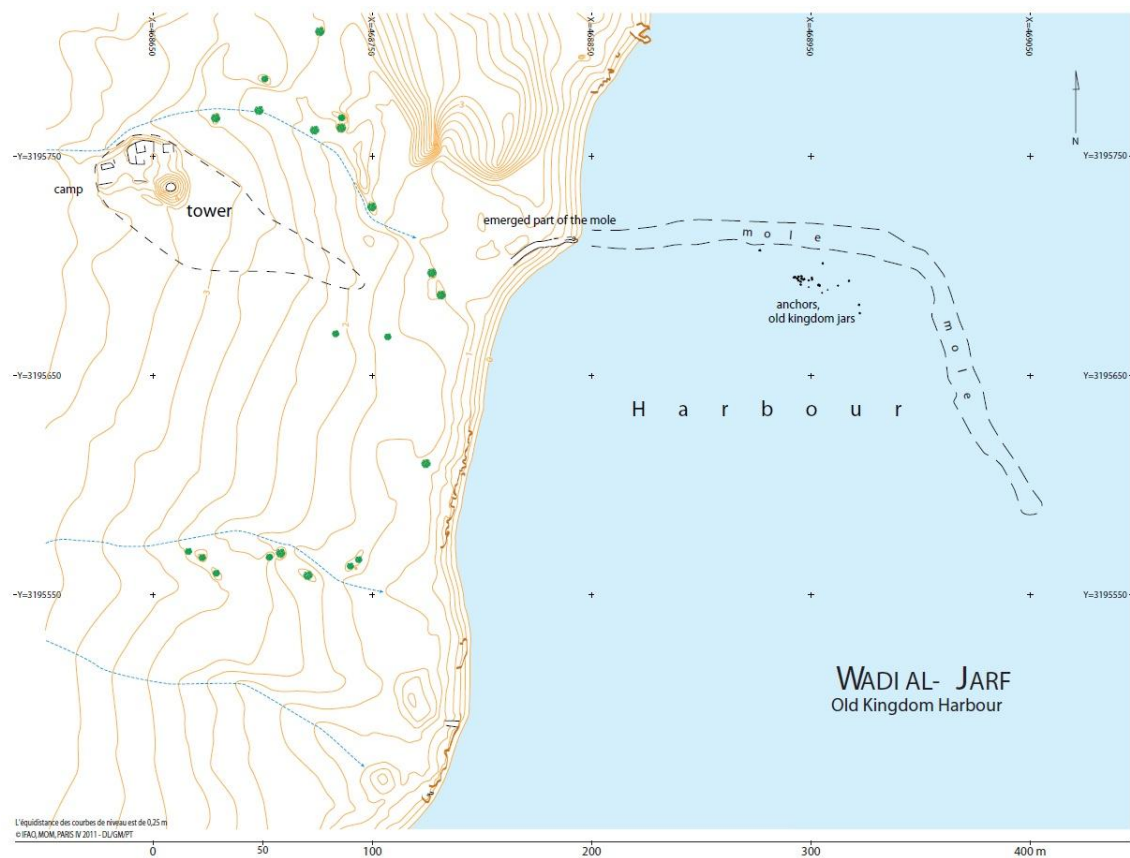
Obr. 12 – Ayn Sukhna, plán starověkého přístavu (Tallet 2012, 156)

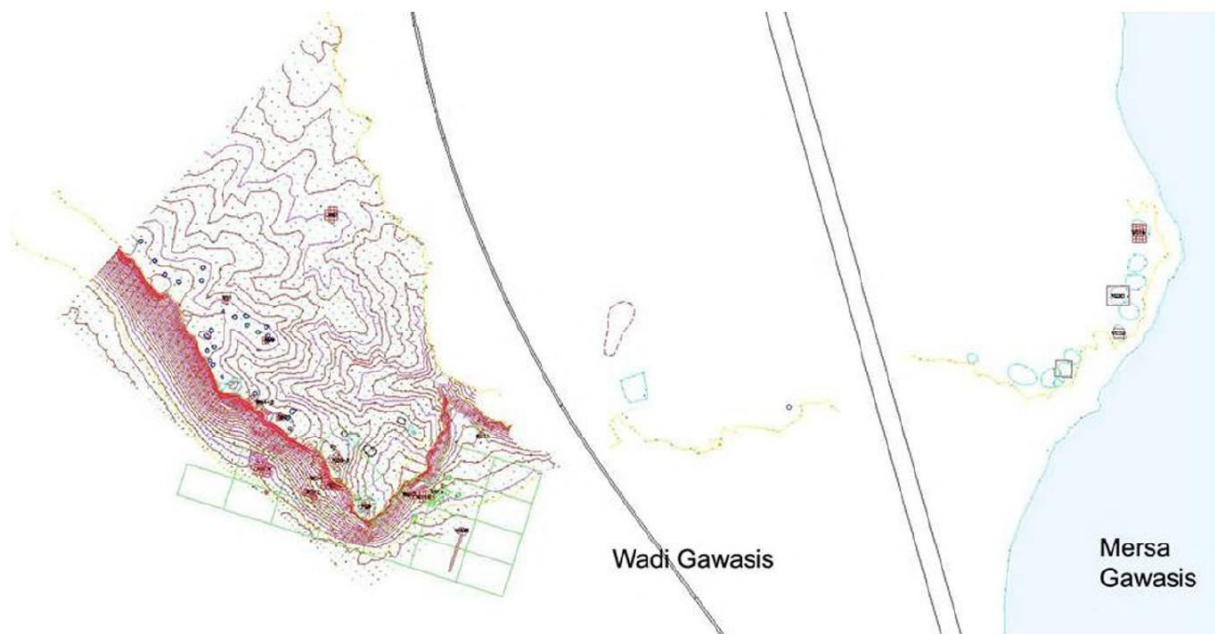
Obr. 13, 14 – plán přístaviště Wadi el-Jarf (Tallet 2012, 162, 164)

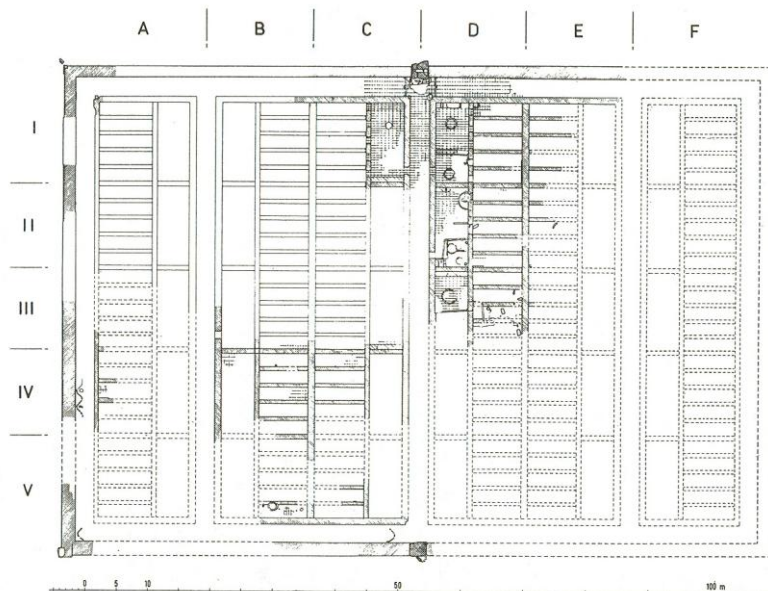

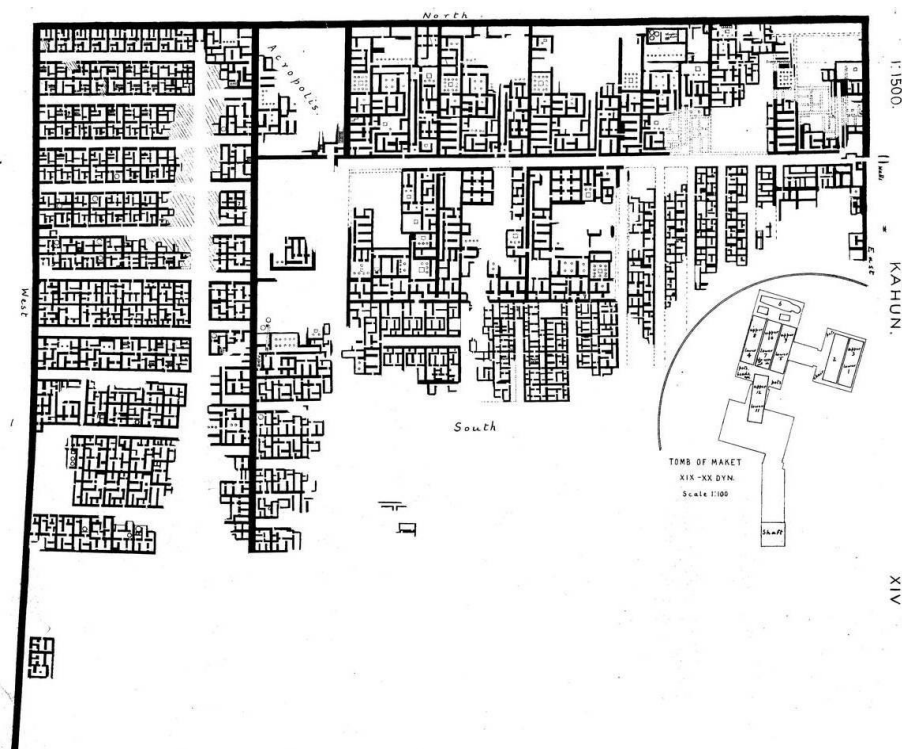
Obr. 15 – plán přístaviště Mersa/Wadi Gawasis (Fattovich 2012, 20)

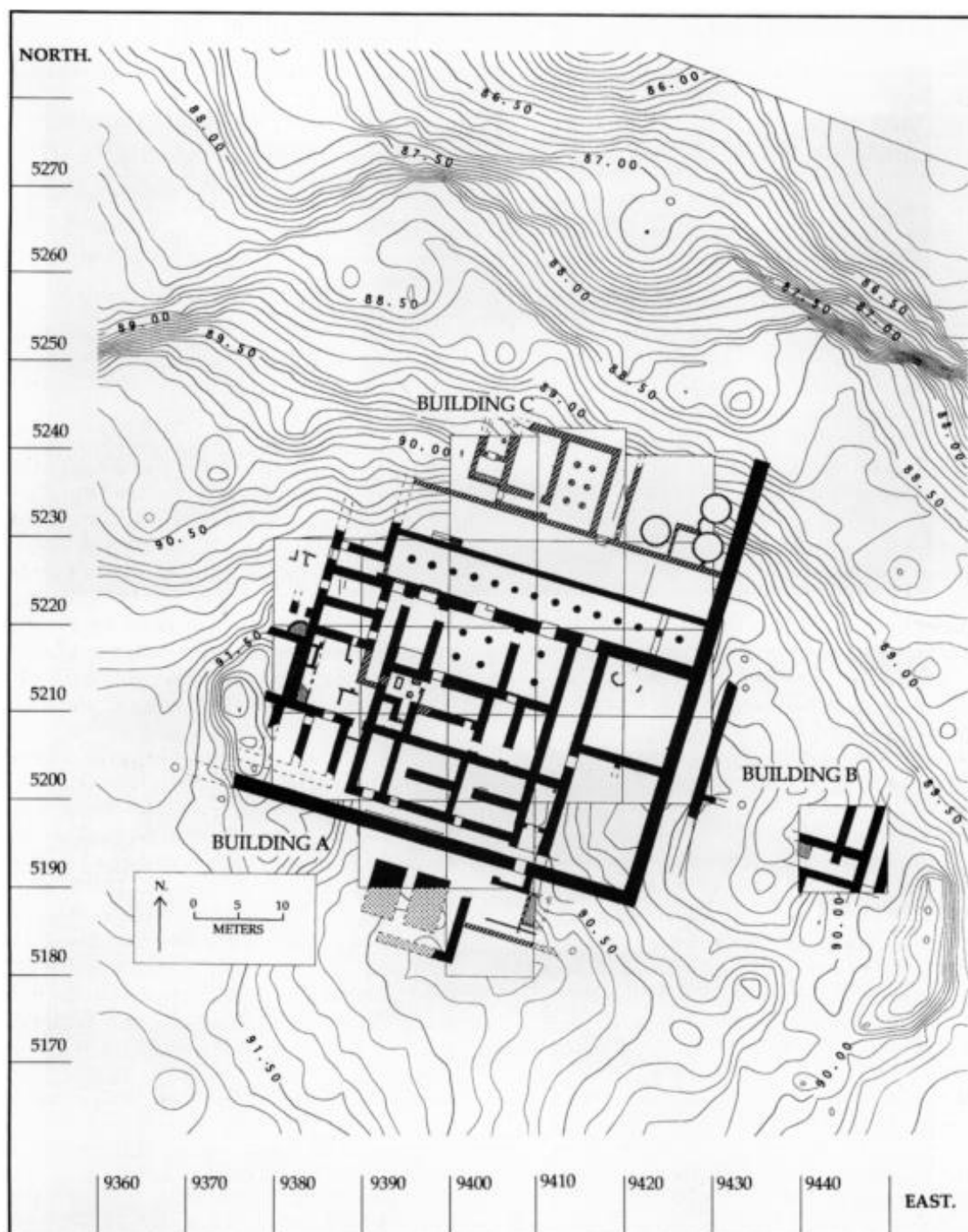
Obr. 16 – plán tzv. Západního sídliště na lokalitě Qasr el-Sagha, šrafované jsou znázorněny archeologickým výzkumem odkryté části (Śliwa 1992)

Obr. 17 – plán pyramidového města v Káhúnu (II-Láhúnu) (Petrie 1891)

Obr. 18 – plán pyramidového města v Abydu (Wegner 1998, 5)

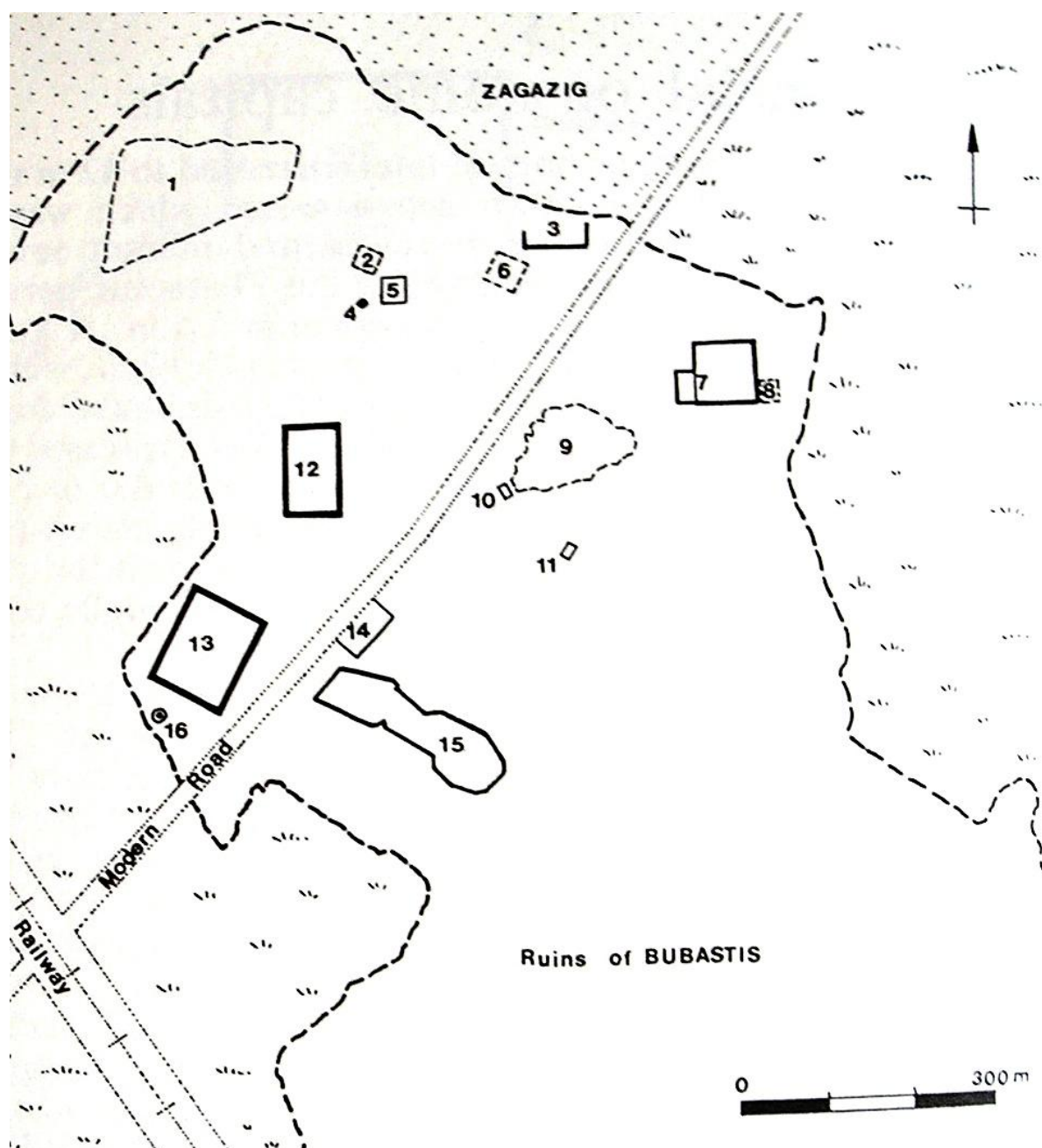

Obr. 19 – plán Tell el-D'aby, modře jsou v plánu vyznačeny archeologickým odkrytím prozkoumané části (Forstner-Müller Fig. 1)

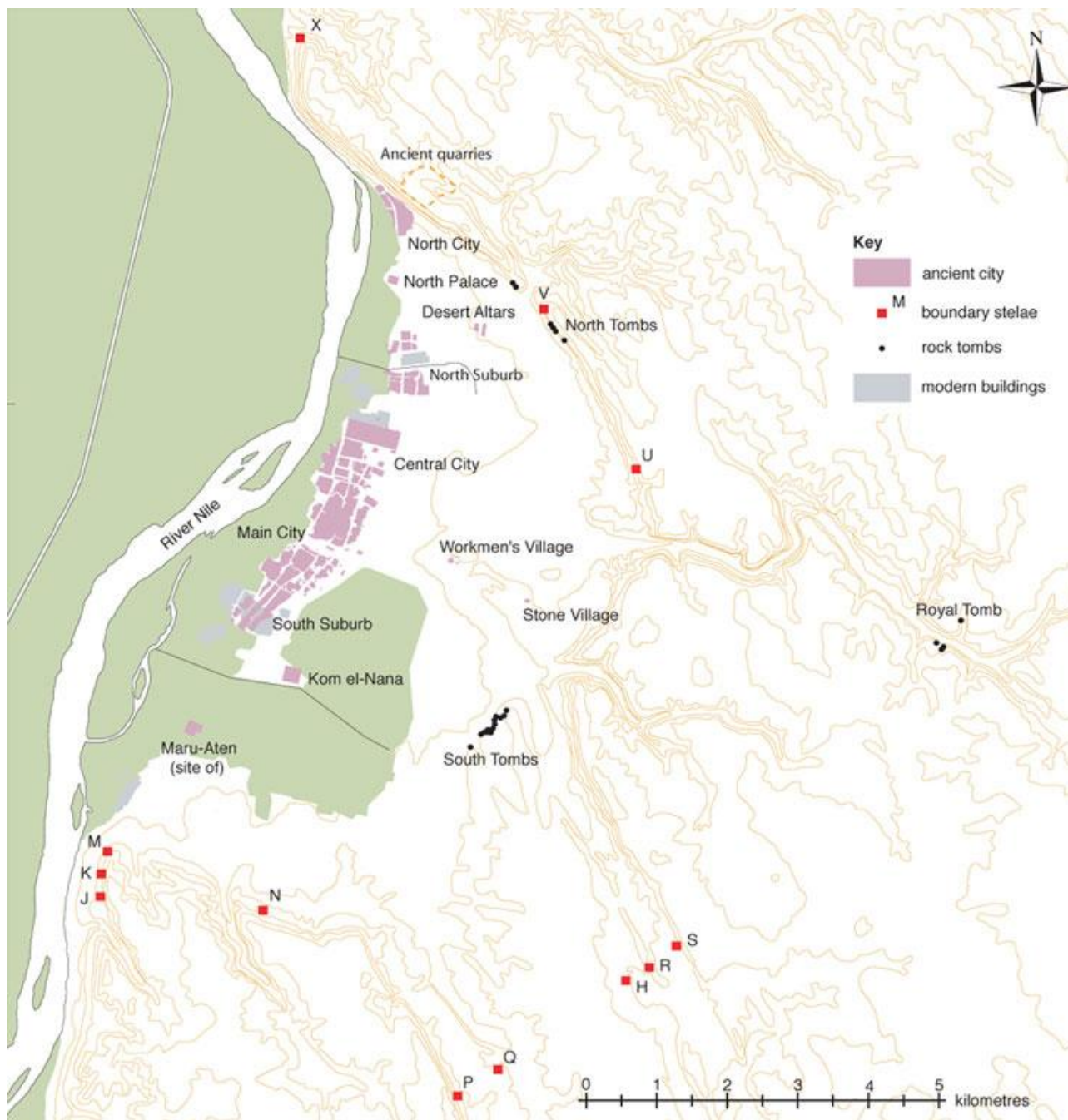
Obr. 20 – plán Búbastidy; 1,2 – pohřebiště; 3 – pozůstatky budovy; 4 – hrobka z Predynastického období; 5 – budova; 6 – pohřebiště ze Staré říše; 7 – palác ze Střední říše; 8, 9 – pohřebiště z Nové říše; 10, 11 – hrobky; 12–15 chrámy (Uphill 1988, 16)

Obr. 21 – plán Amarny

(http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/map.shtml, citováno 15. 4. 2013)

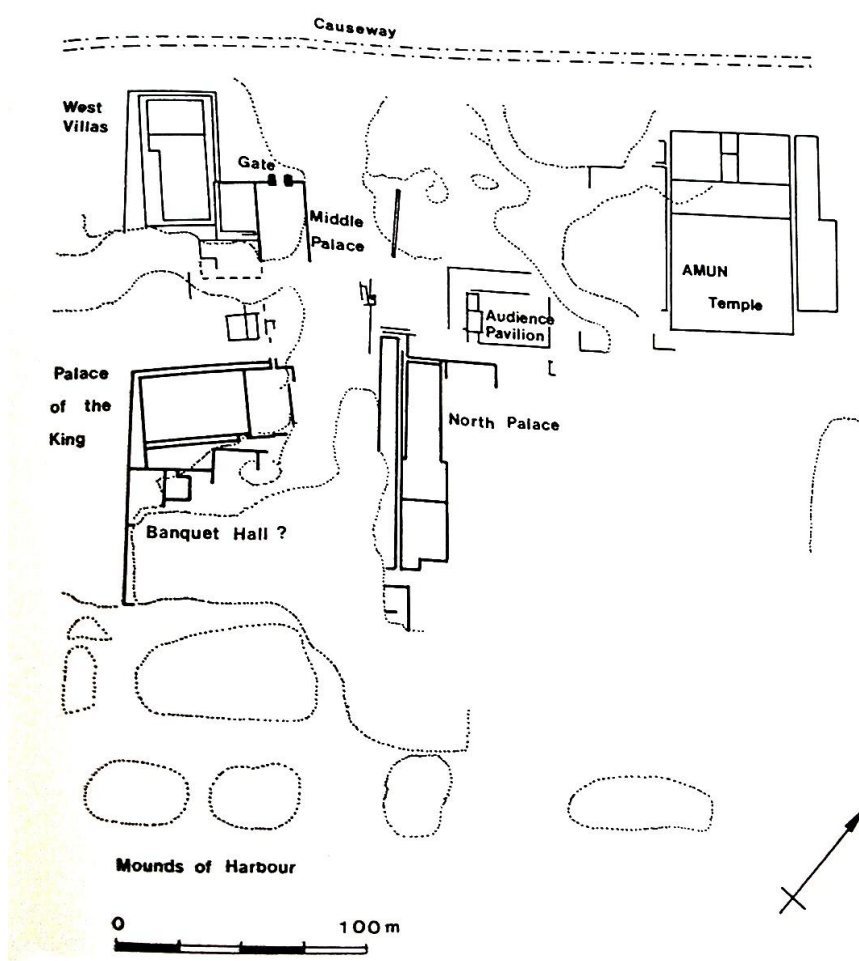

Obr. 22 – plán lokality Qantir/Piramesse (Dorner 1999; citováno podle Bietak – Forstner-Müller 2011)

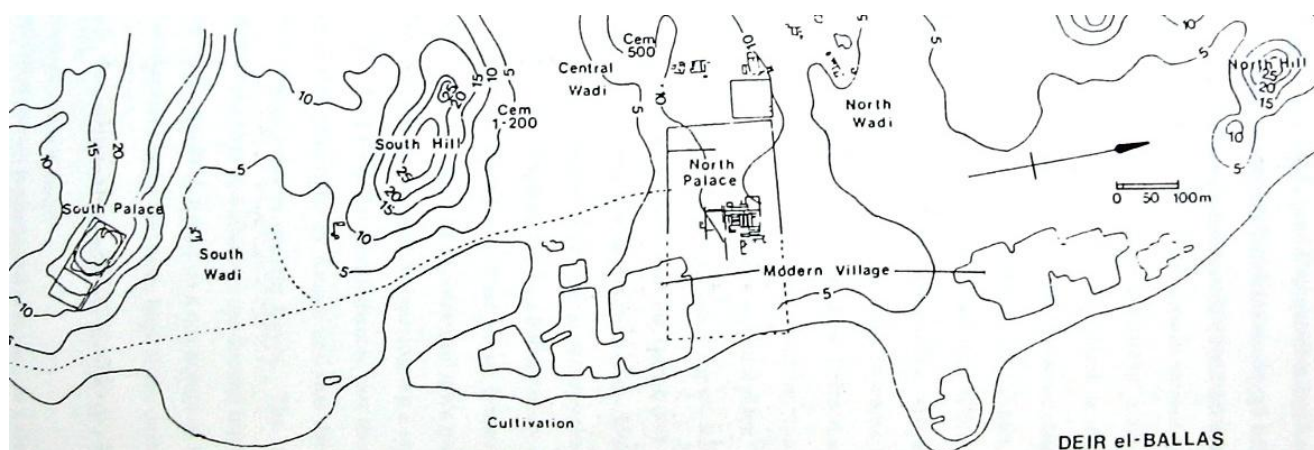

Obr. 23 – Malkata, plán královského residenčního města (Uphill 1988, 55)

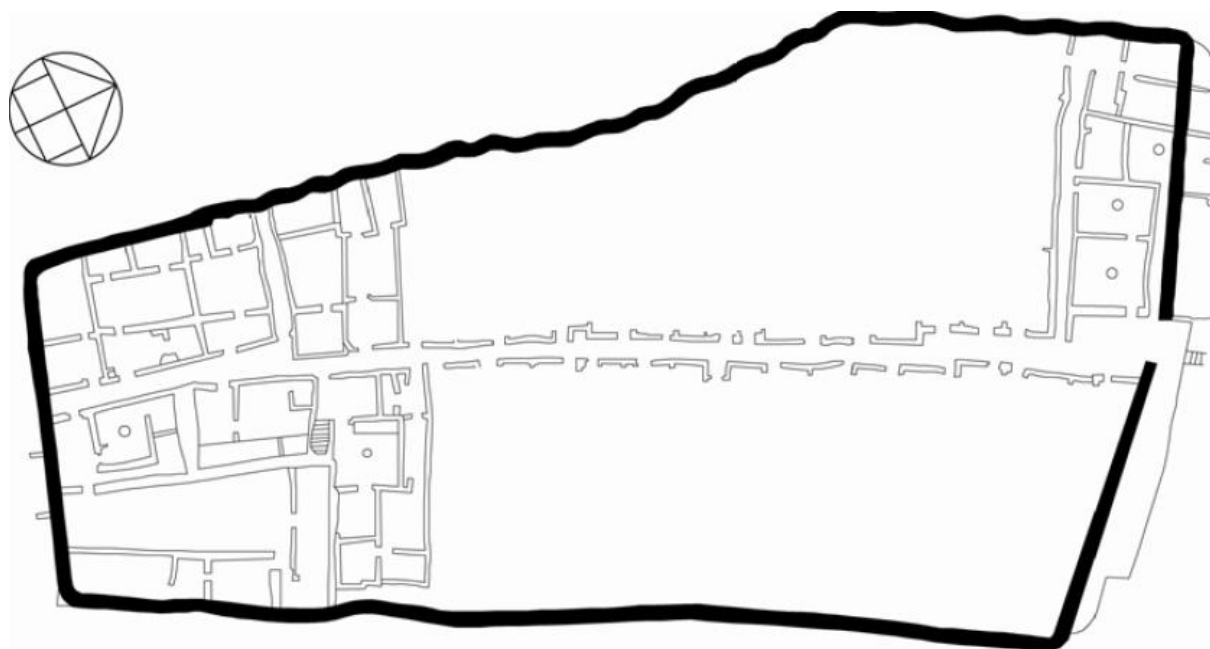

Obr. 24 – plán lokality Dér el-Ballas (Lacovara 1997, 95)

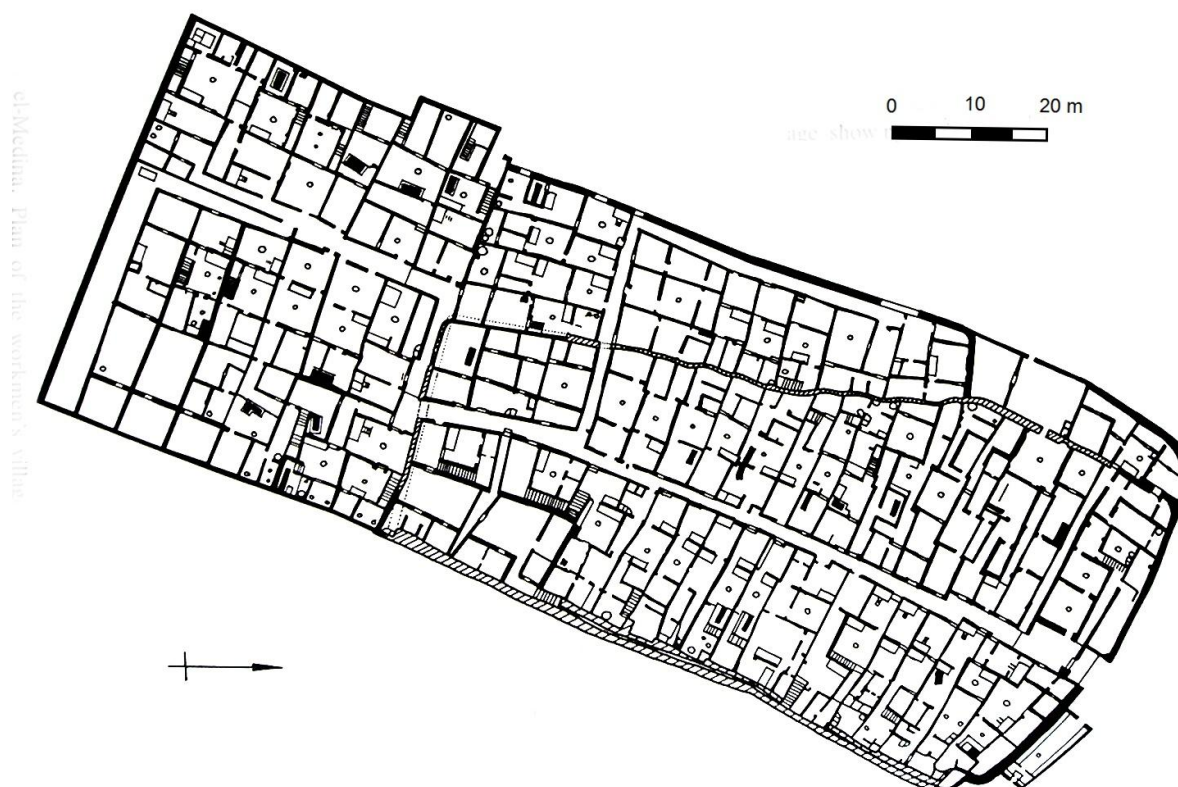

Obr. 25 – plán vesnice řemeslníků v Dér el-Medíně, 1. fáze (Toivari-Viitala 2011, 5)

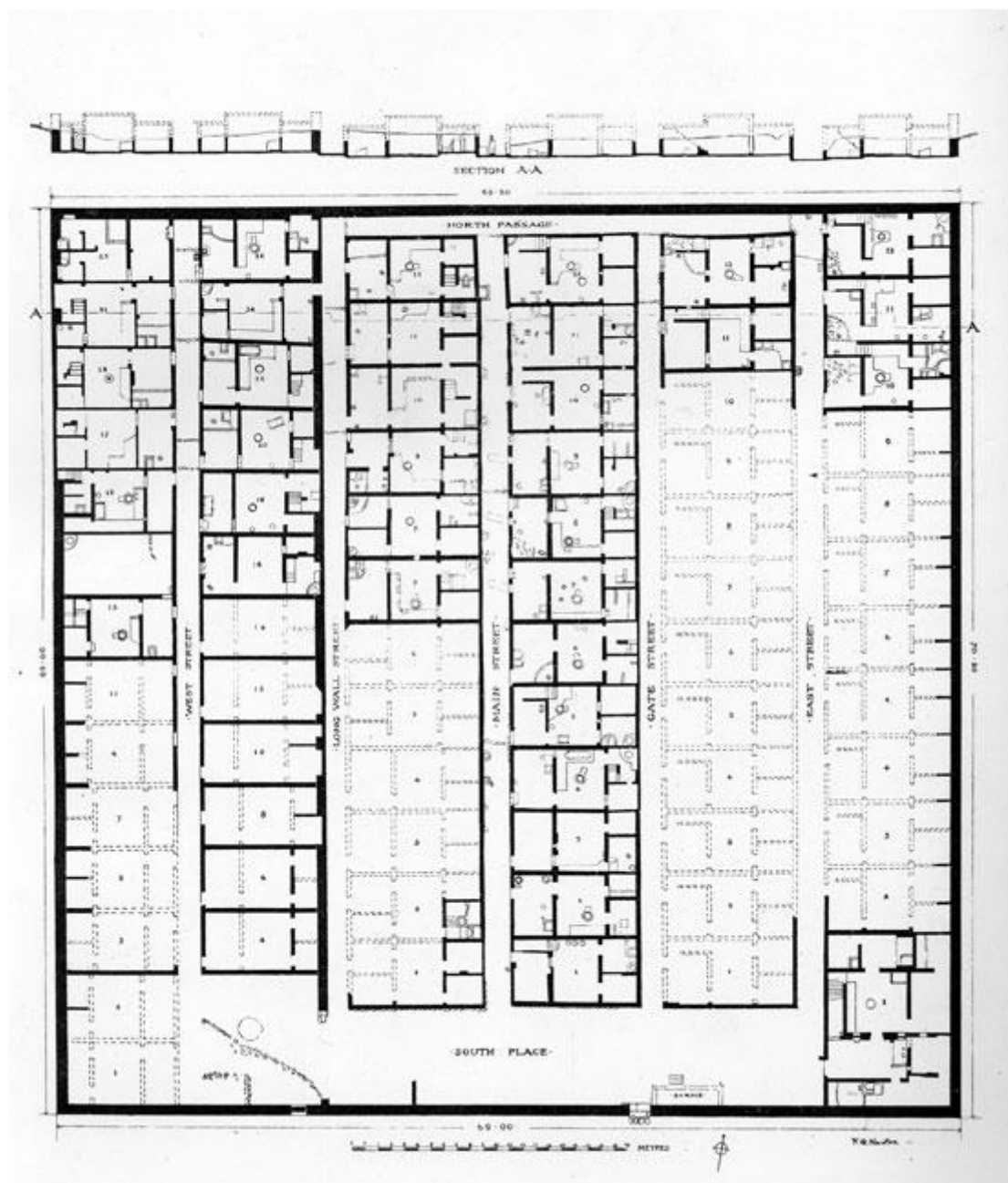
Obr. 26 – plán vesnice řemeslníků v Dér el-Medíně, 2. fáze (Uphill 1988, 22)

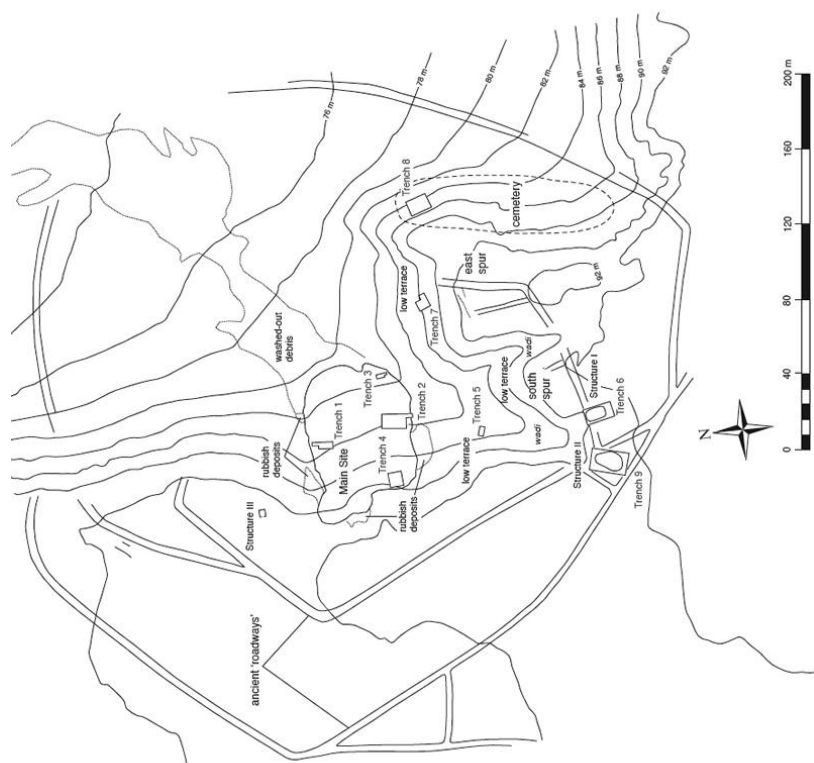
Obr. 27 – plán Východní skupiny chat a fotografie celé oblasti
(http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20report_WHTM%20Project_fourth%20field%20season%202011-2012.pdf, citováno 5. 3. 2013;
http://www.egyptologinenseura.fi/fieldwork/Preliminary%20Report_Toivari-Vlitala_Academy%20of%20Finland_Season2010_for%20ASAE.pdf, citováno 5. 3. 2013)

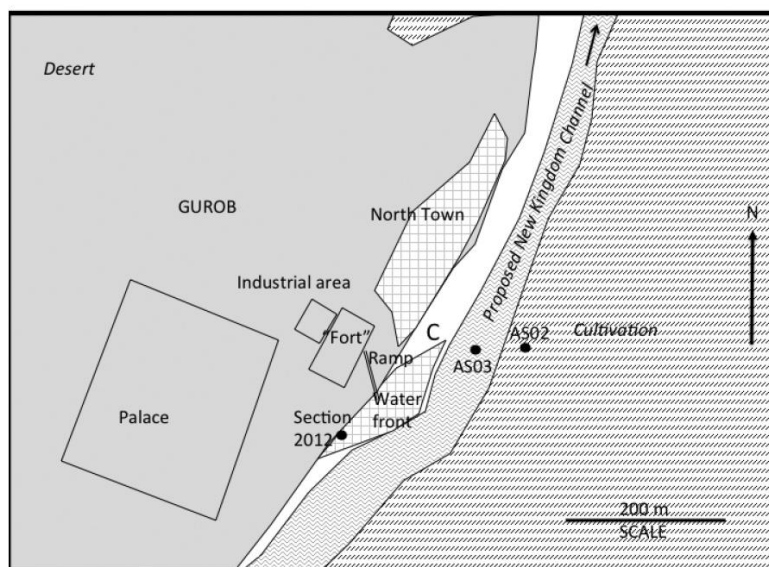
Obr. 28 – plán Vesnice řemeslníků v Amarně
(http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/workmans_village/inind.shtml, citováno 11. 3. 2013)

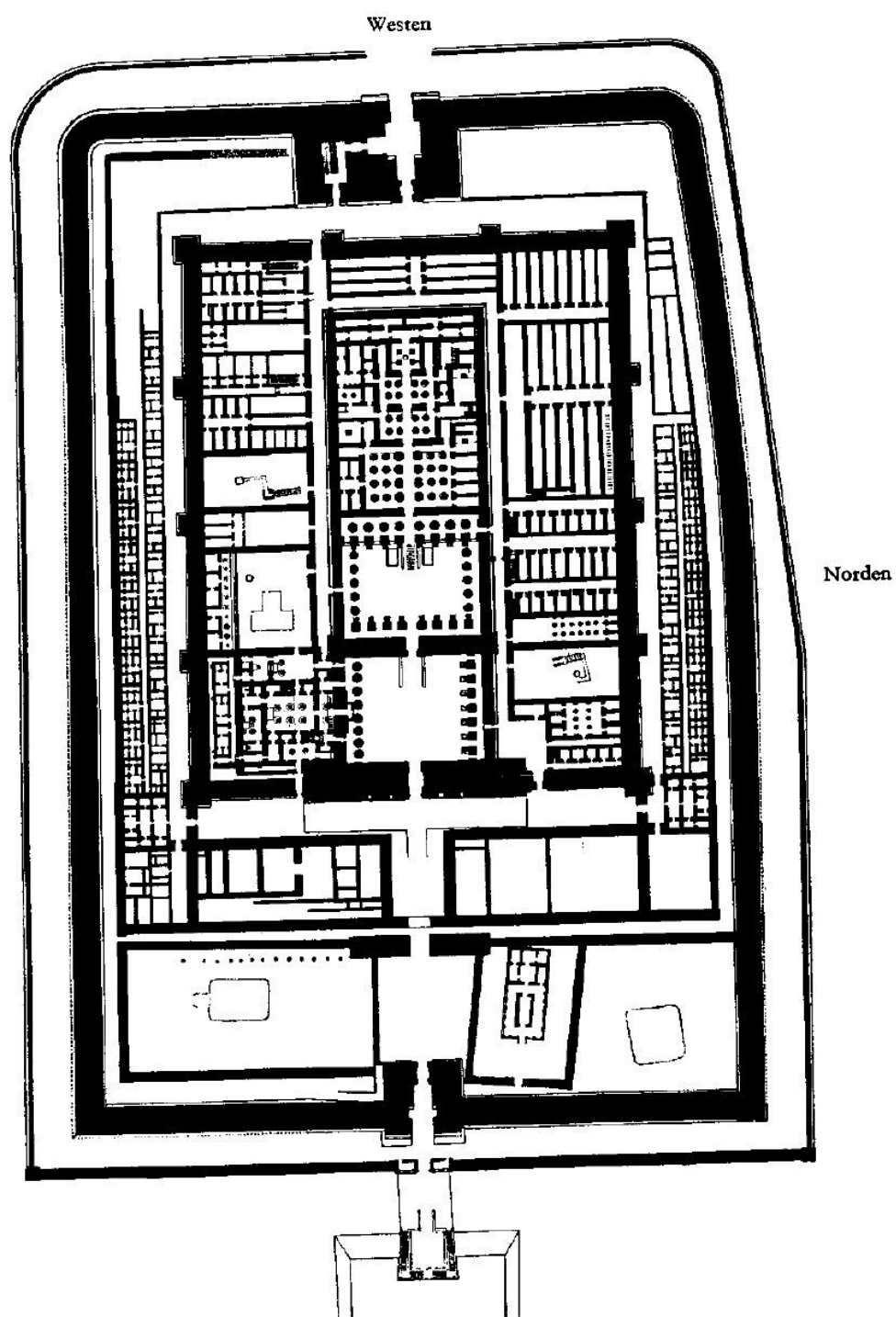
Obr. 29 – Kamenná vesnice v blízkosti Amarny (Stevens 2011, 104)

Obr. 30 – Gurob, plán lokality (Shaw 2012, 53)

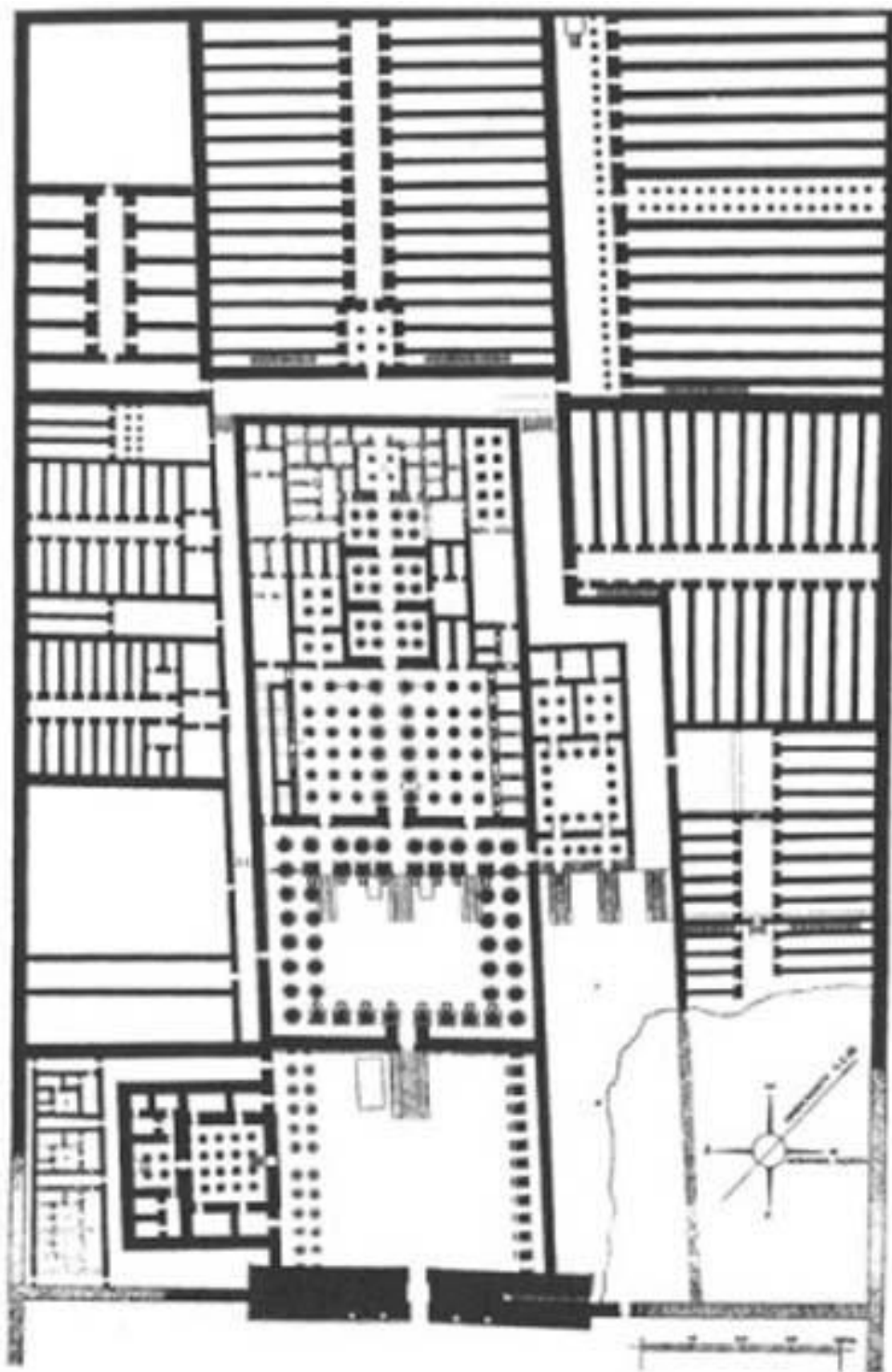

Obr. 31 – plán chrámového krsku v Medínit Habu v měřítku 1:2000 (Hölscher 1958)

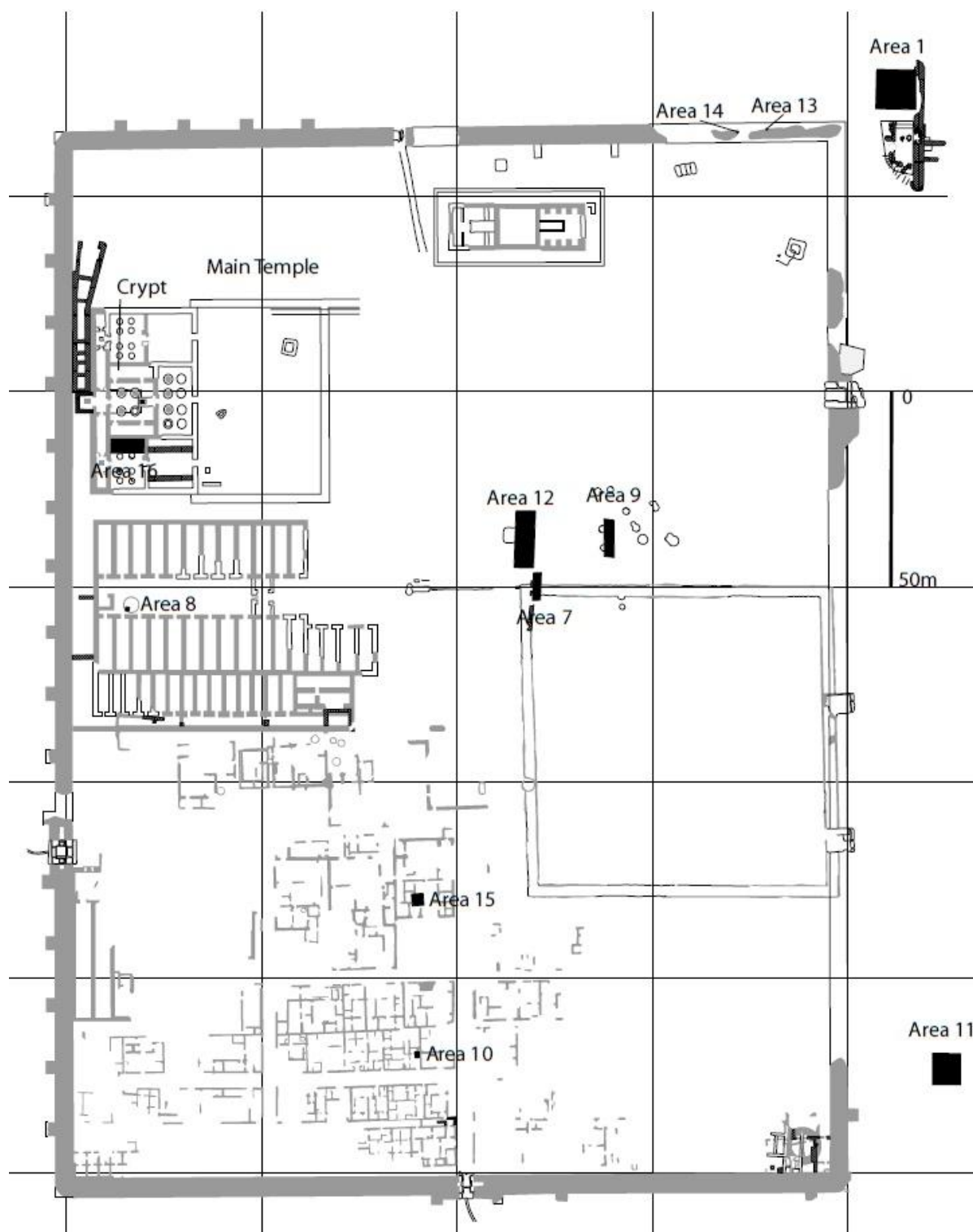

Obr. 32 – Ramesseum, plán chrámového okrsku
(<http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780195130881.001.0001/acprof-9780195130881-chapter-3?rskey=fv9ZTg&result=7&q=Period>,
citováno 25. 4. 2013)

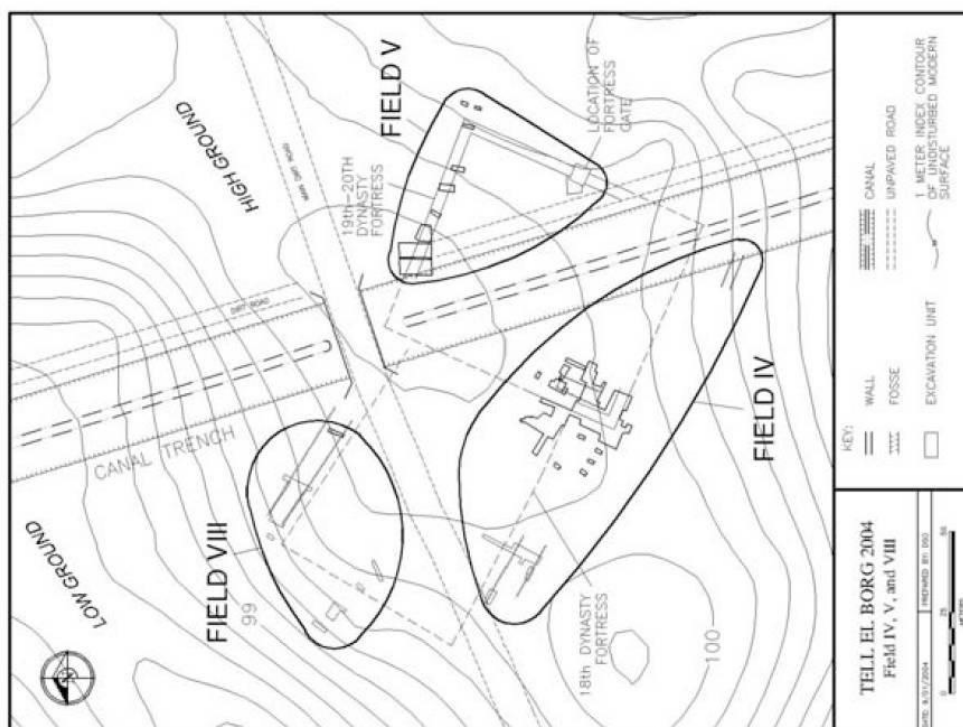
Obr. 33 – Sesebi, plán pevnosti (Spence et al. 2011, 34)

Obr. 34 – satelitní snímek pevnosti Tell Hebua
 (<http://wikimapia.org/#lang=cs&lat=30.931978&lon=32.379450&z=18&m=bh>,
 citováno 25. 4. 2013)

Obr. 35 – pevnost Tell el-Borg (Hoffmeier 2004, Fig.13)

Obr. 36 – model pivovaru z Meketreovy hrobky
(<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/20.3.12>, citováno 7. 3. 2013)

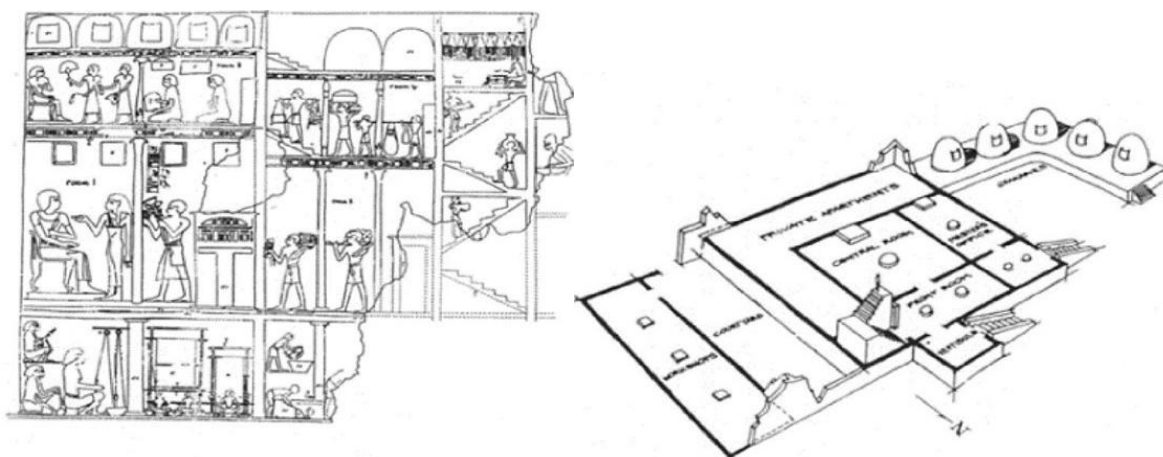
Obr. 37 – model sýpky z Meketreovy hrobky
(<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/20.3.11>, citováno 26. 4. 2013)

Obr. 38 – model stáje pro dobytek z Meketreovy hrobky
(<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/100000475>,
citováno 26. 4. 2013)

Obr. 39 – znázornění domu z hrobky TT104 a jeho reálná podoba (<http://what-when-how.com/archaeology-of-ancient-egypt/dendera-to-domestic-architecture-evidence-from-tomb-scenes-archaeology-of-ancient-egypt/>, citováno 10. 2. 2013)

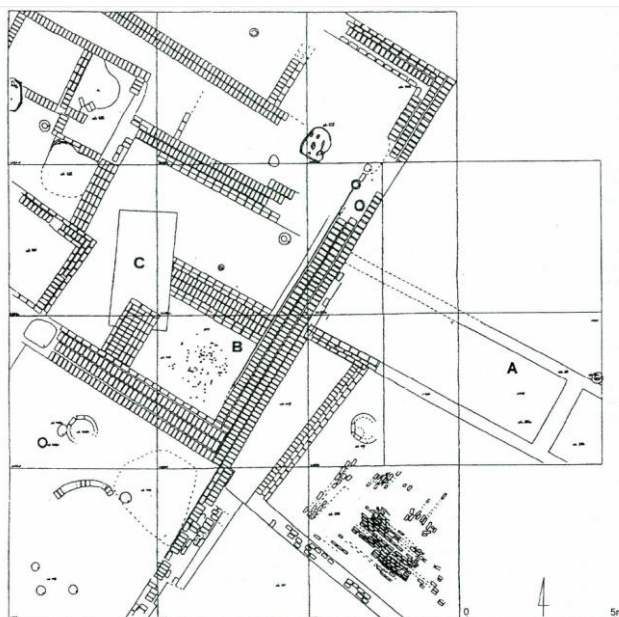

Obr. 40 – znázornění obydlí na papyru, Nachtova hrobka (TT161) (Stead 1991, Fig. 15; citováno podle Brooker 2009, Fig. 6.)

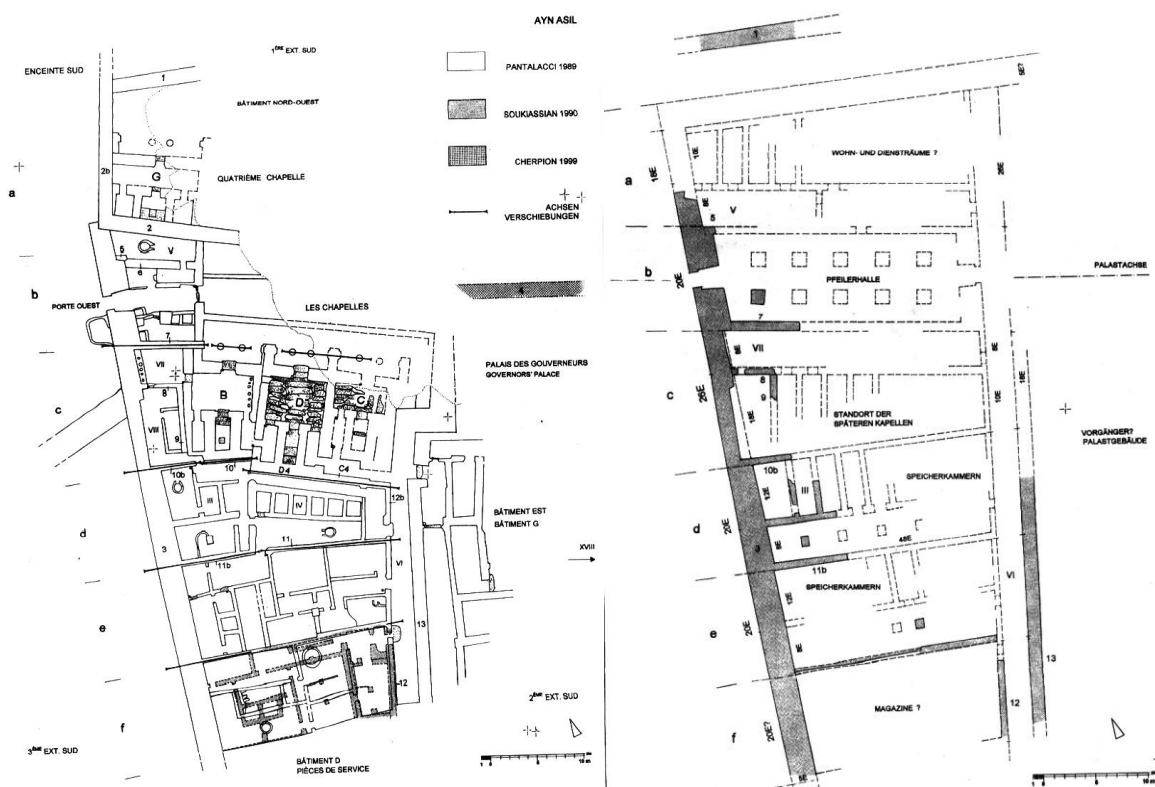

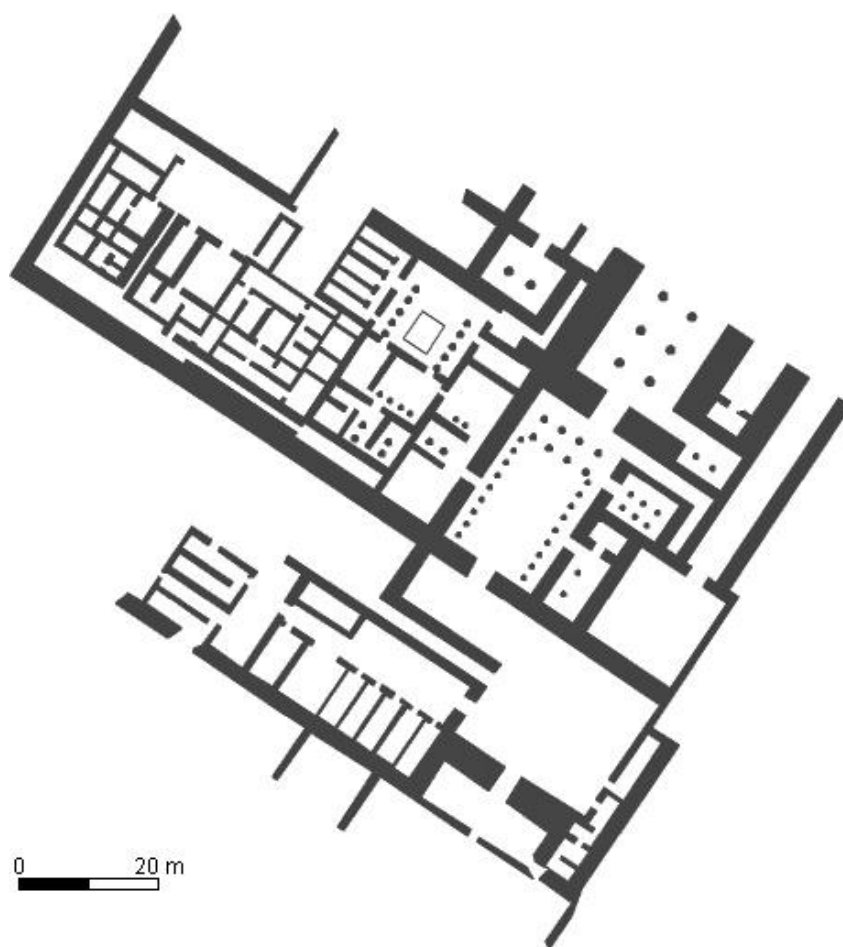
Obr. 41 – Tell el-Farcha, část administrativně-kulturního komplexu (Cialowicz 2007a, Fig. 6.)

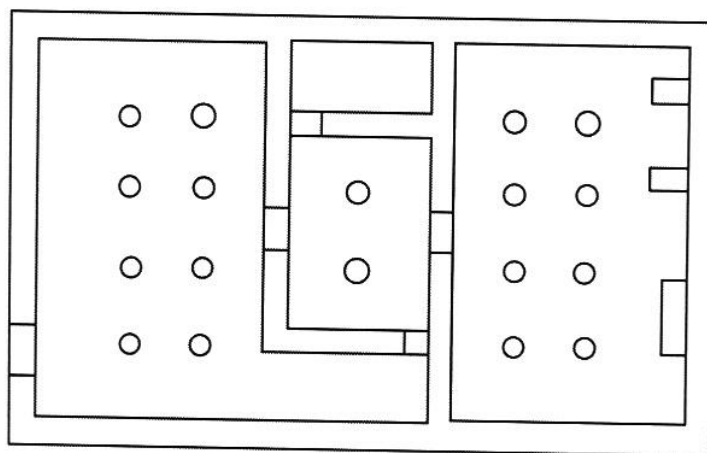
Obr. 42 – Dachla, guvernéřův palác, vlevo – kaple, vpravo – residenční a skladovací prostory (Ziermann – Eder 2001, Abb. 2, 5)

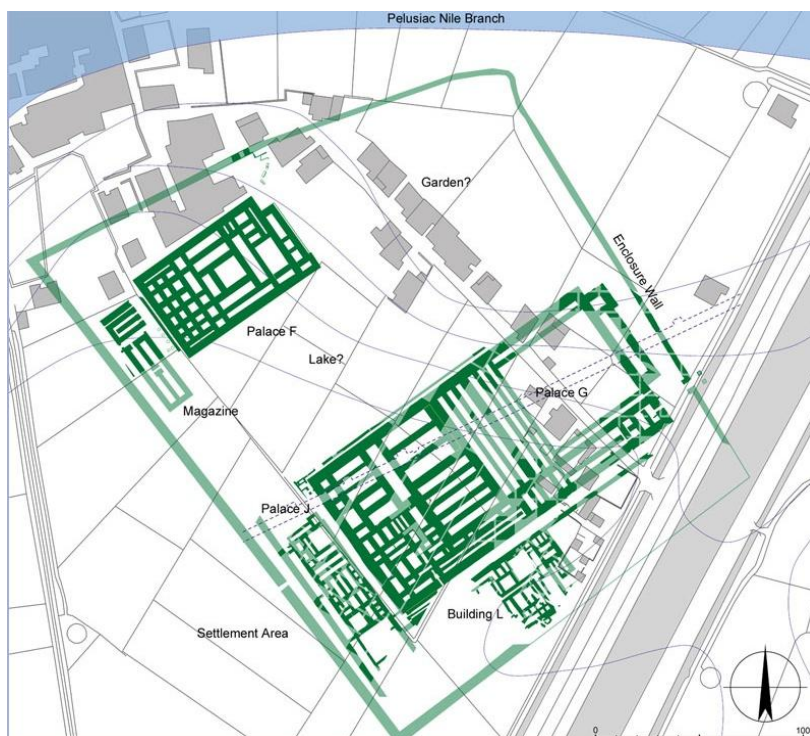
Obr. 43 – Búbastis, plán paláce ze Střední říše
 (<http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk/bubastis/palace.html>, citováno 26. 4. 2013)

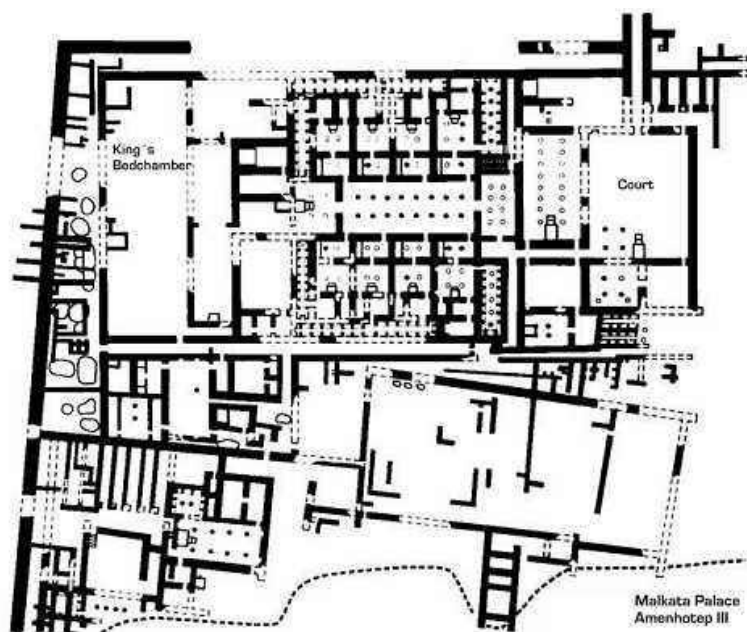
Obr. 44 – Thovtova hora, půdorys ceremoniálního paláce (Vörös – Pudleiner 1998, Obrázek 2; citováno podle Vičková 2007, Obr. 6)

Obr. 45 – Tell el-D'aba, palácový komplex vystavěný Thutmosem III.
 (http://www.auaris.at/html/history_en.html, citováno 16. 4. 2013)

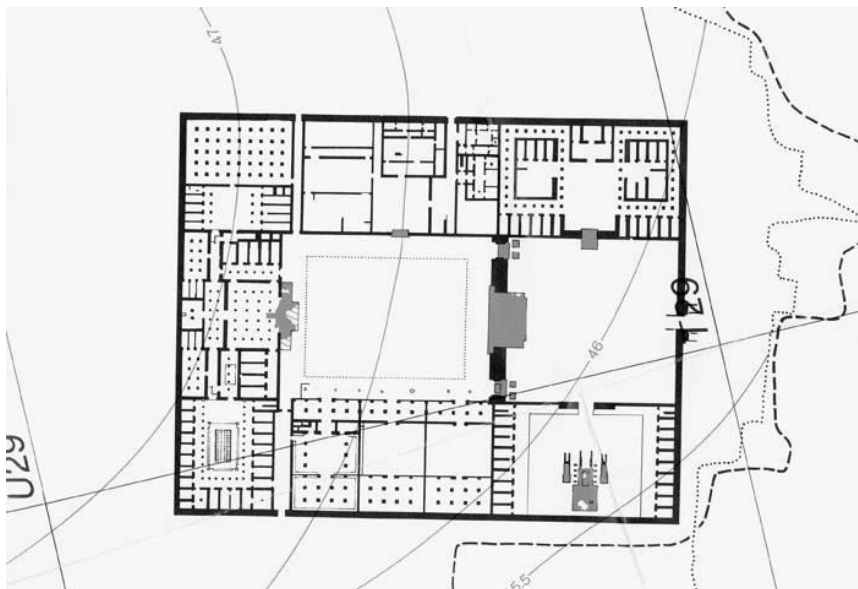

Obr. 46 – Malkata, královský residenční palác
 (<http://imalqata.wordpress.com/2010/01/19/plan-of-palace/>, citováno 16. 4. 2013)

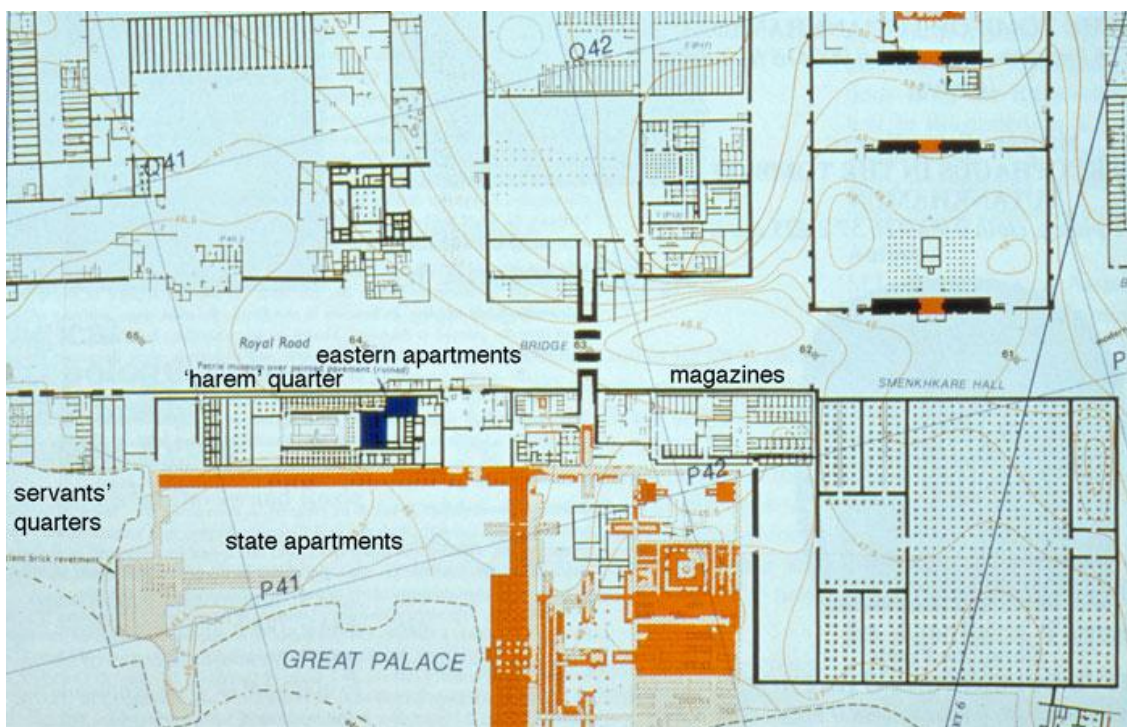

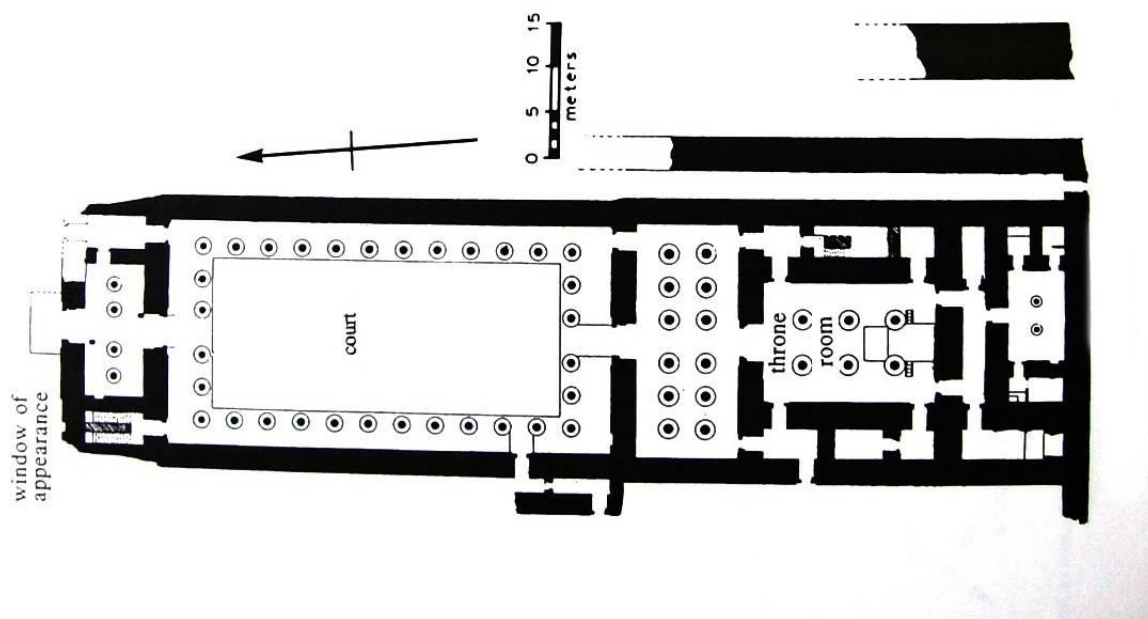
Obr. 47 – Amarna, plán Severního paláce
 (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/north_palace/index.shtml, citováno 18. 4. 2013)

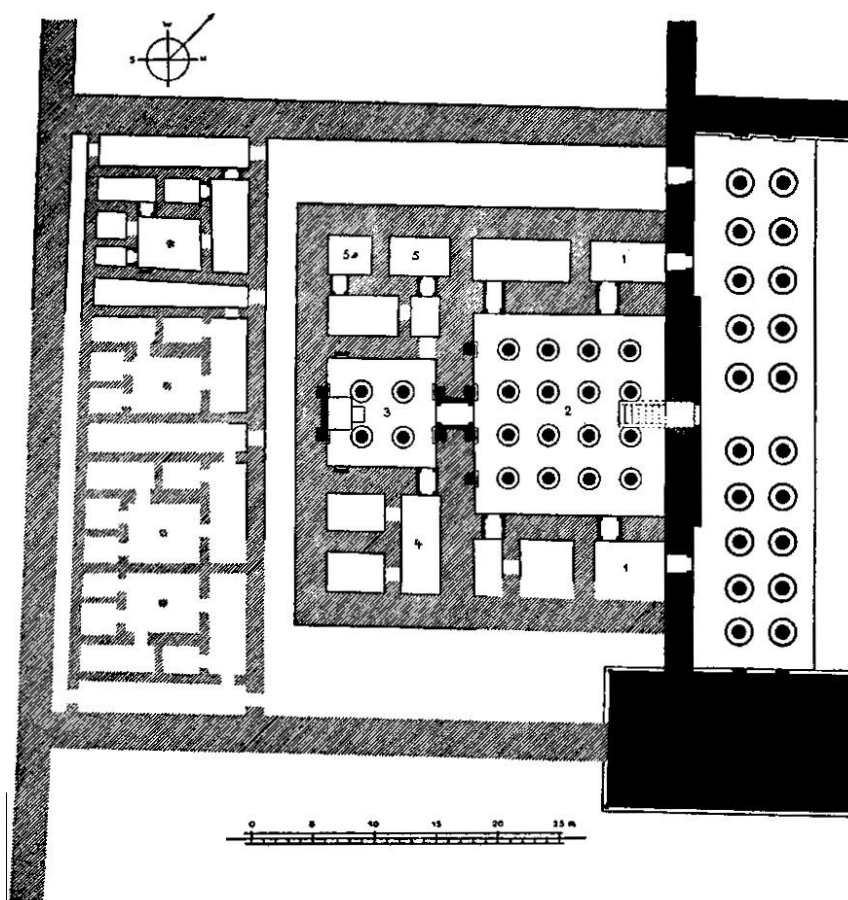
Obr. 48 – Amarna, plán Velkého paláce
 (http://www.amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/central_city/, citováno 18. 4. 2013)

Obr. 49 – Memfida, Merenptahův palác (Lacovara 1997, Fig. 23)

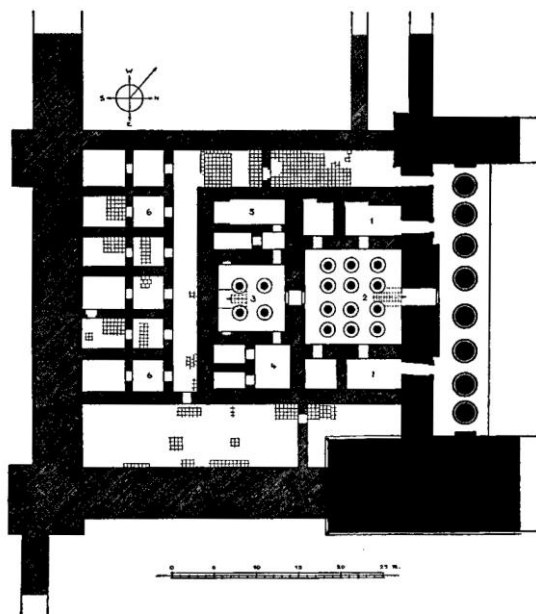

Obr. 50 – Ramesseum, plán ceremoniálního paláce (Hölscher 1958, Abb. 7)

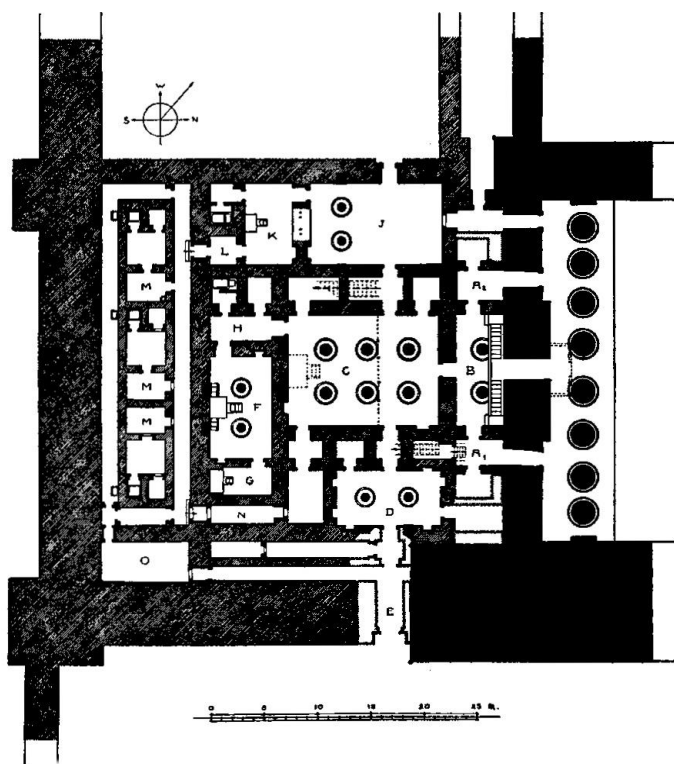

Obr. 51 – Medínit Habu, palác Ramesse III., starší fáze (Hölscher 1958, Abb. 2)

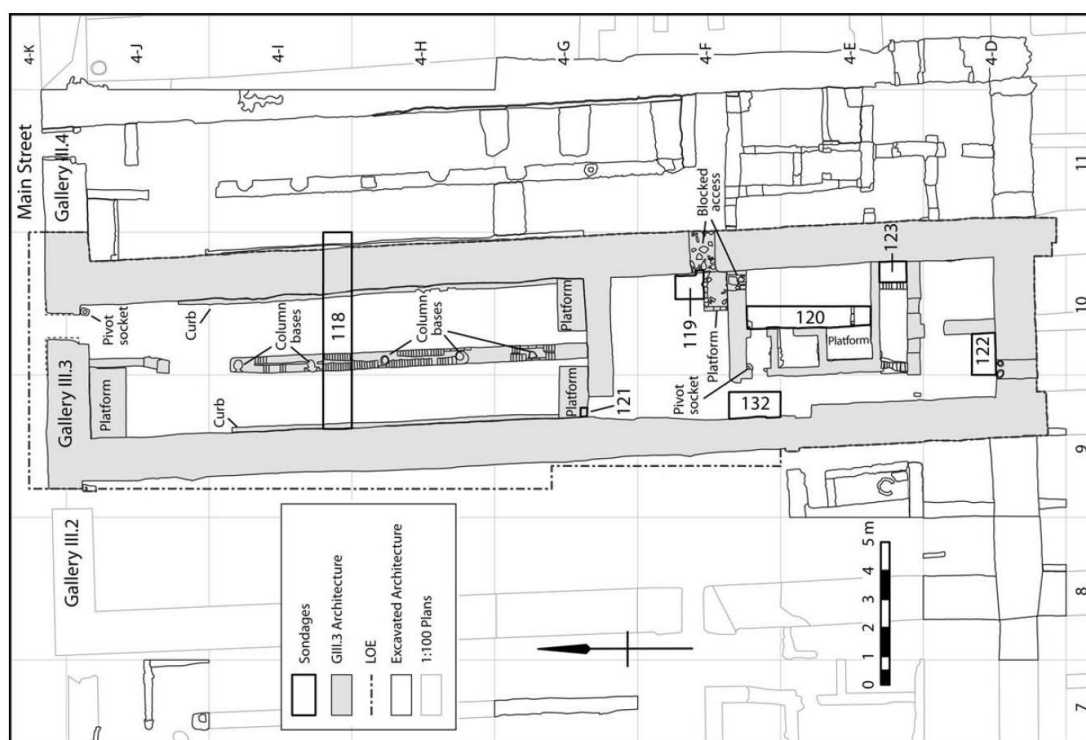
Obr. 52 – Medínit Habu, palác Ramesse III., mladší fáze (Hölscher 1958, Abb. 8)

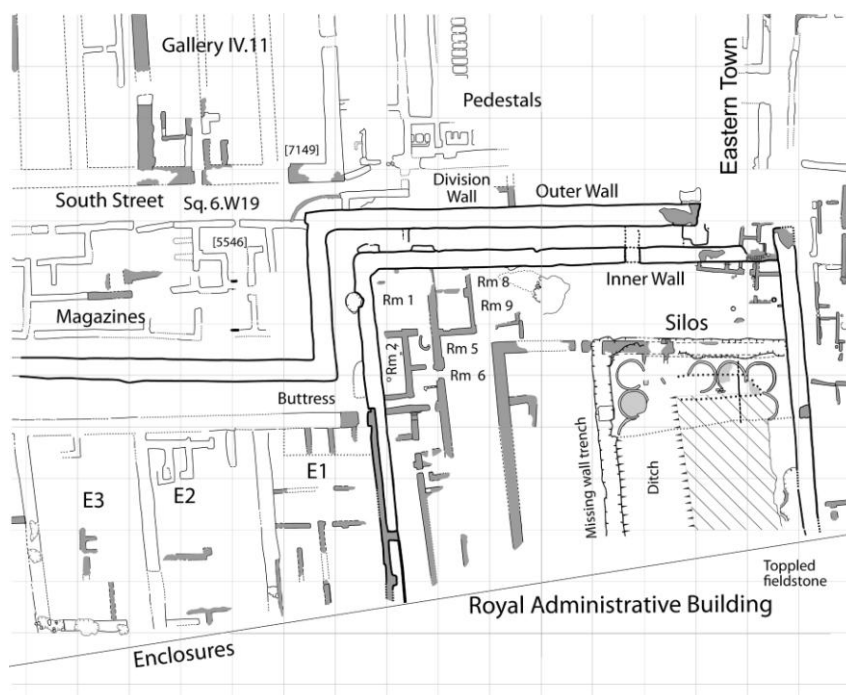
Obr. 53 – Gurob, plán tzv. harému (Shaw 2012, Fig. 1)

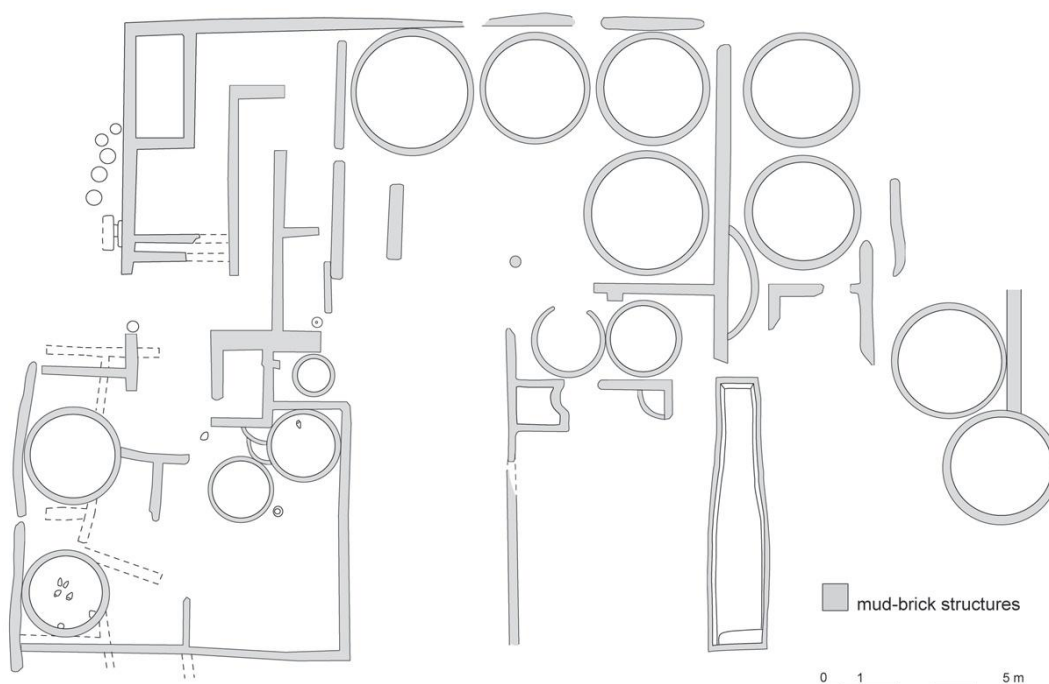
Obr. 54 – Jedna z tzv. Galeríí v Gíze (Heit el-Ghurab) (Lehner, Fig. 5)

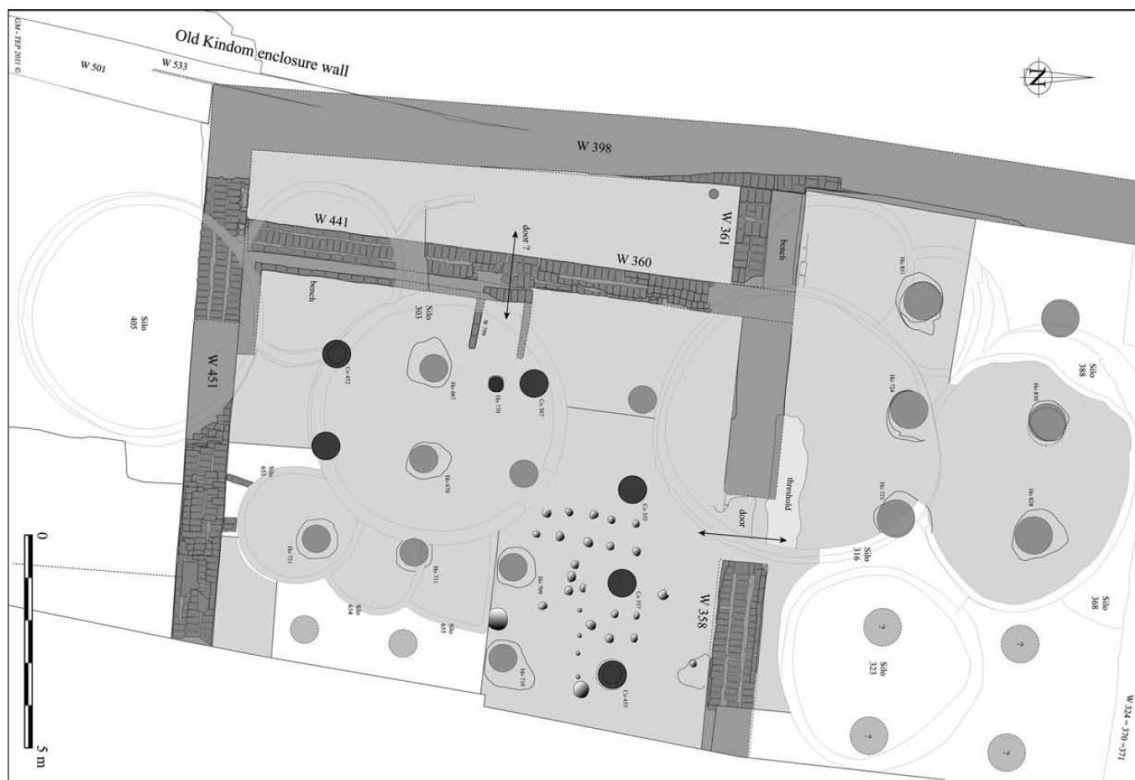
Obr. 55 – Královská administrativní budova (RAB) v Gíze (Heit el-Ghurab) s
přílehlými ohrazeními (Lehner – Kamel – Tavares 2009a, Fig. 10)

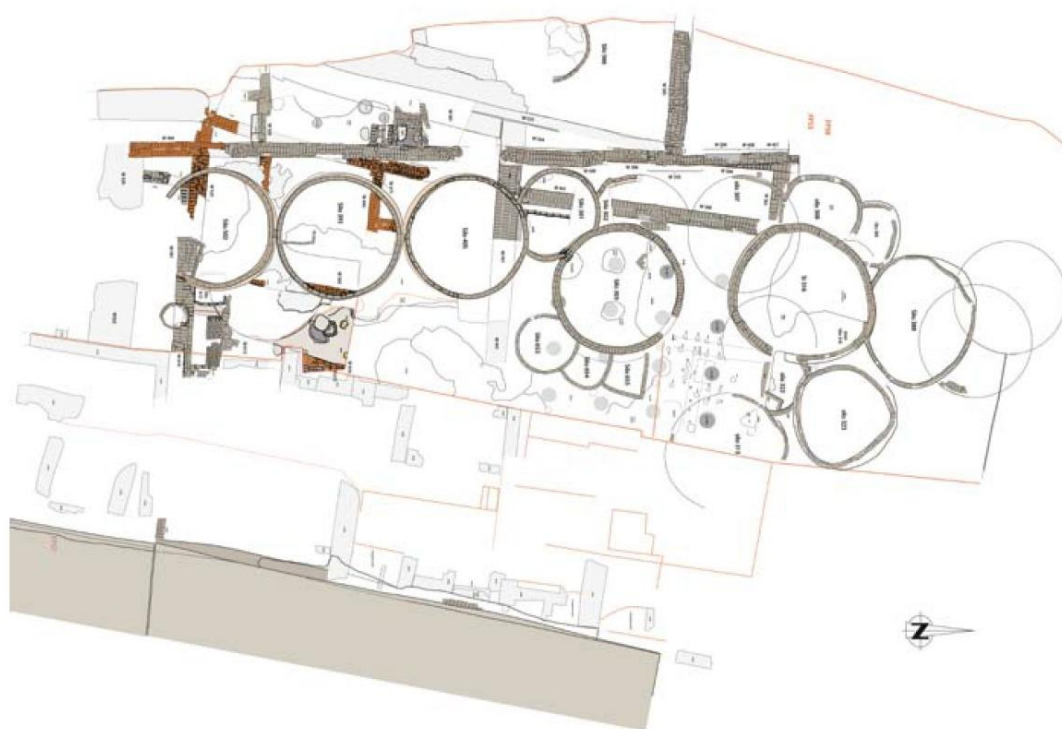
Obr. 56 – el-Káb, dvůr se sily (Rowland et al. 2009, Fig. 19.)

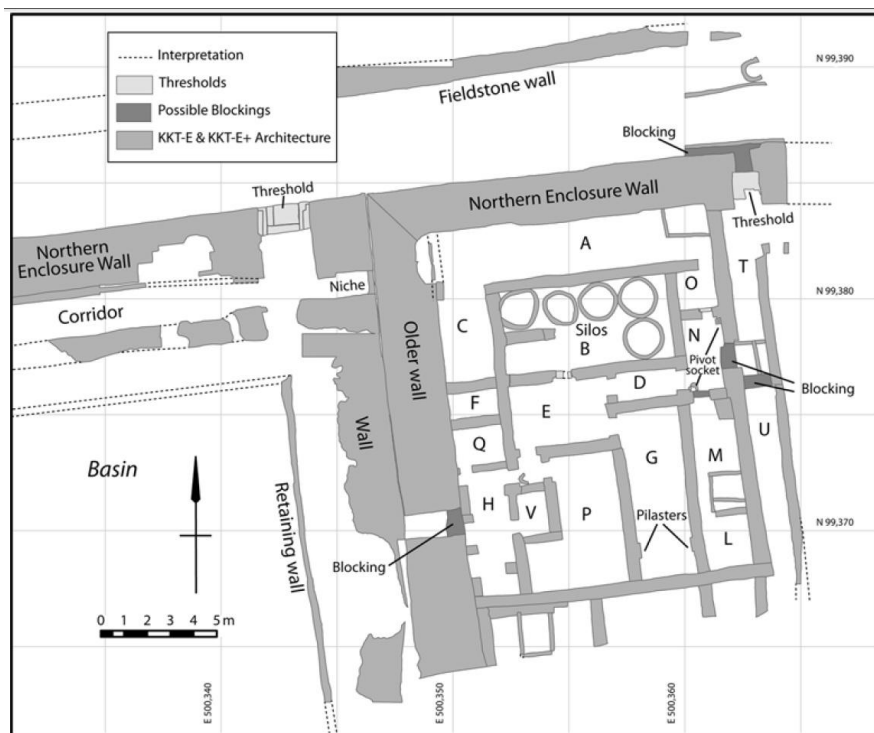
Obr. 57 – Tell Edfu – Columned Hall Complex (Moeller 2013, Fig. 5.)

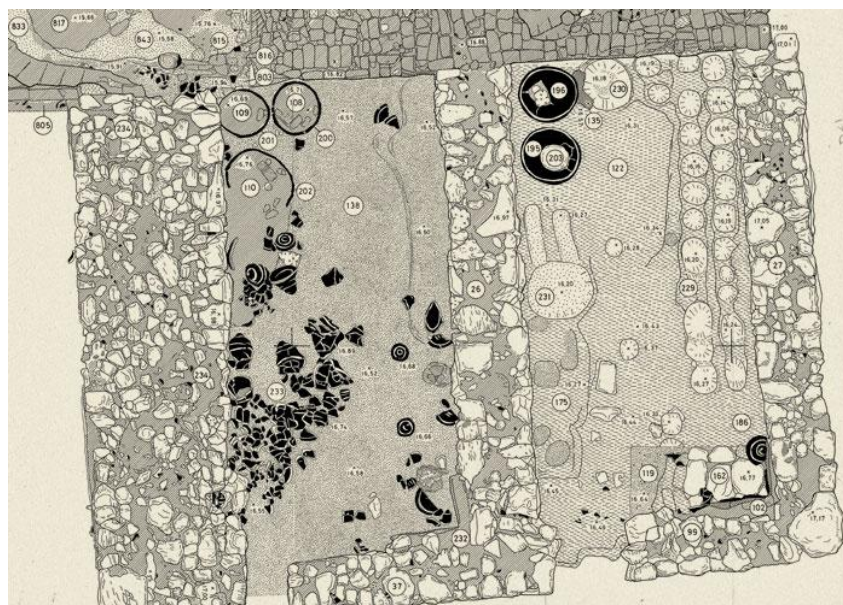
Obr. 58 – Tell Edfu – Dvůr se sily z Druhého přechodného období
(<http://www.telledfu.org/annual-reports>, citováno 7. 11. 2012)

Obr. 59 – tzv. Komplex budov se sily v tzv. pyramidovém městě královny Chentkaus (Lehner 2013, Fig. 13)

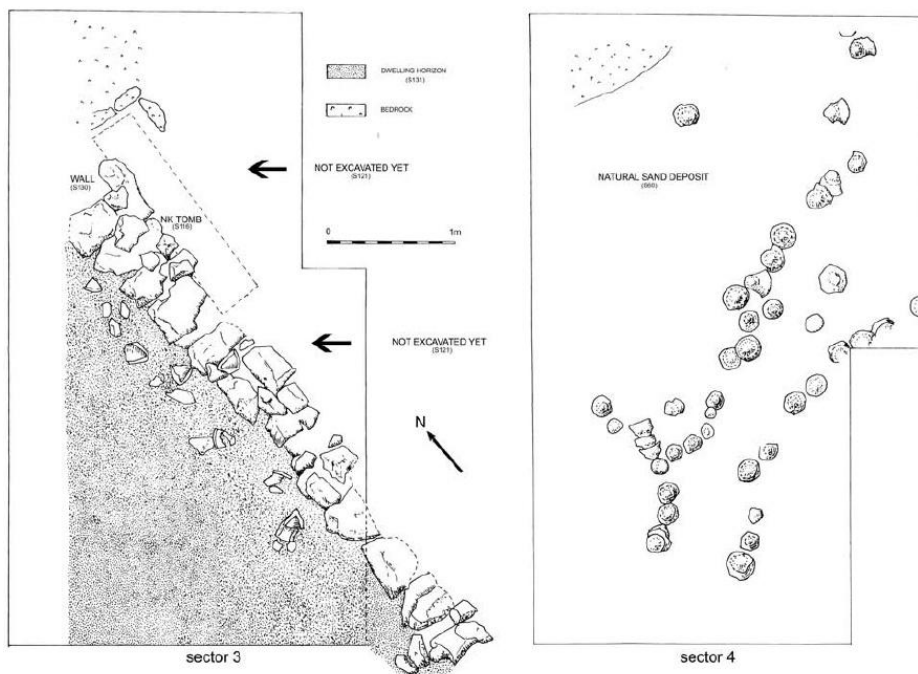

Obr. 60 – pekárny v Gíze (Heit el-Ghurab), část města Východně od Galerií (<http://www.aeraweb.org/lost-city-project/feeding-pyramid-workers/>, citováno 23. 2. 2013)

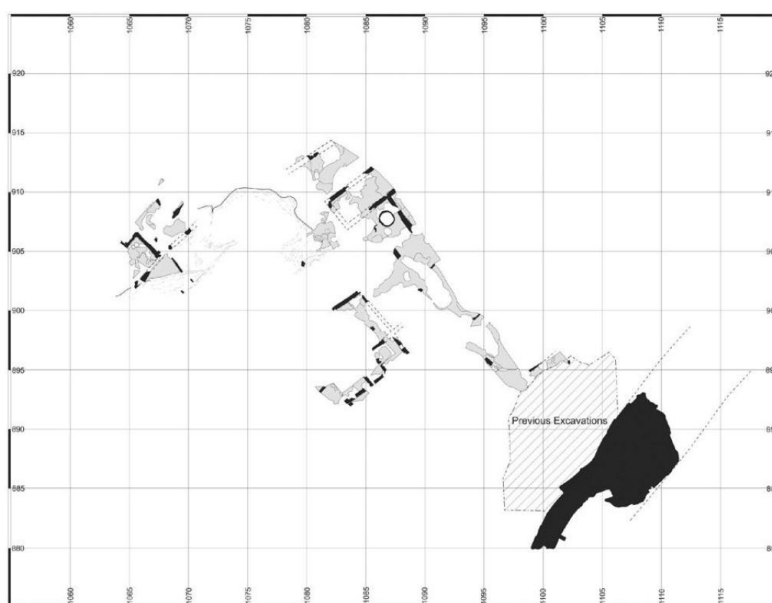

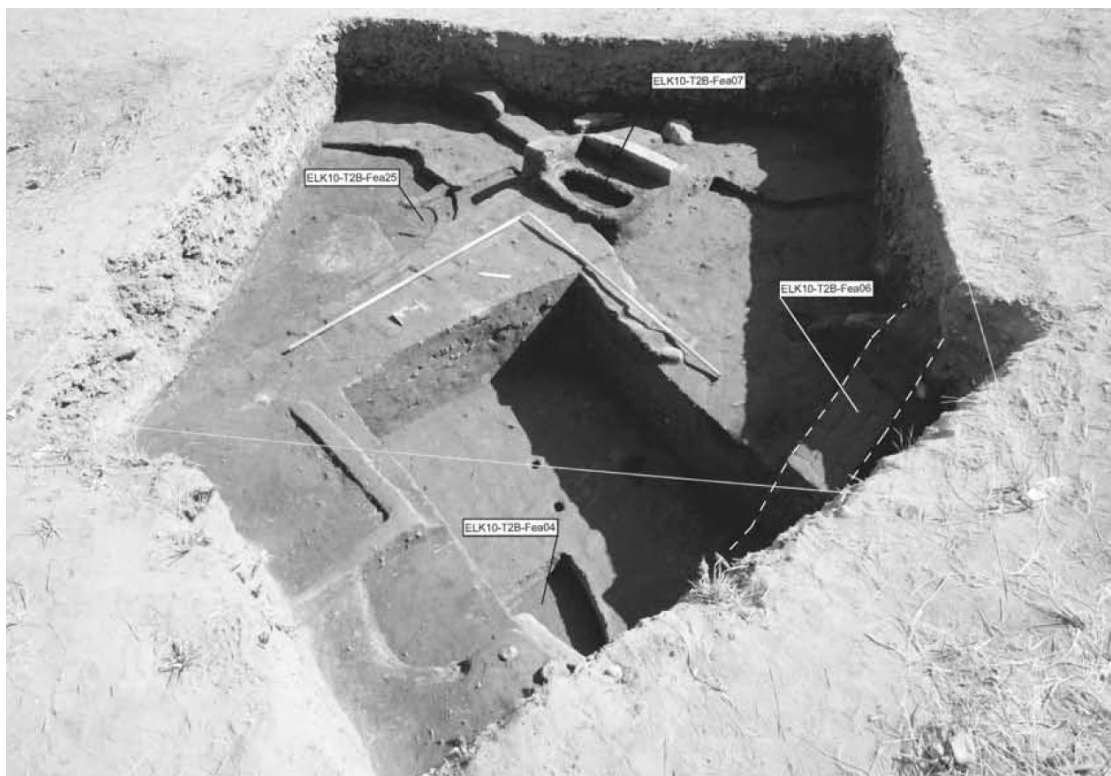
Obr. 61 – nálezový kontext interpretovaný jako část pekární na lokalitě Al-Shayk Sa'ïd/Wádí Zabayda (Willems et al. 2009, Fig. 6)

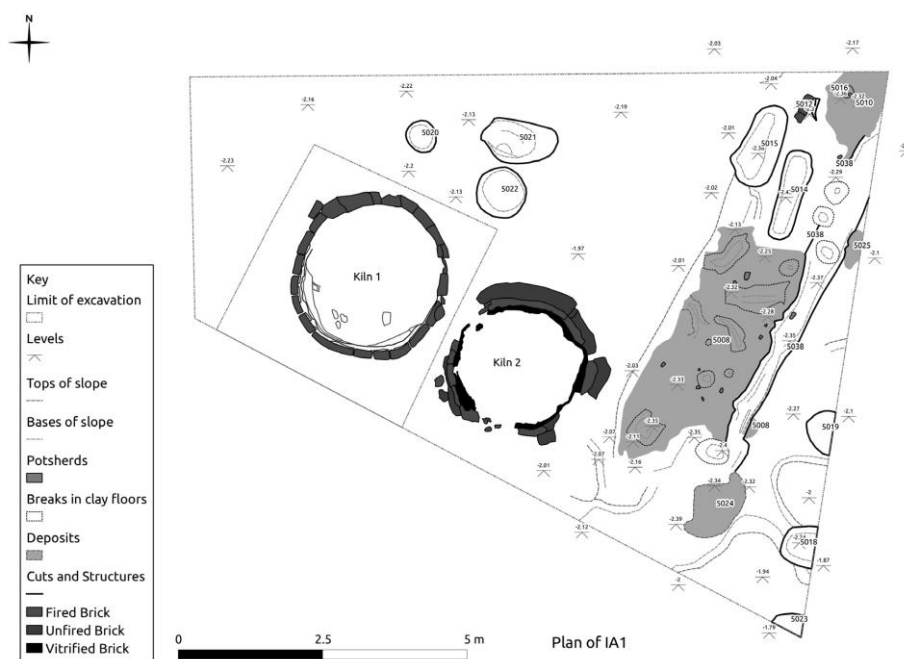
Obr. 62 – část výrobní čtvrti datované do 5. dynastie (Stará říše) v Elefantýně (http://www.dainst.org/sites/default/files/mediien/en/daik_ele33_rep_en.pdf?ft=ala, citováno 9. 3. 2013)

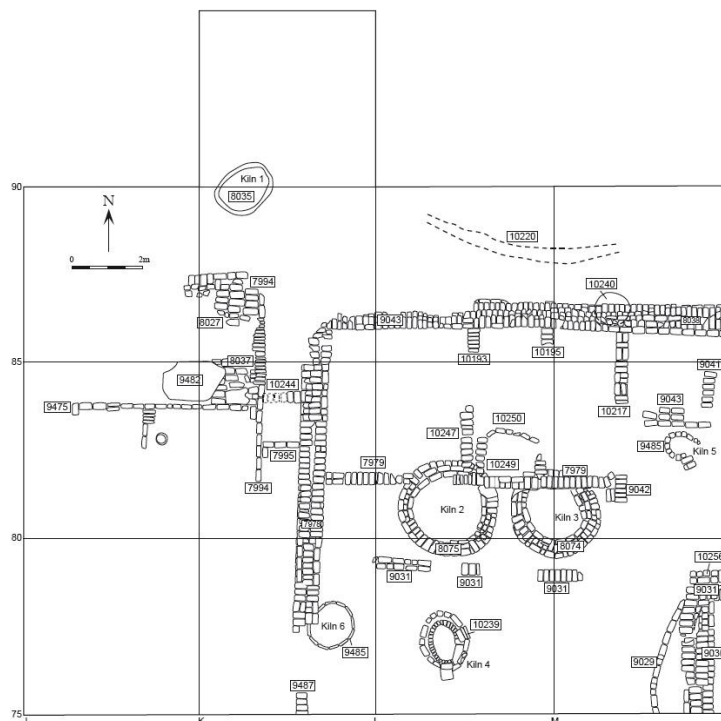
Obr. 63 – el-Káb, pece určené nejspíše na zpracování kovů (na fotce značené Fea07 a Fea25) (Huyge – Maříková Vlčková v tisku; Fig. 4)

Obr. 64 – Gurob, pece nejspíše na výpal keramiky (Shaw 2012, Fig. 3)

Obr. 65 – Amarna, pozůstatky dílny na výrobu keramiky (Nicholson 2007, Fig. 3.4.)

Obr. 66 – Piramesse/Qantir, tavící nádobka využívaná při výrobě skla (měřítko v cm) (Rehren – Pusch 2005, Fig. 1)

Obr. 67 – Hierakonpolis, dílna na výrobu kamenných nádob (rekonstrukce)
(Quibell – Green 1902, Pl. LXVIII.1)

